

KITASZÍTÓ FÖLD

EGY FALU ÉS A KIVÁNDORLÁS

A Csíki Lapok³ Menni vagy maradni? címmel meghirdetett pályázatára 120 pályázó küldött véleményt, állásfoglalást a kivándorlás kérdéséről. Közülük csaknem 100 hazai olvasó. A pályázat kiértékelése szerint a felvetett kérdésre érkezett álláspontok „a szülőföldre való kötöttség elsöprő győzelmét” jelzik. A közzétett írásokban a helyben maradás érveit többnyire allegóriákban, affektív elemekkel tűzdelt képekben sorolják fel a levélírók. Például: „ez a föld keményen fogja gyökereinket, nem ereszt el minket”, itt tartanak „ősapáink sírjai”, a „harangok imára hívó hangja”, „a Hargita fenyvesének zúgása” stb. (a szemelvényeket a Csíki Lapok közölte).

A hazai pályázók többsége városi ember, mindössze 6 személynek lakhelye a falu, de róluk se tudjuk, melyik falun lakó társadalmi kategóriát képviselik: földművesek, tisztviselők, értelmiségiek vagy ingázó munkások?

E rövid írásban egy székelyföldi falu kitelepedéséhez való viszonyulását próbálom bemutatni, személyes tapasztalataim alapján. A szóban forgó falu Homoródalmás (Hargita megye), ahonnan jelen pillanatig 31 személy távozott véglegesen külföldre a nyolcvanas évek végén és a romániai fordulat utáni időszakban. Többségük Magyarországra települt ki, de vannak közülük Svédországban, Ausztriában is. Közülük 11-en szakmunkások, 3 felsőfokú végzettséggel rendelkező értelmiségi, 2 középkáder, 2 szakképzetlen munkás, 13 kiskorú családtag. Ez a létszám a falu lélekszámához viszonyítva (1337) elég jelentős ahhoz, hogy a kitelepülés igen gyakori beszédtema legyen a helyi társadalom kommunikációs alkalmain. Különösen az első „kintmaradásokra” reagált igen élénken a falu, 1988–89-ben egy-egy tiltott, sikeres határátlépés hetekig fő beszédtema volt.

A kivándorlás a helyi társadalom mindennapi életében olyan új ingerként jelent meg, amelyhez valamilyen módon viszonyulni kellett.

Ma a nyári szabadságra hazalátogató kitelepültek, valamint a vendégmunkára kijárók kapcsán marad aktuális téma az említett jelenségkör.

Szükségesnek tűnik a falu természeti-társadalmi környezetének néhány olyan elemét megemlíteni, melyeknek a vizsgált probléma szempontjából jelentőségük van.

A falu többszörösen hátrányos helyzetű vidéken fekszik, távol a nagyvárosoktól. A szántóhatár gyenge minőségű, az ide vezető közutak elhanyagoltak, a közlekedési hálózat gyér. Az ingázással naponta elérhető munka-

---

3 Az 1990-es évek elején Csíkszeredában megjelenő közéleti hetilap.

helyek száma jóval a szükségletek alatt van. Nagymértékű a női munkanélküliség, jellemző a lakosság elöregedése.

Az 1337 lélekből 880 improduktív (kiskorúak 65 év felettiek), 457 produktív személy, közülük 316-an a faluban találnak megélhetést, 141 ingázó (122 férfi és 19 nő).

A helyi társadalom értékrendjének központi eleme a munka, a „szerzés”.

Szerezni pedig e környezetben megfeszítet, kemény, önkizsákmányoló munkával, puritán életvitellel, mértékletes fogyasztással lehet. A megszerzett és fel nem élt javak részben a presztízsfogyasztásban jelennek meg.

E beállítódásnak nem kedvező, mostoha természeti-társadalmi feltételek a falu lakóit különböző történelmi korokban távoli vidékek felé taszították.

Kereskedtek égetett mésszel a Regátban és a Mezőségen, Amerikát jártak, városokon (Brassó, Budapest, Kolozsvár) szolgáltak, dolgoztak a szocialista építőtelepeken (Câmpina), és a román tengerparton. Mindez azt jelenti, hogy kilépni a falu világából és rövidebb-hosszabb ideig idegen környezetben élni már nemzedékek leülepedett tapasztalata. „Pestre menni”, „Pesten lakni” bizonyos értelemben kézzelfoghatóbban, otthonosabban hangzik a faluban ma is, mintha valamelyik olténiai városba költözne valaki.

Az a helyzet, hogy a faluban otthon vagyok, megkönnyítette a kivándorláshoz fűződő vélemények, álláspontok megismerését. A téma annyira az „utcan hever”, hogy az ide kapcsolódó spontán verbális megnyilatkozások feljegyzése és a beszédet kísérő gesztusnyelv megfigyelése nem okozott problémát, sőt bármikor provokálhattam különböző beszédhelyzeteket is (például: munka közbeni beszélgetéseken vagy az ünneplés ideje alatti időtöltésekkor), amelyeken partnereim véleményt mondtak a kitelepedésről. Például: megkérdeztem egy közeli rokont, akinek a fia vendégmunkásként Magyarországon tartózkodott: „Mit szólna, ha a fia, mikor hazajön, azt mondaná, hogy tovább nem marad itthon, telepedik ki?”

„Nem fogja azt mondani. Meggondolja Ő is, hogy amíg azt megszerzi, amiye itthon van, odaki, s még a családját is rendőzni tudja, addig sok idő el kell teljen. Nem könnyű ott sem.” (63 éves nyugdíjas.)

A viszonyulás bemutatásához érkező sietek leszögezni, hogy tapasztalataim szerint a falu esetében nem beszélhetünk a kivándorláshoz való egységes viszonyulásról. Inkább a hasonló egyéni életkeretek, az életrajzi helyzetek szubjektív megélésének következtében a mentalitások egybeeséseit, illetve különbözőségeit követhetem nyomon.

Feljegyzéseimből a következő viszonyulási módok kristályosodtak ki:

1. „Miért kell elmenni?” A kérdést a rácsodálkozástól a megdöbbenésig árnyalják, attól függően, hogy az elmenőkhöz milyen természetű kapcsolat fűzi a beszélőket. Nézzünk néhány példát:

„Miért kell elmenni, még soha nem feküdtem le étlen itthon sem, miért kell elmenni?” (53 éves jómódú asszony.)

„Mit akarnak az olyanok, mint ez a kantinfőnök is, miért mennek el? Ennek itthon nagy háza s autója, a testvérével közösen traktorja vót, s mégis elment.” (34 éves szakmunkás.)

„Nem hitten volna, hogy Cs.-ék kint maradnak, mikor itthon mindenük megvolt.” (54 éves asszony.)

„Apámék, ők mondják most is eleget, hogy miért kellett elmenjünk, itthon is meg lehetett volna élni, más is megvan, jobb lett volna, ha itthon maradunk...” (33 éves, 3 éve kitelepült nő.)

A kivándorlást elutasító beállítódásban azért tér nehezen napirendre egy-egy eset fölött az egyén, mert értékrendjét alapjaiban kérdőjelezi meg az a körülmény, hogy az elmenő olyan értékeket hagy el (legalábbis hagyott a diktatúra idején), amelyek a beszélők számára igen fontos jelzésekkel bírnak.

„Mi történhetett Cs-vel – teszik fel a kérdést –, hogy mindent itt hagyott?” „Pedig milyen szépen gyarapodtak, amióta összeházasodtak.” E beállítódásban, a világ tapasztalásának e módjában értelmezhetetlen a kitelepülő gesztusa az elmenés pillanatában. Csak szórványos, esetleges információk keringenek egyelőre arról a másik világról, amelyre ezt az itthonit felcserélte. S ha később kiderül, hogy az elmenők ott kint jobban gyarapodnak, mint itthon, akkor sincs semmi baj, „mi se fekszünk le étlen”. A kihívásra, amelyet a kitelepülők megváltozott életmódja jelent, az itt maradók mindig megtalálják a saját életvitelüket, életelveiket legitimáló támpontokat, amelyekre felhúzhatják az önvédelem bástyáit. Ezek mögül szemlélik a világot, semlegesítik a kellemetlen ingereket, hogy elviselhetőbbé váljon az itteni élet.

„Voltatok Pesten látogatóban komádasszonyéknál?” – kérdeztem a szomszédasszonyt. „Nem voltunk, s nem is kívánczunk. Jól vagyunk mi itthon.”

A szomszédasszony tudja, hogy az egy más, távoli világ. Hírt hozott róla a hazalátogató család: apró ajándékaik, az almási tájszólást elfelejtő gyerekeik, a cigaretta, amit szívnak, az ital, amivel kínálják, egy más világ jelzései, ahol Ó biztos idegen lenne. Ezért jobb itthon.

2. „Jól tette, hogy elment!” Akiket beállítódásukból következően szorítanak az itthoni szűkös gazdasági lehetőségek, igen nyomós érveket találnak a kitelepülés mellett egy-egy idegenben sikeresen beilleszkedett hazalátogatóval beszélgetve:

„Az itthoni munkát s az ott valót nem lehet összehasonlítani. Itthon többet dolgozol, kevesebb eredménnyel. Odakint más a munkaritmus, jobbak a munkaeszközeid, s a munkádat jobban megfizetik. Nekem ez az itthoni örökös mezei munka, amit még a gyárban ledolgozott nyolc óra után végeznek, most valahogy értelmetlen. Nincs annyi jövedelem utána, hogy megérje. Így látom most. De amíg itthon voltam, én is ezt csináltam.” (36 éves férfi, 3 éve települt ki.)

A fentiekhez hasonló információkra alapozzák véleményüket azok, akik az anyagi gyarapodáson túl egy minőségében más életformát szeretnének maguknak. Ugyancsak helyeslik a kivándorlást azok az idősebb emberek, akik úgy gondolják, hogy a befektetett munka nincs összhangban az anyagi haszonnal.

„Jól tette, hogy elment! Ha dolgozni tud, ott halad, nem úgy, mint itt! Ott megfizetik! Még valamit küld a szüleinek is. Neked mit ad a gyermeked? Semmit! (58 éves magántermelő.)

„Hátrány nekünk, hogy a leányom elment, mert mikor itthon lakott, Csíkból hazajött, segített, ott volt ahol mi, a mezőn, s ha nem, ment egyedül, s csinálta, amit kellett. De jól van odaki, jó munkahelye van, s jó fizetése. Most egy idős ember, akinek nincs senkije, eltartási szerződést akar kötni vele, jó lenne, ha sikerülne.” (65 éves téesz-nyugdíjas asszony.)

A kivándorlást helyeslők csoportjának gyakorlati észjárása azonban nem jelenti azt, hogy ők maguk is készek kitelepülni. Elvben elismerik az elmenők döntésének helyességét, de igen változatos okok miatt (alkati, személyi stb.) nem követik.

Nem ritka az itthon maradók saját helyzetük feletti ironizálása sem. Az alábbiakban két 37 éves szakmunkásnak egy utcai találkozóson, jelenlétemben lezajlott beszélgetését idézem:

„– Mi már nem megyünk sehova, igaz-e koma?

– Igaz!

– Itt maradunk a sárba, látod-e, milyen sár van itt most?

– Éppen beszélgettünk D.-vel, Ő mondja, hogy van Ausztriába, milyen élete van. Akkor lett vóna jó neki, ha már a szülei kimentek volna, így vannak nehézségei is.

– De azért nem jön haza. Mi se megyünk oda se, ejsze máshova se. Itt maradunk a sárba.”

3. „Akik érdeklődnek.” A közép- és fiatalabb nemzedék tagjai nem voltak téesz-tagok, nincs döntési, beleszólási joguk a falut ma érintő termelési kérdésekbe. Körükből került ki a legtöbb kitelepülő is. Ők azok, akik egyelőre érdeklődnek és semleges álláspontra helyezkednek a kivándorlást illetően. Akik közülük „megalapozta” az életét saját fogalmai szerint (az évek során házat épített, befektetett második gazdaságba, termelőeszközöket vásárolt stb.), ha az állami munkahelye nagy távlatokkal nem kecsegtet is, még akkor sem gondol a kitelepedésre: megél, ha a szülei által visszakapott földön termel, és még mellé „kitalál valamit”, ami lehet itthoni szakmunka, vagy magyarországi vendégmunka is. De akik a második gazdaságra nem támaszkodhatnak, vagy se kedvük, se tapasztalatuk a földművességhez, azok fontolgatják a kitelepedést.

„A fiatalabbak, legalábbis az a társaság, amelyikbe mi jártunk, inkább érdeklődnek, hogy odaki hogy van, milyen az élet, hogy lehet megélni. A munka, a kereset, ilyesmik érdeklik.” (33 éves kitelepült nő.)

Van, aki pár hetes vendégmunka tapasztalatairól így nyilatkozik: „Tavaly ősszel kint voltam én is. Első napokban egy építkezésnél kaptam munkát. Állítom, életembe sehol, még a katonaságnál se beszéltek úgy velem, mint ott: gyere ide, te gaz, így szólítottak. Két nap után vissza akartam jönni, de a rokonaim lebeszéltek. Legalább a gyerekednek hozz valamit, mondták. Aztán maradtam, kerestem egy más munkahelyet, egy maszeknál dolgoztam esztergagépen, ott már jobb volt. De az idén nem mentem ki.” (33 éves esztergályos.)

A vélemények, viszonyulások minden esetben az egyéni szituációkhoz kötöttek, ezért a három álláspont nem választható el mereven egymástól.

Már jeleztük a kitelepültek foglalkozás és életkorok szerinti megoszlását. Kik az elmenők a falu társadalmában?

Közhely, hogy a falu társadalma hierarchizált. Vannak több-kevesebb presztízzsel bíró családok, nemzetségek, tehetősebbek, vagy gyengébb anyagi helyzetűek. Bár a falu társadalmi rétegződése az utóbbi időben átrendeződött, a családok közötti válaszfalak (amelyek ma inkább tudati, mint anyagi-gazdasági jelenségek) nem tűntek el. Jól tükrözi a helyzetet egy-egy olyan párválasztás „átbeszélése”, ahol a házasságkötő fiatalok a helyi társadalmi hierarchia különböző szintjen levő családokból valók. A kitelepülők – egy család kivételével – a helyi társadalom tehetős, illetve közepes anyagi helyzetű családjaiból származnak. Olyan családokból, ahol az életmódot a törekvés jellemzi.

Természetesen a kitelepülésről nem kérdezhettem meg a falu minden lakosát. Nyilvánvaló, hogy a legnagyobb számban olyanok vannak, akikben nem merül fel lehetséges jövőben lépésként az elmenés.

Ezt a magatartást egy kitelepült férfi az igények szempontjából így értelmezte:

„Aztán tudod, aki nem jár el sehová Almás gödriből, csak fel Bányára munkába, s onnét haza, s akkor futás a mezőre, az valahogy keveset lát a világból. S annak annyi elég is, nem tudja, hogy egyebütt más dolgok is vannak.” (36 éves férfi.)

Általános következtetésként elmondható, hogy a kivándorláshoz való viszonyulást túlsúlyban gyakorlati szempontok határozzák meg, melyekre rátevének az egyén affektív viszonyulásai. Az azonban határozottan kijelenthető, hogy ebben a szociális környezetben az értelmiség, valamint az említett tollforgatók helybenmaradásra biztató fogalmainak nincs relevanciájuk.

Az élet anyagi feltételeinek gyakori hangoztatása, a „menni vagy maradni” elfedi a környezetváltozással járó olyan problémákat, mint az otthonosság, idegenség, beilleszkedés, emberi kapcsolatok kiépítése és működtetése stb. E kérdések a kitelepültek problémái már. Egy kitelepült család felnőtt tagjainak legfőbb panaszja, hogy nincsenek ismerőseik, „nincs, akinek köszönni lehetne” a bérházban, ahol laknak.

A falut érintő kivándorlás jövőbeni alakulása kétségtelenül szorosan összefügg a régió gazdasági életének változásaival. Azonban a várható gazdasági kényszerhelyzet önmagában még nem elégséges magyarázata az elvándorlás jelenségének. A falusi, földműveléssel foglalkozó ember sokkal jobban kötődik lakóhelyéhez a földhöz annál, hogy könnyen rászánja magát a kitelepedésre. Megkérdeztem egy közel két évtizede naponta ingázó munkást, jelent-e neki valamit a mindennapi hazaérkezés a faluba?

Így válaszolt: „Mikor elhagyjuk a Kőkeresztet (a szomszéd faluval közös határt jelző, kőből faragott kereszt), akkor már valahogy jobban érzem magam. Ott a délető, ahol azelőtt a marhákkal jártunk, s ahogy jövünk a falu felé, valahogy olyan jó érzés, itthon vagyunk, úgy lehet mondani.” (38 éves asztalos.)

Az egyéni helyzetértelmezések, cselekvések e rejtett erővonalak megismerése nélkül nehezen érthetők meg, és eléggé kiszámíthatatlanok. Annyit azonban biztosan megállapíthatunk, hogy döntő mértékben anyagi, gyakorlati motiváltságúak. Következésképpen ha elmarad az annyira remélt gazdasági prosperitás, a civil társadalmi mozgások felerősödése, várható, hogy a falut is eléri a kitelepedési hullám, amelynek aligha lehet gátat vetni „Ősapáink sírjai”-val, „a harangok imára hívó hangjá”-val, a „Hargita fenyve-seinek zúgásá”-val.

Az emberek újabb mítoszok és igéző ráolvasások helyett a politikusoktól és a vezető értelmiségtől hatékony gazdasági és szociális intézkedéseket várnak.

„MINDENNAP FRISS KENYÉR”
(Vendégmunkán Magyarországon)

Kilép a férfi a soványhatárú székely falu világából, hogy a kemény munkával fenntartható, szigorú „megélhetést” néhány hetes magyarországi vendégmunka jövedelmével pótolja.

Mit lát meg idegenként az új környezetben, ahol először jár életében? Szemlélődik, csodálkozik, viszonyítási pontokat keres és talál a két világ között. Az elhagyott otthoni környezet viszonyítási alapja az itteni viselkedésformáknak, fogyasztási szokásoknak, munkaritmusnak, gazdálkodás-módnak, szabadidőtöltésnek, stb.

Az idegen világba való bepillantás alkalom az önreflexióra, és a saját helyzet újradefiniáláshoz is elvezet.

Az alábbiakban egy negyvenéves Hargita megyei kőműves mondja el, milyennek látta a Tokaj-vidéki életvilágot, ahol 1991 őszén néhány hétig vendégmunkán volt. B. J. kőműves, odahaza egy ipari üzem alkalmazottja, a napi ingázás mellett szüleivel gazdálkodik a családi birtokon. Élménybeszámolóját otthonában jegyeztem föl.

Faluhelyen laktunk s városon dolgoztunk, Sátoraljaújhelyen. De ott falun es olyan a viselkedésük, mint itt nálunk a városi embörnek, olyan művelten beszélnek. Ha a korcsomába vagy, ha... ott dolgoztunk ugye, ott kollégák kerültek, szombaton s vasárnap... Olyan munkahelyünk vót nekünk tudod, hogy egy papilaknál dolgoztunk – hét végén nem kellett dolgozni, s akkor vállaltunk olyan munkákat, hogy azt jól megfizették, s jól elláttak kajával, s ugye ott... még az olyan négy-öt esztendőös gyermek es olyan udvariasan beszélt az embörrel, a csuda ölt meg engömöt, errefelé olyant nem hallottam. Öt hetet voltunk odaki, de nem egy helyen. Három hetet dolgoztunk a papilaknál, s osztán egy vállalkozónak dolgoztunk még két hetet.

A munka úgy került, hogy Gábor bátyám kiment vót még a tavasszal, s ott megismerkedett egy pasival, s osztán a leánya es ment, Gyöngyike, az apjához látogatóba – korcsomáros az a pasi – osztán ott összeüsmeködtek s avval megvót a vásár... Osztán a nyáron a pasi közbe eljött Brassóba – kétször es eljárt – s mü akkor mentünk az őszön. Misi, az öcsém, valami munkát szerelt vót Szentendrén s avval kimentünk s Misit es elvittük Szentendrére. Igen, de a munkát elvégezték amíg Misi itthon vót – itthon vót három hétig – s mire mentünk vissza, a munka el vót végezve. Na, hova legyünk el? Misi elvitt akkor egy vállalkozóhoz, ahol ő dolgozik – ott beszéltünk, de csak százforintos órabért ígértek, s azt mondta Gábor bácsim, azért nem ülünk itt, a segéd munkások es annyit kapnak. Avval bé a kocsiba, gyere – azt mondja – a vejemlévendőhöz! Akkor felmentünk ide Miskolc felé – ez Pestön vót, ott addig sohasem jártam vót! Délután 4-5 órára megérköztünk a faluba. Bémentünk oda, a pasi meglepődött, hogy mü hol járunk, osztán bé, s elé osztán a bort.

Bortermő vidék, rengeteg bor van ott!

Gábor bátyám azelőtt három hónapot ott dolgozott. Jó fáén falucska. Osztán mü elmentünk oda ki, ott a polgármestör innét került ki Kolozsvárról, abba a faluba, de az nem vót otthon, Pestön vót. Osztán ott valami munkát ajánlottak, Gábor bátyámat üsmerték. Elmentünk, valami Pali bácsinak hítták az illetőt: na, jó, hogy jöttetök azt mondja, valami munkát biztosítok nektök. Vót egy összeomlott borpince ott künn a hegyódalba, abba már esztendők óta nem jártak bé abba a pincébe. Azt mondta a bácsi: né, ez a vejeméké, s azt rendbe kell tenni, és fizetöm a munkadíjat. Elmentünk bé Sátoraljaújhelyre, megegyeztünk a vejivel. Azt mondja, jó, én nem akartam azt mondja, de ha apósom meg akarja csináltatni, akkor miért ne?

Másnap reggel menyünk, jött az öreg, a leánya s a korcsmáros, a házígazdánk. Osztán a pincéről a lakatot levertük – de olyan veszélyes vót bémenni –, a boltozat le volt omolva, vót legalább 15 méter mély a pince, be a hegyódalba.

Olyan pincék vannak, hogy olyant nálunk felé nem lehet látni!

Bémentünk, de ott rengeteg munka vót, legalább 20 köbmétör földet ki kellett vóna hordani, a se lett vóna baj, de azt a boltozatot újra kellett vóna rakni, lett vóna egy másfél hónapi munka kettőnknek. Kiszámítottuk, hogy nekünk ez egy olyan 1500 forint reggeltől estig... Hát mikor megmondtuk az árát, az öreg azt mondja, akkor zárjuk vissza, azt mondta, nem dolgozunk, annyi pénzt nem fektetünk belé – hát ennyi pénzzel lehet új pincét venni!

Eljövünk bé onnat, no hova legyünk el? Kaptunk egy vállalkozót, s mondjuk, hogy Erdélyből vagyunk s szeretnénk dolgozni egy pár hetet, tudna-e munkát biztosítani? Ezt vót csütörtökön, s azt mondja, ide figyeljenek, hétfőtől tudok munkát adni. Mondják, mivel tudnak dolgozni. Mi mondtuk, az építészetbe mindenfélével – ha falazással, ha külső-belső pucolással.

Na, jó. Hétfőn jöjjenek – mennyiért dolgoznak?

Mondja Gábor bátyám, hogy ott a városba vót egy építészmérnök, s azt ismerte a vállalkozót, Magyarinak hívták – Magyarinak, s ő 1500 forintot adott tavasszal, s most es legalább annyit kérünk.

– Na, jó, meglátom, hogy dolgoznak, még az es lehet, több is kijön, azt mondja. Aztán azon a szombaton megcsináltunk ott a faluba egy lábazatot a ház körül. Egy sofőr volt a gazda, adok ezer forintot azt mondja, s ételt, italt, amennyi kell. Nekünk ez es jó vót, ott voltunk helybe, s osztán ott reggel ugye pálinka, bor s kaja, s délbe szintén, s ozsonnakor szintén. Ozsonna es vót, úgyhogy minnyá-minnyá híttak bé enni.

Két nap meg es csináltuk, négyezer forintjába került a pasasnak, az ottani kőművesök dolgoztak volna vele egy hétig.

Ezek úgy meg voltak velünk elégedve, hogy! Ugye akkor meglátta a szembe lakó koma, közvetlen szembe, az es jött akkor – annak es új háza vót – jó magas lábazat vót, azt ki kellett fugázni. Na, ezt es elvállaltuk a következő vasárnapra, annyit ő es ígért, mint a szomszédja. Meg vagyunk akkor élve, gondoltuk. Mert az volt a helyzet, ha nem dolgoztunk, akkor

örökké mentünk a korcsomába, a házigazdán ugye korcsomáros vót, az örökké vitt magával, s akkor kellett menni sörözni s biza pénzt nemigen vette el, restelltük, hogy feszt ott vagyunk a nyakán s még kőccségbe verjük. Ott laktunk nála, s akkor még költésbe verjük, hát örvendtünk, ha elmentünk, s ezer forintot kaptunk, de három-négyszeri étel s a sör feszt ott vót mellettünk, amikor dolgoztunk. Olyan borral s sörrel kénáltak, hogy! Még reggelre es főtt ételt adtak, vasárnap reggelre, mikor hét órára odamentünk. Egy este ilyen skót viskit vett elő egy üveggel, én addig hallani hallottam róla, de nem láttam soha ilyesmit, s ejsze nem es lesz részem mostanába...

Már ismertek ott, mikor jöttünk munkából, minden este a korcsoma előtt állottunk meg, bémentünk egy sörre, vagy egy deci pálinkára, s osztán abból lett négy-öt, még tíz sör es, mert ott jött egyik-másik, ugye, mű ketten leültünk egy sarokba, jöttek bé, kezeltek le velünk, na, hogy telt el a mai nap, s ment, hogy vegyen saját magának egy üveg sört, hát nem egy üveggel jött vissza, hát hárommal jött oda, kettőt letett nekünk, no, igyátok meg...

Egy kisebb falu, olyan száz körüli házszám lehetett ott. De osztán gazdag falu, bortermő vidék. Ott nem gazdálkodnak mint nálunk, fel vannak hagyva a fődek, földműveléssel nemigen foglalkoznak. Ha odamenne apám vagy valaki ezökből az üdösebb embörökből, s meglátnák, hogy néz ki az a vidék, a fődek, hát kétségbeesnének.

Elmentünk ki a szőlőbe a házigazdával, ott van egy házikó építve, hát olyan gyümölcsös ott, olyan körték, hogy olyant erre nálunk felé nem lehet látni, s ott potyognak le a fáról, s rothadnak el! Olyan barackok, hogy... s szilva es ott a fődön! Azt mondja Gábor bátyám, hogy essze kell szedjük ezt a sok szilvát. Hát én nem ölöm avval a derekamot, hogy felszedjem – azt mondja a veje. Csupa kék volt az egész hely a szilvától. A barack s az alma s a körték ott hullottak le, s rothadtak el. Kaszálni sem igen tudnak. Egy hitvány kaszát elészterelt neköm, azt kérdi, tudsz-e kaszálni? Hát én hogyne tudnék, mondom, Lekaszáltam, ott a házikó körül, olyan sarjú volt, hogy mesés! Lekaszáltam, s ott hánytuk bé egy rakásra egy marton a finom sarjút. Az ott nem érték, fel vannak hagyva a fődek, nem es kaszálják, vajegy szarvasmarha van a faluba, olyan tizenöt-tizenhat darab lehet, s az es egy gazdáé. Méges a csuda ölt meg, minden háznál egy-két kocsi! Annyi kocsi vót abban a kicsi faluban, hogy nálunk városon annyit nem látsz.

Másabb világ van ott, mint itt, olyan mintha Amerikába vónál.

Osztán ha ezök a mostani itthoni öregök elmennének oda, csak erre nincs lehetőség, ezök tudnának még csudálkozni azon hogy mi van, milyen élet van odaki. S méges... ott es panaszkodnak! Még olyan es vót, aki irigykődött, hogy megkerestük naponta az ezerötszáz forintot. Azt mondta, hogy annyiert ő es dolgozna, ezerötszáz forintért, jó szívvel. Mert, biza ennek a korcsomárosnak es tizenhárom-tizennégyezer forint fizetése vót egy hónapba, s abbiza nem olyan sok. Amikor tíz napot ledolgozhattál napi ezerötszáz forintért, akkor megkerested neki a havi fizetését.

Ott nem isznak pálinkát, nem főznek, mind bort isznak. Ahol laktunk, ott vót a gazdának pálinkája, boraljból csinálta, de azt mü ittuk, az soha nem ivott egy cseppet sem. A bort osztán úgy isszák, mint a vizet. Minden este kellett inni.

Osztán ott özhúst, szarvashúst, ilyenmiket ettünk, vannak ezök az orvvadászok, ezök a házigazdánknak jó kollégái, örökké hozzák a húst, egy combot vagy valamit. Tudták, hogy mü ott vagyunk, erdélyiek, s a házigazdának nem volt akkor még felesége, s mü ott laktunk nála, s problémás a kajálás, hát osztán hozták a húsokat! A hűtőszekrény örökké teli volt, olyan tokányokat készítettünk! Erősen vendégszerető nép! Ott, tudod-e, az a szokás, hogy esténként ülnek ki a pincék eleibe, nincs messze a falutól, mindenkinek van a sziklába vésvé egy pince, s előtte egy kicsi eres, ahol nyáron lehet tartózkodni, s oda mennek szalonna sütni. A pince előtt mindenkinek tüzelője van, a bort hozzák ki a lopóval, szippantsák le, s hozzák ki... ez a Tokaj-vidék.

Ennek a korcsomárosnak, ahol voltunk, a nővére az piros bort termelt, finom bor vót az es. Azt mondja, hogyha itt el akarná adni ez a bort, itt nem vennék meg, el kell vigye le Egerbe, itt nem veszi meg senki. Ott a borból pénzölnek, adják bé az államnak, el es adnak a városi népnek, a felvásárlóknak.

Szeretnék elmenni még legalább egy hónapra az őszön, a szabadságot eltöteném ott... már a szórakozásért es megérdömlné, az ember lát s hall, kimozdul itthonról egy kicsit.

Nem öltük meg magunkot, ott sem dolgoztam többet, mint itthon amennyit dolgoztam, s méges, ott a segéd munkások, akikkel dolgoztunk, azt mondták, hogy maguk kötzönivaló bolondok! (Nevet.) Azt kérdik, maguk mennyi pénzt kapnak napjára, s mondjuk hát – azt mondják – az itteni kőműves nem dolgozna ennyit kétezeröt száz forinton alul. Azok nem es tudnak úgy dolgozni. Magokot, azt mondja a segéd munkás, magokot itt kell hagyjuk, mi magokkal nem tudunk lépést tartani, megölnek magok ketten!

Nem gyözték az anyagot készíteni, úgy tettük fel ketten Gábor bátyámmal.

Más munkaritmus ott, valahogy olyan puhák az embörök, kényelmesebbek, nem hajszoják magokot annyira, reaérnek, nem sietnek. Vannak jó szakembörök, de nem ölik magokot, kényelökre adnak inkább. S méges jobban megfizetik mind nálunk. Ott amikor vásároltunk – egy kicsi bót vót – szoktunk venni szalámit, disznófösajtot, de száz-százhusz forintra annyit vásároltam, hogy kettönknak bővön elég volt! Itt ötven lejből mit tudsz venni?

Harminckét forint volt egy kenyér, mindennap friss kenyér! Van egy címke rajta, s írja, hogy hol gyártották, s mikor. Mindennap friss kenyér vót, s abból még vacsoráztunk es amit reggel vettünk, abból az egy kenyérből, úgyhogy ott nincs ilyen drágaság mint itt nálunk. Osztán ha megszólász, már tudják, hogy nem vagy odavaló. A bótba szalámit kértem, már azt kérdözték, hová való vagyok, nem rosszindulattal, csak megkérözték.

Jól telt, de azért kívánkoztam haza, utolsó napokban éjjel állandóan itthon voltam álmomba, már vártam, hogy induljunk.

EGY SZÉKELY FALU VENDÉGMUNKÁS-POTENCIÁLJA
(1990-1993)

Az időszakos külföldi munkavállalás az 1989-es romániai fordulat után jelentkezett országszerte, a folyamat máig tart. Miután megszűntek az utazást nehezítő jogi korlátozások, az állampolgárok otthon tarthatták útlevelüket, a hatóságok nem szabályozták az országhatárok átlépésének időpontját és alkalmait, a külföldi kereseti lehetőségek tízezreket indítottak útnak.

Vizsgálatunk elsősorban leíró jellegű, a külföldi munkavállalás gazdasági, társadalmi vonatkozásait kutatjuk a helyi „kibocsátó” környezetben. Kitérünk arra, mit jelent ez az egyén, a család és a település társadalmának életében; következtetésként a székelyföldi rurális régióban várható jövőbeni tendenciát fogalmazzuk meg. Munkánk két részből áll: 1. a külföldi munkavállalásra vonatkozó empirikus adatgyűjtés és 2. a kapott adatok rendszerezése és értelmezése. A tapasztalati anyagot kikérdezővel és megfigyeléssel gyűjtöttük¹.

A külföldi munkavállalás kapcsolatkörnyezetének vizsgálatára egy rövid kérdőívet szerkesztettünk, amelynek alapján, 25 vendégmunkán megfordult helybéli lakost kérdeztünk ki. Végül, a kapott adatokat rendszereztük, értelmezésükhöz felhasználtuk a helyi társadalom életviteléről, kulturális sajátosságairól hosszabb ideje végzett megfigyeléseinket is.

A VIZSGÁLAT TEREPE

Vizsgálatunkhoz olyan települést választottunk, amelynek demográfiai, társadalmi, ökológiai jellemzői a Székelyföldön – leszámítva az 1968 után látványosan iparosított és kiépült kisvárosokat közvetlenül övező falusi településeket, általánosnak mondhatnók. E kiválasztási szempontok hangsúlyozása azt az előfeltevésünket jelzi, hogy a vizsgálati eredmények hason-

---

¹ Az empirikus adatgyűjtés a következő lépésekben történt: a település helyi tanácsának gazdasági nyilvántartásai alapján elkészítettük a falu összes háztartásának és a családtagoknak a listáját (házszám szerinti sorrendben), feltüntetve a családtagok életkorát és foglalkozását. E lista alapján végigkérdeztünk 7, a falu fizikai területének különböző pontjain lakó fiatal és középkorú személyt az összes családról. Válaszaik nyomán azonosítottuk azokat, akik az elmúlt három év során, vagy éppen a kérdés időpontjában, külföldi vendégmunkán tartózkodtak. Ezután mindegyikükről személyi adatlapot készítettünk, amelyre esetenként a következő adatokat vezettük fel: nem, életkor, családi helyzet, szakképzettség, munkaviszony, családi gazdaság. Mivel a település lélekszáma 1337, a falu felnőtt lakosságából mindenki ismeri a másik helyzetét, ezért a személyi adatlapok kitöltéséhez elég volt 11 személy kikérdezése és néhány utólagos ellenőrzés.

ló jellegű települések esetében érvényesek lehetnek. Ezért indokolt a továbbiakban a vizsgálat terepének szociokulturális jellemzőit röviden ismertetni, kiemelve a tényezőket, amelyek a munkavállalók döntéseibe közvetlenül vagy áttételekkel beépülhetnek.

Kutatásunk színhelye a magas dombvidéki Köves². A faluban a múltban nagybirtok nem volt. A föld gyenge termőképességű. A családi kisgazdaságok – szám szerint 605 – a termelőszövetkezet felszámolása után visszakapott, leromlott minőségű parcellákon külterjes, természetes gazdálkodást folytatnak. A szántóföldi növénytermesztés közvetlen pénzügyvédelmet nem hoz, csak a fogyasztási szükségleteket (sok esetben még azt sem) fedezi. A földművelés, különösen a saját igaerővel nem rendelkező családok esetében jelentős pénzbefektetést is igényel. A szántás, vetés, cséplés, szállítások díja igen magas a más ágazatokból (állattenyésztés, állami fizetés, nyugdíjak) a családi háztartásokba befolyó pénzügyvédelmekhez képest.

Az állattenyésztésnek viszonylag kedvezőbb természeti feltételeket jelentenek a faluhatár kiterjedt legelői, kaszálói, a fajtaállomány azonban silány, a takarmányozás többnyire csak a természetes kaszálók termésével történik.

A létfenntartó alapfoglalkozások mellett Köves lakossága az évszázadok alatt különböző jövedelemkiegészítő tevékenységeket is folytatott. Ilyen volt a falu határában vagy a környékén lévő természetes erőforrások felhasználásán alapuló hamuzsír-készítés, rúdvas előállítás, só fuvarozás, mészégetés, de a felesleges munkaerő faluhatáron kívüli áruba bocsátása is. Ezek a tevékenységek az egyes családi háztartásokon belüli gazdasági szerepükön túl a falu életteréből való egyéni kilépés alkalmait is jelentették. E ténynek kiemelt jelentősége van a mai külföldi munkavállalás mentális feldolgozásában.

Néhány szellemi foglalkozású kereső, illetve földbirtokkal és állatállománnyal nem rendelkező háztartáson kívül a családok, bármilyen pénzügyvédelmük is van, valamilyen mértékben foglalkoznak mezőgazdasági termeléssel. A munkaképes lakosság más gazdasági ágazatokban való foglalkoztatottsága korlátozott. A faluból elérhető a közeli (15 km) kisváros nehézipari üzeme, illetve a 35-40 km-re fekvő bányavidékek. Mellettük néhány helybeli, illetve szomszédos településen működő szolgáltató intézmény nyújt munkalehetőséget.

1990-ben még 141 más településre ingázó személyt (122 férfi, 19 nő) tartottak nyilván, mára ez a szám az elbocsátások következtében a felénél is kevesebbre csökkent. Az egész évi folyamatos munkalehetőség még az állami vállalatoknál sem minden esetben biztosított. A működési zavarokkal küszködő gazdasági egységek fizetetlen szabadságra, „technikai” munka-

---

2 Mivel a falu egy hosszabb távra tervezett kutatómunka terepe, valódi nevét elhallgatjuk. A „Köves” név a faluhatár egyik természeti adottságára utal. Minden más adat megfelel a valóságnak.

nélkülinek küldik az alkalmazottakat. A kényszerszabadságon lévők más ágazatokban otthonról elérhető munkahelyeket nem találnak, a vidék fejletlen gazdaságszerkezete nem köti le az állami vállalatoknál feleslegessé váló munkaerőt.

A helyi családi kisgazdaságok mezőgazdasági termelése munkaerő-igényes. A faluhatár különböző pontjain lévő szétdarabolt családi földbirtok, a hagyományos termékszerkezet és termelési technológiák az elért jövedelmekhez viszonyítva túl nagy munkaerő-ráfordítást igényelnek. A különféle állami munkahelyekről kiszoruló munkaképes rétegnek a termelés feltételrendszere nem vonzó. Ez a réteg ingázó alkalmazottként a közismert kétlaki életformát folytatta: az állami szektorban ledolgozott napi nyolcórás munkaidő után, részmunkaidőben, a termelőszövetkezet idején a háztáji parcellákon, majd a visszakapott magántulajdonú földeken szerezte meg a család jövedelmét. Az évtizedek alatt kialakult életszínvonal- és igényszinthez viszonyítva az új helyzet, amikor megszűnik vagy bizonytalan a havi fix jövedelem, kétségkívül visszaesést jelent. A családi fogyasztás már elért szintje és szerkezete egyre nehezebben tartható fenn. Fokozottan érvényes ez a megállapítás azokra a csoportokra, amelyek nem rendelkeznek családi gazdasággal, illetve e gazdasági háttér szerény.

DEMOGRÁFIAI, TÁRSADALMI HELYZETKÉP

A falu lakóinak száma a téészesítés (1962) előestéjén meghaladta a 2500-at, de a következő évtizedben rohamosan csökkent az elvándorlás, ezen belül is a biológiailag termékeny réteg elvándorlása következtében. A helyi népességszám viszonylagos stabilitása a hetvenes évektől követhető nyomon, amikor a késleltetett székelyföldi ipartelepítés és a bővülő közlekedési lehetőségek lehetővé tették az egyre gyengébben működő termelőszövetkezetből menekülő munkaképes lakosságnak és a felnövekvő nemzedék egy részének az otthonmaradást.

A mai foglalkoztatottságra jellemző, hogy:

- állami alkalmazottakat, eljárókat és helyben munkát találókat 143 családban (23,6 százalék) találunk. Ebből 104 családban egy személy kereső foglalkozású, 39 családban mindkettő;
- nincs állami alkalmazott 111 családban (18,5 százalék), ahol munkaképes felnőttek vannak;
- nyugdíjasok³ 351 családban élnek (58 százalék), ebből 249 családban (41,25 százalék) két családtag nyugdíjas, 102 családban (16,8 százalék) csak egy.

---

³ A nyugdíjasok többsége (398 fő) téésznyugdíjat kap, ami nagyságrendekkel kisebb az állami munkahelyekről nyugdíjba kerültek (202) havi járadékánál.

A 143 családban élő 182 állami alkalmazott a kövesi összlakosság 12,7 százaléka. Ezek az adatok jelzik a helyi munkanélküliséget. A 111 állami munkahellyel nem rendelkező családból magántermelőként alig tucatnyi család biztosítja saját gazdaságából a létfenntartását, a többiből a családi gazdaságon kívüli munkavállalásra kényszerülnek a családfenntartók.

A kövesi lakosság 7,3 százaléka magyar nyelvet beszélő, a többségi magyarok által cigánynak tartott lakos, akik azonban az 1992-es népszámláláson mindannyian magyarnak vallották magukat.

Mielőtt tovább mennénk, a következőkben előforduló néhány fogalmat pontosítanunk kell. Mivel a külföldön munkát vállaló kövesiek csaknem teljes létszámban Magyarországon árulják munkaerejüket (egy személy dolgozik a faluból Németországban, „hivataloson”), a továbbiakban vendégmunkáson a Magyarországon időszakosan munkát kereső helyieket értjük. Nem térünk ki a Magyarországon végleges letelepedési szándékkal tartózkodókra, ezek egy része már megszerezte az állampolgárságot, mások ügye folyamatban van, évente csak egyszer-kétszer jönnek haza rövid időre a faluba.

Vendégmunkás-potenciálon a falu társadalmából a folyamatosan ki- és visszalépők csoportját értjük, kilépésen az egyszeri távozás és visszatérés közötti időszakot.

KIK A VENDÉGMUNKÁSOK A FALU TÁRSADALMÁBAN?

Nézzük, milyen összetételű az elmúlt három esztendőben vendégmunkát vállalók csoportja. Összesen 159 személy fordult meg egy vagy több alkalommal magyarországi vendégmunkán a faluból. Nem és korcsoportok szerinti megoszlásukat az 1. táblázat mutatja

1. táblázat

A VENDÉGMUNKÁSOK SZÁMA NEM ÉS KOR SZERINT

	15-20	20-30	30-40	40-50	50-60	60 fölött	Összesen
Férfi	15	51	23	19	17	4	129
Nő	2	9	9	9	9	–	30
Össz.	17	60	32	27	19	4	159

A női munkanélküliségnek ellentmondó alacsony női munkavállalás egyik magyarázata, hogy a sok szempontból tradicionális kiscsaládokban a családfenntartó szerep elsősorban a férfiaké. A gyermeknevelés, háztartásvitel e környezetben érvényes formái inkább megkövetelik a női, mint a férfi munkaerő helyben maradását.

A vendégmunkásokat a foglalkoztatás, társadalmi helyzetük és a munkavállalás gyakoriságát tekintve több szempont szerint vizsgáltuk.

1. Szakképzettség: szakképzett munkás volt 100, szakképzetlen 59.

2. Munkaviszony: a vendégmunka ideje alatt 30 kövesinek volt munkaviszonya otthoni állami vállalattal. Ők évi szabadságukat vagy a vállalati munka időszakos szüneteit használva vállaltak Magyarországon munkát.

3. Családi helyzet: 159 vendégmunkás közül 106 családos.

4. Családi gazdaság: 101 vendégmunkás mögött áll olyan családi gazdaság, ahol a létfenntartáshoz szükséges jövedelmek elérhetők lennének a munkaerő áruba bocsátása nélkül is. Természetesen a családok vagyoni helyzete különböző, ennek elemzésére itt nem térhetünk ki. 58 munkavállaló esetében nincs jövedelmet hozó saját gazdaság, többségük cigány.

5. A munkavállalás gyakorisága: két esetet különítettünk el, amikor az egyén egyszer, illetve többször járt külföldön a munkakeresés szándékával. 13 kövesi lakos csak egyszer fordult meg Magyarországon pénzkereset céljából. Többségük útja sikertelen volt, negatív tapasztalatokkal, ezért további kilépésekre nem vállalkoztak. 146 esetben többszöri kilépési alkalomról van szó.

A munkavállalók fenti mutatók szerinti kategorizálása igen heterogén társadalmi helyzetű csoportot körvonalaz. Nézzük meg a továbbiakban, kik a munkavállalók a helyi társadalomban.

Első megállapításunk, hogy a fizikai dolgozók minden kategóriáját magába foglaló összes családtípust érintette a családon kívüli munkavállalás jelensége. Az alkalmi munkákból élő cigánycsaládoktól a kétkeresős, saját önellátását is megvalósító családokig, minden típusban találunk példát vendégmunkás kibocsátásra. Röviden, a fizikai dolgozók körében nem találtunk semmiféle korrelációt a külföldi munkavállalás és a család anyagi-vagyoni helyzete között. (Nem vizsgáljuk, hogy a kövesi szellemi foglalkozásúak miért nem élnek a vendégmunka lehetőségével. Egy esetről tudunk, amikor egy egészségügyi középkezelő huzamosabb ideig dolgozott Magyarországon. Esetükben – amellett hogy a közeljövőben nem fenyegeti őket munkanélküliség – feltehetően erősebben működnek a fizikai munkavállalást gátló presztízs-okok, mint városi sors társaiknál). Ahogy a család anyagi helyzete irreleváns a munkavállalásban, a helyi társadalmi hierarchiában birtokolt státussal sem korrelálható a vendégmunka. A hierarchia csúcsán levő „rangos” családokban éppen olyan gyakori a külföldi munkavállalás, mint az alullevők körében. Jelentős különbségek a jövedelem-felhasználásban vannak. Mielőtt azonban erre rátérnénk, nézzük meg a vendégmunka néhány aspektusát.

HOGYAN ÉS MIKOR VÁLLALNAK MUNKÁT?

Kitől, honnan szereznek információkat az időszakos magyarországi munkavállalók a munkaalkalmakról, a munka- és kereseti feltételekről?

Igen változatos, többféle kapcsolat lép működésbe, ha valaki elhatározza, hogy külföldre megy dolgozni. Nemcsak a falubeliektől, rokonoktól, barátoktól, hanem a szomszédos településeken élő ismerősöktől is származhat-

nak azok az információk, amelyek alapján döntés születik. A kezdeti időkben (1990–1991) sokan indultak el „vaktában”, a jó szerencsájükre bízva magukat. Ma már nagyon ritkák az ilyen esetek, mindenki igyekszik már itthonról biztos, vagy legalábbis annak tűnő úti célokat találni. A munkakeresésben a helybelieknek igen hasznos információkkal szolgálnak azok a volt falusfelek, akik már 1989 előtt elhagyták az országot, és véglegesen Magyarországon telepedtek le. Nemcsak információkkal, hanem átmeneti időre szállással is segítik a kint dolgozókat. A kitelepedettek közül egy fővárosban élő személyről köztudott, hogy széles kapcsolathálózatot tart a kezében, kiterjedt ismeretségi körében mindig talál valamilyen munkát az érdeklődő kövesieknek. Ez a szolgáltatás természetesen díjtalan, a földinek járó segítség.

A magyar fővárosban dolgozó férfiak többsége az építőiparban, vállalkozóknál talál alkalmazást. Egy-egy rövidebb időszak elteltével (ez egy hónap azoknál, akik turistaként érkeznek, mivel az útlevelet láttamoztatni vissza kell jönni legalább a határig) sok esetben a munkaadóval kötött szóbeli egyezség a következő kiutazás alapja. A munkavállaló nők (fiatal leányok és otthoni kereseti lehetőség nélküli özvegyek) elmondták, hogy újsághirdetések alapján is kerestek és találtak munkát Budapesten (például kaktusz- és gombatermesztőknél).

Rákérdezve az első lépésre, kiderült, hogy 25 személyből senki sem vágott neki egyedül az ismeretlennek. Többnyire baráttal, rokonnal, közeli ismerőssel, mások családtaggal (apa a fiával, testvérrel) indultak el. A cigányok általában családstól mennek Magyarországra, nemcsak munkaképes, hanem kiskorú gyerekeiket is magukkal viszik. Ők inkább kerülnek a fővárost, vidéken erdőkitermeléseknél, mezőgazdasági munkáknál dolgoznak, így sikeresebben elkerülik a hatósági zaklatásokat, és ezzel a havonta kötelező útlevel-láttamozástól is megmenekülnek. A vidéki munkahelyekre is eljutott kövesiek inkább ott élő rokonok, ismerősök révén találnak munkát (Egerben, Kecskeméten, Tokaj vidékén).

A munkaerőpiacon a legsikeresebbek azok, akiknek szakmájukban, vagy ahhoz közel álló tevékenységekben kerül munkalehetőség.

Láttuk, hogy a kövesi vendégmunkások szociális szempontból heterogén összetételű csoportot alkotnak. Az anyagi életkörülmények, foglalkozás, iskolázottság, életciklus, családszerkezet, jövedelmek, megélhetési stratégiák, mentalitások és más dimenziók bonyolult összjátékának eredménye a munkavállalás egyéni eldöntésének pillanata. Ebből feltételezhetően az is következik, hogy egy-egy kilépési időszak és időtartam is több tényező együttes hatásának következménye, e tényezők fontossági sorrendje egyénenként változik. A faluból folyamatos a kilépés, állandóan Magyarországon tartózkodik egy változó létszámú vendégmunkás csoport. Hogy e lüktető mozgás valamiféle törvényszerűségeit rögzíthessük az időben, vegyünk a vizsgálat időegységének egy évet.

Kikérdezésekből rekonstruálva az évi munkaerő-vándorlás képzeletbeli görbét, két csúcsideőszakot rögzíthetünk: a késő tavasz-nyárelőt és az őszt. Az évi egyénekenkénti kilépések időtartamát is figyelembe véve a következő kép körvonalazható:

1. Egész évben, télen-nyáron az dolgozik folyamatosan Magyarországon, akinek

– nincs munkaviszonya, munkanélküliként már nem jogosult a munkanélküli segélyre;

– nincs családi gazdasága, vagy ha van is, az otthon maradt házastárs egyedül vagy valamelyik szülő segítségével elvégzi a szükséges munkákat;

– sikerült olyan állandó munkahelyet és lakást találni, ahol egész évben tartózkodhat.

A munkanélküliek népes csoportjából (129) aránylag kevesen, 20–22 személy tartózkodik a téli ünnepek kivételével egész év folyamán Magyarországon.

2. Tavasztól-őszig kint tartózkodnak azok a kövesiek, akiknek nincs családi gazdaságuk, illetve ha van, a munkaerejük nélkülözhető. Kinti munkalehetőséget főleg a mezőgazdasági munkák jelentenek számukra. A tavasztól őszig vendégmunkán levők jelentős része a kövesi cigány lakosságból kerül ki, néhány család teljes létszámmal felkerekedik tavasszal, és csak késő ősszel érkezik haza (kb. 30-35 személy).

3. Többször kilépnek azok a munkaviszony nélküli kövesiek, akik családi gazdaságukban mezőgazdasági termeléssel foglalkoznak. A tavaszi munkálatok (szántás, vetés) elvégzése után a takarmánykészítés időszakáig, majd a betakarítás után egy-két hónapra „kimennek pénzkeresetre”. Ők nem vállalják hosszabb időszakra a távollétet, az elkerülhetetlenül családi gazdaság leépülésével járna, s több veszteség érné a családot, mint a vendégmunkából származó jövedelem. Ennek a megélhetési stratégiának nemzedékekre visszamenő előtörténete van a helyi társadalomban (erről később lesz szó).

4. Évente egyszer lépnek ki egy hónapra azok az kövesi állami alkalmazottak, kik az évi szabadságuk alatt vállalnak vendégmunkát. Előfordul, hogy „rendes” szabadságot sikerül fizetetlen szabadsággal megtoldani.

A kilépők legnépesebb csoportja a 3. típusba tartozóké, az ő mozgásukkor tartózkodik a legtöbb kövesi vendégmunkás Magyarországon.

KIK NEM MENNEK VENDÉGMUNKÁRA?

Talán nem érdektelen szemügyre venni azokat a helyzeteket sem a fizikai dolgozók körében, amikor az egyén nem vállalkozik vendégmunkára. Tucatnyi ilyen eset leltároztunk fel a munkaképes fizikai dolgozók körében, és nem találtunk olyan relevanciával bíró mutatókat, amelyeket a vendégmunka elutasításának motívumaként értelmezhetünk. Általános helyzetkép, hogy a biztos munkahely és a háttérben a munkaerő felhasználó családi gazdaságok hozzátartoznak az otthonmaradók életkörülményeihez, de

ugyanazek az életfeltételek megtalálhatóak csaknem ugyanannyi munkavállalónál is. Alapos a gyanúnk, hogy a kilépés motivációihoz az egyéni-családi gazdasági mentalitás, a kockázatvállalás képessége, az idegen környezettel való megbirkózás készsége is hozzátartozik.

Az alábbiakban egy konkrét példán látható, hogyan lesz valaki – életében először – 4. típusú munkavállaló 1993 tavaszán. A negyvenéves ingázó szakmunkás, B. családja (egy udvaron három generáció) hagyományos földművelő-állattenyésztő gazdálkodást folytat, ahol a családi munkamegosztásban mindenkinek megvan a nagyon jól bejáratott szerepköre. A családfő pénzjövedelmét B. gyári fizetése és a szülők téesznyugdíja jelenti, szántóföldi terményből és állati termékekből teljesen önellátóak, sőt eladásra is kerül tej, hús. A családi pénzjövedelmet lakásfelújításra és munkaeszközvásárlásra (kaszagép, motorfűrész) fordították az elmúlt évtizedben. Az újratermelés-beruházás kialakult egyensúlyát súlyos csapás érte ez év tavaszán, elpusztult az egyik igásló. A család kénytelen volt kölcsönpénzből másikat vásárolni a sürgető mezőgazdasági munkák végzésére. A rokontól kért kölcsön visszafizetésére két lehetőség kínálkozott: vagy szarvasmarhát adnak el, vagy B. a vendégmunkával szerzi meg a pénzt. A család (s ezen belül B. is) hagyományos normakövető típus, a gazdasági beállítódásukban a takarékos beosztás, mértékletes fogyasztás, óvatos előrelátás érvényesül, kockázatvállalás és vállalkozói készségek nélkül. B. hosszas töprengés után elhatározta, hogy vendégmunkával próbálkozik. Információkat gyűjtött ismeretségi körében, és egy biztosnak tűnő ajánlatra felkerekedett. Egy hónapot dolgozott Budapesten építkezésein, hazaérkezve a megkeresett forintot a fekete piacon átváltotta lejre, és törlesztette az adósságot. A jövő évi szabadságot újra vendégmunkára szeretné felhasználni. Saját bevallása szerint, ha előzőleg nem kerül a kárvallott adós helyzetébe, nem próbálkozott volna vendégmunkával ebben az évben sem.

VÁLTOZATOK A JÖVEDELEM FELHASZNÁLÁSÁRA

A vendégmunkával megszerzett pénzjövedelmek felhasználásának vizsgálatakor a terepkutató kész, a cselekvők magyarázatára nem szoruló tényekkel találkozunk. A követett eljárásokból, cselekvési stratégiákból neki kell kikövetkeztetnie az egyéni döntési folyamatok mélyén rejlő motivációkat. Mielőtt rátérné a vendégmunka motivációnak vizsgálatára, célszerű áttekinteni, hogyan használják fel a háztartásokban a családon kívüli munkavállalás pénzjövedelmeit.

Megfigyeléseink alapján a kereset-felhasználásban négyféle stratégiát különíthetünk el. Természetesen vannak átmeneti, vegyes formák is, de a pénzhasználat alábbi típusai határozottan érvényesülnek a munkavállalók körében.

1. Pazarló fogyasztók: esetükben nem fedezhetők fel a családi háztartás-szervezésben a racionális kalkuláció ismérvei. Beállítódásuk egészében a

jelenre orientált, a cselekvésmódokból nem olvashatók ki a jövő biztosítására utaló eljárások. A hazahozott pénzből vagy pénzzé tehető cikkekből (például ruhanemű) addig él a család, amíg a készlet tart. A következő határátlépés útiköltségeit legtöbbször már kölcsönkérlik. A pénzhasználat pazarló-hivalkodó jellegét gyakran megfigyelhettük a falu italboltjaiban. E családoknak a megkeresett pénz elköltése ünnep, az ünnep addig tart, amíg a pénz el nem fogy. Az ünnephez természetesen hozzátartozik a nyilvánosság, ennek egyik kitüntetett színtere a helyi társadalomban a kocsmá.

A kereset egészének azonnali felélése a helyi köztudatban „élhetetlen”-nek minősített családokra jellemző, akik „régén is gyarlók voltak, s most is azok” (62 éves férfi). A kereset pazarló fogyasztóinak többsége a helyi „cigány etnikum” köréből kerül ki.

2. A kereset beosztó felélését azokban a családi gazdasággal is rendelkező háztartásokban figyelhettük meg, ahol a mezőgazdasági termelésből nem származik pénzjövedelem, termények nem kerülnek a piacra, sőt a gazdaság működtetéséhez szükség van a gazdaságon kívüli munkavállalásból szerzett pénzre is. Ezekben a családokban a kétféle jövedelemforrásból sikerül a családi háztartás kialakult egyensúlyát fenntartani, de gyarapodás nem fedezhető fel.

3. Befektetett keresetekkel ott találkozunk, ahol más pénzjövdelmek (például kétkeresős családokban a fizetés, a gazdaság pénzjövdelmei tej- és húseladásból) lehetővé teszik, hogy a vendégmunkával szerzett pénzt a családi gazdaság fontosnak ítélt beruházásaira fordítsák. Munkaeszközöket, kiegészítőket vásárolnak, vagy az állatállományt gyarapítják. Ebbe a típusba soroljuk azokat a nem termelő pénzberuházásokat, amelyek a háztartás tárgyi felszereltségét, a lakáskomfort megteremtését célozzák, vagy a presztízsfogyasztásban jelentkeznek (autó, színes televízió, videokészülékek, divatos ruházati cikkek).

4. Végül néhány családban, ahol nincsenek anyagi gondok, a lakás és a gazdaság tárgyi felszereltségét már megteremtették, feltehetően tartalékolják a vendégmunkán szerzett pénzt, mivel nem „látható”, mire költik. Az ilyen, általában kétkereskedős családok felnőtt tagjai évtizedek óta állami munkahelyen dolgoztak. Utóbb a családfőt szaktudásáért (például kőművesek) átlagon felül megfizették a külföldi munkán. Nem tapasztaltuk, hogy a tartalékoló pénzt valamilyen család vállalkozásba fektetnék; egy esetről tudunk, amikor a kisiparhoz szükséges gépet (kötőgép) vásároltak.

A VENDÉGMUNKA REJTETT MOTIVÁCIÓI

Kérdésfelvetésünk a következő: miért vállalnak vendégmunkát a kövesi és más hasonló falvak lakói? Köznapi értődéseink perspektívájából teljesen banális a kérdés, és mindig kész is a válasz: nyilvánvaló, hogy pénzre van szükségük a családoknak a megélhetésükhöz, s ezt a pénzt kell megkeressék a családi gazdaságon kívüli munkavállalással. De a dolog nem ilyen egysze-

rú, mert gondoljuk csak el: elképzelhető lenne az is, hogy például a falu kereső rétegei nem a leírt módon viselkednek az 1989-es fordulat után kialakult helyzetben. Megtehetnék volna, hogy a romló életkörülményekre csökkentett igényekkel válaszolnak, átszervezik háztartásukat, maximálisan kihasználják a családi gazdaságuk nyújtotta jövedelmező lehetőségeket stb., vagyis egy sor más stratégia is használható lett volna. Elképzelhető lehetne, hogy az otthonuktól távoli munkalehetőségek közömbösen hagyják a mai vendégmunkásokat, és nem mozdulnak ki a falujukból.

Bátran kijelenthetjük, hogy efféle magatartásmódok képtelenségnek tűnnek a szóban forgó szociokulturális környezet cselekvőinek. A magyarázathoz meg kell találnunk a helyi társadalom mindennapi életében előforduló értődések, rendező fogalmak azon nyalábjait, amelyek működése következtében külföldi munkavállalás általában elfogadott jelenség. Keressük azokat a „jelentésteli belső mozzanatokot” [4], amelyek a rögzített cselekvésmintákat eredményezték az egyéni döntési folyamatokban.

Értelmezésre az a tapasztalati anyag kínálkozik, amit a vizsgált környezetben eltöltött idő alatt raktározunk el: számos apró megfigyelésből, interakciók, vélemények, cselekvésminták elemzéséből próbáljuk leszűrni, mit is jelent a vendégmunka a helyi társadalom munkavállaló és nem munkavállaló tagjai számára.

Fejtegetéseinkkel induljunk ki abból a társadalomtudományokban közismert felismerésből, hogy az egyén mindig történetileg konkrét szociális térben találja magát. Estünkben ez a szociális tér a kövesi helyi társadalom mint kommunikatív, interaktív környezet, ahol minden egyénnek saját szerepe van a helyi társadalomban. A különböző pozíciók között nyilvánértékkülönbségek vannak. Az egyéni családi pozíciók értéke e szerkezetben többdimenziós jelenség, ennek egyik legfontosabb összetevője éppen a birtokolt anyagi javak mennyisége, és e birtoklás elismertsége a közvetlen környezetben.

A hierarchiában azok a pozíciók vannak magasabban, amelyekhez pozitív értéktartalmak kapcsolódnak. Mivel „az emberek inkább pozitívan akarják értékelni magukat, mint negatívan” [5], a hasonló értékelésért társadalmi versengés folyik a pozíciókért, illetve a pozíciókat tételező „javakért”. Az egyén képe a környezetében betöltött pozíciójáról tartalmazza a birtokolt vagy vágyott pozíciókhoz tartozó „kellékeket”, e kellékekkel rendelkező társadalmi parancs az adott környezetben. Mármost ezek a parancsok az egyén társadalmi azonosságtudatának elemei, ilyenformán a cselekvő saját önértékelését biztosítja a parancsok teljesítésével.

E valóság működése értelmében az anyagi javak szüntelen szerzése a társadalmi versengés egyik legfontosabb formája. Ez a parancs itt a közös értelmezési keret egyik sarkköve, aminek aláveti magát a társadalom minden „normálisan” szocializált felnőtt tagja.

Fenti értelmezésünktől eltérő a helyi cigány lakosság magatartásmódja. Kulturális sajátosságot látunk abban, hogy a cigány etnikum társadalmi életében elsősorban nem a szerzésnek, hanem a már említett nyilvános fogyasztásnak van érvényessége.

Végkövetkeztetésként megfogalmazhatjuk, hogy a vendégmunka vállalása a falu életében a társadalmi versengés egyik formája. A cselekvőket azonosságtudatukhoz tartozó önértékelésük mozdítja ki a faluból, ahol a társadalmi együttélésben a másokra figyelés, a „másik is ezt teszi” a mindennapi viselkedésformák fontos rendezőelve. A munkavállalással megszerezhető keresetnek a közvetlen felhasználás mellett identitás-fenntartó, identitásteremtő és társadalomépítő szerepét emeljük ki.

Természetesen nem állítjuk, hogy a külföldi munkavállalásban a társadalmi versengés az egyetlen hajtóerő. A Magyarországra vándorlás készségében valószínű, hogy szerepük van a kulturális mintáknak is. Például alig akad kövesi család, ahol ne élne az emléke valamelyik családtagnak, rokonnak, aki az első világháborút megelőző időben vagy az 1940-44 közötti időszakban „Pesten szolgált”, közülük többen oda is telepedtek. De nem elhanyagolható az a már említett körülmény sem, hogy a rövidebb-hosszabb ideig tartó kilépés a falu világából már az elődök tapasztalata is: például a városi cselédeskedés, a XIX. század végén– XX. század elején a Székelyföldön, az amerikai, óromániai munkavállalás a századforduló idején, később a két világháború között a fejlődő Brassóban dolgozó sok székely fiatal.⁴ Ezek az előtörténetek is okai annak, hogy a kilépést a faluból általános társadalmi jóváhagyás övezi, nem ütközik mentális akadályokba.

ELŐREJELZÉS

Összegzésként a Kövesen tapasztaltak alapján következtetünk a külföldi munkavállalás közeljövőben várható alakulására a székelyföldi rurális régióban.

A legfontosabb kérdés kétségtelenül a vendégmunkások létszámának alakulása az elkövetkező időszakban.

Hogyan viszonyul a székelyföldi falusi népesség a külföldi munkavállalás lehetőségéhez, milyen szakképzettségű, életkorú munkaerő jelentkezhet a fogadó ország munkaerőpiacán?

Nyilvánvaló, hogy Romániában a makrotársadalmi változásokat még sokáig nem kísérik gazdasági fellendülés évei. Csaknem bizonyosra vehető, hogy a gazdasági nehézségekkel az életkörülmények romlása tovább folytatódik.

---

4 Különböző korszakokban írók, publicisták is felfigyeltek a székelyföldi migrációs jelenségekre. Jórészt ideologikus alapállásból, a jelenség negatívumait hangsúlyozták [1] [2] [3].

Úgy ítéljük meg, hogy a szóban forgó környezetben nem várható a munkavállalók létszámának emelkedése a bekövetkező kedvezőtlen gazdasági változásokkal párhuzamosan. Feltételezésünket a következő megfontolással indokoljuk.

A '89-es fordulatot követő három évben a székely falusi régiókból a külföldi munkalehetőségek irányába megmozdultak a helyi társadalmak „mobil” elemei. Akik ez alatt az időszak alatt nem vállalkoztak kilépésre, azokat nem motiválják majd a tovább fokozódó gazdasági nehézségek sem. Egyrészt, mert már kiépítettek egy védekezési stratégiát a családi gazdaságban a termelés-fogyasztás arányainak szabályozásával, másrészt, mert az egyéni döntési folyamatokban a helyben maradó munkaképes rétegnél valószínű nincs a kilépés vállalásához elegendő súlya (egyéni beállítódásokból, attitűdökből következően) a társadalmi versengésben való részvételnek. Láttuk, hogy a családi gazdaságon kívüli munkavállalásban a megélhetés gondja – mint motiváció – nem általános érvényű. Akiknek ez volt a legfontosabb, azok már rég kimozdultak a faluból. Akik nem vállalkoztak eddig kilépésre, azok között kevés a jövőbeni vendégmunkás, ez a réteg kivédi a családi gazdaságra nehezedő nyomást külső munkavállalás nélkül is. A helyben maradók ma igazolva látják saját stratégiájukat a külföldi munkaerő-piaci helyzet kedvezőtlen alakulása hallatán (csökkenő órabérek, korlátozott munkalehetőségek, hatósági zaklatások).

Ha nem is várható érezhetően növekvő vendégmunkás-hullám a Székelyföld falusi településeiről a fogadó ország munkaerőpiacán, az nem kétséges, hogy a munkavállalók létszáma nem is csökken, mivel a helyi környezet taszító hatása továbbra is működik.

IRODALOM

1. Balogh Edgár:
Szolgálatban. Emlékirat 1935–1944. Kriterion könyvkiadó, Bukarest, 1978. 66. old.
2. Balogh Edgár:
Vargyasi változások. Kriterion könyvkiadó, Bukarest, 1979. 17–19. old.
3. Böződi György:
A székelyek szétszóródása. In: Agrárszociológiai írások Magyarországon 1900–1945. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984.
4. Jack D. Douglas:
A mindennapi élet megértése. In: A fenomenológia a társadalomtudományban. Gondolat, Budapest, 1984. 385. old.
5. Pataki Ferenc:
Az én és a társadalmi azonosságtudat. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982. 281. old.

KÉT SZÉKELY FALU VENDÉGMUNKÁS-POTENCIÁLJA

A tanulmányunkban két szomszédos székelyföldi község - Homoródalmás és Lövete - aktív lakosságának magyarországi munkavállalását vizsgáljuk.

A két Hargita megyei faluban 2001 tavaszán végeztünk helyszíni adatgyűjtést a vendégmunka elterjedtségének feltérképezésére.¹ Mivel hasonló vizsgálatokat mindkét településen már az 1990-es évek elején és közepén is végeztek, a felmérések eredményeit összevetve érvényes megállapítások tehetők a Székelyföldről Magyarországra irányuló vendégmunka-jelenség változási trendjeiről.

A megállapítások székelyföldi érvényessége arra alapozható, hogy bár két szomszédos község anyaországi munkavállalási gyakorlatát hasonlítjuk össze, ezek gazdasági, demográfiai jellemzői lényegesen különböznek: Homoródalmás (a köznapi szóhasználatban Almás) fogyó népességű előregedő lakosságú, közepes méretű falu, míg Lövete viszonylag stabil népességű, kiegyensúlyozott demográfiai szerkezetű nagyközség. Noha az utóbbi településtípusból jóval kevesebb van a Székelyföldön, mint az előregedő népességű falvakból, jelentőségük nagy, hiszen meghatározzák egyes székelyföldi kistájak arculatát (főleg a város közeli övezetekben, például a Csíki- és Gyergyói medencében).

ÁLTALÁNOS HELYZET

A két falu - székelyföldi viszonyok között is - periférikus, rossz közlekedési helyzetű, rurális kistrégióban fekszik. A gazdasági, társadalmi fejlődés áramlatai ide mindig csak késve, gyenge hatásfokkal értek el.

Az egészségben hátrányos helyzetű depressziós kistérséget, a korábbi évtizedek diszkriminatív területpolitikájának következményeként elmaradott infrastruktúrájú, fejletlen szolgáltatói szektorú, településfűzér alkotja. Az 1990-es években központi alapokból tettek ugyan kísérleteket a kommunális fejlesztések több évtizedes elmaradásából származó hátrányok csökkentésére, de a szűkösen osztott, majd elapadó forrásokból kevés dologra futotta.

A két faluban a legfőbb megélhetési forrás az agrárium volt. A vidék agrárgazdasági szempontból kedvezőtlen természeti adottságai, a termelőszervezetek társadalmi gazdasági viszonyai (szétaprózott birtokszerkezet, elmaradott technológiák, munkaerő-igényes, alacsony termelékenységű gazdálkodás) és nem utolsósorban a népesség demográfiai viselkedése miatt, a falvak - akárcsak a Székelyföld más tájain - állandó belső munka-

---

¹ A dolgozat alapjául szolgáló kutatást a Szociális és Családügyi Minisztérium támogatta.

erő-főléssel küszködtek. A földművelés és az állattenyésztés mellett a megélhetéshez mindig szükség volt más, leginkább természeti erőforrásokon alapuló mellékfoglalkozások (például mész- és szénégetés, só fuvarozás, hamuzsír- és rúdvas készítés, deszkametszés, gyapjúványolás) jövedelmeire is. A jövedelemkiegészítő mellékfoglalkozások sok háztartásban a mezőgazdasági termelés a nem túl munkaigényes időszakaiban főfoglalkozássá léptek elő (például az almásiak mészégetése és a Mezőségtől az Ojtozi-szorosig terjedő területen való szétfuvarozása, vagy a lövétei só szállítása Fogarasig, Brassóig).

A túlnépesedés és belső munkaerő-felesleg következményeként másfél évszázada általános gyakorlat volt a családi gazdaságon kívüli külső munkavállalás. Az első világháború előtt a Monarchia területén Budapest, Brassó, Kolozsvár volt fontos vonzásközpont, de Ó-Románia városaiba, bojári birtokaira, később Amerikába is elvándorolt a falvakban megélni nem tudó - vagy a helyi életlehetőségekkel elégedetlen, „obban élni” akaró - népfőlése. A két világháború között főleg Brassó, és a közelebbi bányavidékek jelentettek munkalehetőséget a lövétei és almási fiataloknak. Általános volt a házasság előtti családon kívüli munkavállalás, de fiatal házások is szereztek pénzt föld, állatok és gazdasági felszerelések vásárlására városi munkavállalással.

A szocialista korszakban teljessé vált a foglalkoztatás, megnyílt a lehetőség szakmaszerzésre és a lakóhely-változtatásra. Az 1950-60-as években sokan költöztek Brassóba, bányavidékekre, távoli építőtelepekre, később a gyorsan fejlesztett székelyföldi kisvárosokba. A napi ingázással elérhető állami munkahelyek (a Szentegyházhoz közeli településeken, 10-15 km-es körzetben) a lakóhelyén maradó népességnek is megélhetést nyújtottak, illetve módot adtak az ipari és a mezőgazdasági munka összehangolására. Almáson a termelőszövetkezeti gazdálkodás, Lövétén a magángazdaság volt túlsúlyban. A két faluból az ötvenes-hatvanas években elvándorolt családok közül sokan hazatértek.

Az 1990-es évek elejétől romló gazdasági körülmények, a vidék két húzóágazatának, a bánya- és fémiparnak elmélyülő válsága, valamint a tőkehiány következtében az aktív lakosság jelentős csoportjai kiszorultak az állami munkaerőpiacról. A közel negyedszázados stabilitás, az életlehetőségek kiszámíthatósága után jelentős társadalmi csoportok életérzése újra a létbizonytalanság lett. A regionális munkaerőpiacról kiszoruló létszáma csak a szentegyházai üzem alkalmazottai közül meghaladta a kétezer főt, de tömeges elbocsátások voltak a hargitafüredi kaolinbányától, a csíkszeredai, székelyudvarhelyi vállalatoktól is. Az állami szférában foglalkoztatottak helyzete is rosszabbodott, csökkent a keresetek reálértéke, megnövekedtek az ingázók utazási költségei. A beszűkült munkaerőpiac a felnövekvő generációknak se kínál a lakóhely közelében vonzó lehetőségeket. A magyarországi vendégmunka kereseti lehetőségei csábítóbbak az ingázással elérhető székelyudvarhelyi, csíkszeredai munkahelyek (főleg a könnyűipari vállalata-

tok vettek fel munkaerőt az elmúlt években) bérvizonyainál, nem beszélve az ingázás nehézségeiről. Több fiatal egyéni életútját ismerjük, akik pár hónapos itthoni, magánvállalatoknál tett munkavállalás után elégedetlenek voltak a munkabérekkel, és inkább választották a magyarországi vendégmunkát.

A VENDÉGMUNKÁVAL KAPCSOLATOS ATTITÚDOK

A két falu lakossága nem idegenkedik a vendégmunka gondolatától. A családtól való huzamosabb távollét nemzedékek leülepedett tapasztalata, a vendégmunka helyi társadalmi jóváhagyással folytatott jövedelemszerzési stratégia. Hasonló minta szerint éltek az elődök: a szülők, amikor négy-öt évtizeddel korábban az ország különböző építőtelepein, távoli bányavidékeken dolgoztak, a nagyapák, nagyanyák, amikor városi polgári családoknál szolgálóként, bolti szolgaként kerestek pénzt, amivel a faluba visszatérve földet, gazdasági eszközöket, „staffirungot” vásároltak.

A magyarországi vendégmunkát ma általános konszenzus övezi, sőt a vállalására ösztökélő beállítódás is felbukkan. Egy negyvenéves háztartásbeli nő, akinek férje elégedett a családi gazdaság jövedelmével és nem volt hajlandó külső munkavállalásra, ingerülten mondta: „Más összeszedi magát, elmegy Magyarországra, dolgozik egy-két hónapot s pénzt hoz. S az nem ezzel az itthoni kicsi tejpénzzel hasonlítható össze. Ha valaki kimegy jól teszi, ezt az itthoni gazdaságot azután is megkapja.”

Az a tévedés kockázata nélkül kijelenthető, hogy a magyarországi munkavállalásnak a két faluban visszatartó mentális akadályai nincsenek. Más dolog, hogy a benne résztvevők többféle álláspontot képviselhetnek. Vannak, főleg a családos 30-50 év közötti férfiak körében, akik évek óta többet tartózkodnak idegenben, mint a családdal; ők helyzetüket igen hosszúra nyúlt átmeneti állapotnak tekintik, és szívesen maradnának falujukban, ha volna elfogadható kereseti lehetőség. A fiatal korosztályok felfele törekvő, függetlenségre vágyó tagjai csak a kinti munkalehetőségeket tartják számon.

MÓDSZERTANI KITÉRŐ

Településszintű vizsgálatunk célja a munkaerő-vándorlásban háttérben álló törekvések, orientációs minták, kulturálisan közvetített felfogások, gyakorlatok megismerése.

A mai hivatali ügyvitelben az állami alkalmazásban nem lévő munkaerő területi mozgása semmiféle hivatalos nyilvántartóból nem dokumentálható. A munkanélküli-segélyre már nem jogosult személyek jövedelemszerző tevékenységeiről, térbeli mozgásáról nincsenek adatok, mint ahogy az aktív korba belenövő, munkaerő-piaci részvételre már érett, de formális intézményekkel munkaviszonyban nem lévő fiatalokról sincsenek. Ezért elkerülhetetlen volt, hogy a helyi viszonyokat, a személyes életsorsokat ismerők tudására támaszkodjunk a vendégmunkások településenkénti alapsokaságának felderítésében, szociológiai jellemzőik megismerésében.

A községi polgármesteri hivatalok 2000. évi nyilvántartásai alapján a helyi születésű, itt dolgozó hivatalnokok, értelmiségiek segítségével falvanként azonosítottuk a vendégmunkára járó személyeket.²

A vendégmunka-vállalói kategóriába Almáson 77, Lövétén 440 személy tartozott. Az így azonosított alapsokaságot kor és nem szerint csoportosítottuk, majd egy 10 kérdést tartalmazó zárt kérdőívvel kerestük meg (Almáson 50-70, Lövétén 20-22 százalékos mintavétellel). A kérdések a munkavállalók családi állapotára, képzettségére, itthoni munkaviszonyaira, a vendégmunkán töltött időre, jövedelem-felhasználásra, jövőbeni munkavállalási stratégiákra, kapcsolathálózatokra terjedtek ki. Vizsgálatunkban a kutatott jelenség, pontosabban az ebben résztvevők térbeni szóródása miatt értelemszerűen csak a közvetett ismeretszerzésre volt lehetőség (75-80 százalékban): a magyarországi vendégmunkán tartózkodókat nem érthettük el kérdéseinkkel, csak az éppen itthon levőket (mivel a felmérésre 2001 húsvétján került sor, és az ünnepre sok vendégmunkás hazautazott, többekkel személyesen is találkozhattunk). A két falu mikrotársadalmi sajátosságai - sűrű személyközi, családi kapcsolattartás, az egymás szeme előtt zajló élet - révén érvényesnek fogadhatjuk el a családtagok, közeli ismerősök ismereteit a személyesen nem kérdezhető vendégmunkásokról.

MUNKAERŐ-VÁNDORLÁS AZ 1990-ES ÉVEK ELSŐ FELÉBEN

Homoródalmáson 1990-1993-ban az összes lakosság több mint 10 százaléka, az aktív lakosság közel egynegyede fordult meg vendégmunkán. A munkavállalók közel ötöde volt nő.

A vendégmunka ideje alatt harminc fő munkaviszonyban állt itthoni vállalattal, ők az évi pihenőszabadságuk alatt, dolgoztak magyarországi vendégmunkán, amit esetleg fizetetlen szabadsággal is megtoldottak (az amúgy is munkaerő-főlétszággal küzdő vállalatok szívesen hozzájárultak).

Az almási munkavállalók kétharmada szakképzett munkásként, egy harmad szakképzetlenként próbált szerencsét a magyarországi munkaerőpiacon. A szakképzettek - az építőiparban dolgozók kivételével - kint ritkán dolgoztak tanult szakmájukban.

Az 1990-es évek első felében több alkalommal vizsgáltuk a magyarországi munkavállalás jelenségének részmozzanatait, egyéni és településszinten.³ Megállapítottuk, hogy:

²Köszönetet mondunk Miklós Ida, Mihály János, Mihály Margit lövétei, és Józsa Jolán, Nagy Olga, Nagy István, Sorbán Vencel homoródalmási lakosoknak, a terepmunkánk ideje alatt nyújtott segítségért.

³Egy falu és a kivándorlás. In: Regio 1991.4 sz.

„Mindennap friss kenyér....” In: Magyar Szemle 1993 március 250-255.

Egy székely falu vendégmunkás-potenciálja (1990-1993). In: Jönnék? Mennek? Maradnak? A MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve. Budapest 1994.

- szociális szempontból heterogén összetételű csoportok fordultak meg vendégmunkán;

- a külföldi munkavállalás az anyagi körülmények, foglalkozás, iskolázottság, életciklus, családi helyzet, jövedelmek, megélhetési stratégiák, mentalitás, érvényes kulturális minták bonyolult összjátékának eredménye;

- a munkavállalást lokális szinten általános társadalmi jóváhagyás övezi, nem ütközik mentális akadályokba;

- a munkavállalásban a fő cél a létfenntartás de emellett társadalmi versengés is fontos hajtóerő, motivációs tényező;

- a jövedelem-felhasználásban három típust különíthetünk el: a pazarló fogyasztást, a kereset beosztó felélését illetve tartalékolását valamint a befektetés célú jövedelemszerzést.

Lövétén 1996-ban a Stúdió Alapítvány Társadalomkutató Műhelye Sorbán Angéla vezetésével végzett felmérést. E vizsgálat eredményei szerint ekkor a faluban élő 1141 család közül 106-ból, azaz a családok 9 százalékából 127 személy járt magyarországi vendégmunkára, az aktív lakosság mintegy 5 százaléka.⁴ A munkavállalók 76 százaléka férfi, 24 százaléka nő volt, képzettség szerint többségük szakiskolát végzett (57 százalék), de jelentős volt az érettségizettek aránya is (32 százalék).

A vendégmunkások nem, kor és családi állapot szerinti megoszlását a homoródalmási 1990-93-as, illetve a lövétei 1996-os felmérés adatai alapján - az 1. táblázatban összesítettük.

1. táblázat : A vendégmunkások megoszlása a két faluban

	15-20	20-30	30-40	40-50	50-60	60 fölött	Összesen
Almás 1990-93	17	60	32	27	19	4	159
Lövete 1996	18	60	24	15	–	–	127
	férfi		nő		családos		független
Almás	129		30		106		53
Lövete	97		30		41		86

„Ott a munkádnak eredménye kell legyen” In: Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön. Pro Print Csíkszereda.1996.

A vendégmunkások utazási formái Hargita megyéből Magyarországra. Gagyí Józseffel közösen. MTA. PTI ... u.o. Budapest 1997.)

⁴ A felmérés eredményeit felhasználta András Gabriella, az egri Eszterházi Károly Tanárképző Főiskola szociálpedagógia szakon végzett hallgatója a Vendégmunkás szülők gyerekeinek társadalmi beilleszkedése c. dolgozatában.

Jól láthatók az azonosságok és a különbségek: a 30 év alattiak szinte megegyező arányú vándorlása és a középkorosztályok, de különösen az idősebbek (az 50 év fölöttiek) részvételének eltérései.

A MUNKAERŐ-VÁNDORLÁS NAPJAINKBAN

Az 1990-es években végzett vizsgálatok óta Homoródalmásról 13 fiatal telepedett ki Magyarországra, Lövétéről 48-50 fő, többségükben fiatalok (két családban 40 év fölöttiek a kitelepedett szülők).

A két faluban a vendégmunkára járók száma ellentétes irányban változott: 2000-2001-re Almáson felére csökkent a magyarországi vendégmunkát vállalók száma az 1990-es évek első feléhez viszonyítva, Lövétén viszont az 1996. évi több mint négyszeresére emelkedett (2. táblázat).

A munkaerő-piaci részvételt az aktív lakossághoz viszonyítva megállapíthatjuk, hogy az almásiak 12, míg a lövéteiek 24 százaléka dolgozik Magyarországon vendégmunkásként.

2.táblázat

	15-20	20-30	30-40	40-50	50-60	60 fölött	Összesen
Almás	17	60	32	27	19	4	159
1990-93	3	24	21	16	7	6	77
Lövéte	18	60	24	15	–	–	127
1996	32	197	136	48	23	4	440
2001							

A női munkavállalás mértéke a két faluban megközelítően azonos arányú: 22,5 százalék Lövéte, 24,6 százalék Almás esetében. A vendégmunkán lévő nők többsége fiatal, családot még nem alapítottak.

A Magyarországon vendégmunkát vállalók többsége a fiatal középkorosztályból kerül ki: az almási munkavállalók 63 százaléka, a lövéteiek közel 83 százaléka 40 év alatti. Az almásiak között feltűnően kevés a munkavállaló a 15-20 éves korosztályból, és a 21-51 év közöttiek korcsoportjaiban megközelítően felére csökkent a vendégmunkások száma.

A munkaerő-piaci részvétel adatainak összevetése azt mutatja, hogy a két település eltérő kibocsátás-politikával reagál helyzetére. Ezek persze nemcsak a helyi életlehetőségek és beállítódások, hanem a magyarországi munkaerő-piaci feltételek és a kinti létezés (étkezés, szállás, hatósági ellenőrzések) körülményeinek változásából is adódnak.

Tereptapasztalataink alapján úgy véljük, hogy a jelenlegi székelyföldi munkavállalási gyakorlat mértékének településszintű változataiban (honnán, milyen létszámú munkaerő-migráns csoportok vállalnak külföldi vendégmunkát), a két falu különböző vendégmunkás gyakorlata az összes helyi

változatokat magába foglaló képzeletbeli skála két szélső végpontján helyezhető el. Továbbra is vannak települések ahol az aktív lakosság jelentős, esetenként évről évre növekvő aránya gyakorolja a vendégmunkát, mint az életvitel szinten tartásának, esetenként a túlélésnek, vagy az anyagi gyarapodásnak egyik lehetséges eszközét. Más településeken csökkenő tendenciát mutat a külföldi munkavállalás mértéke. Egy munkavállalói vélemény szerint:

„...sokan kíváncsiságból is kimentek, kipróbálták ezt a kereseti lehetőséget, aztán egy-két próbálkozás után abbahagyták. Ugye, ha nincs tartózkodásija akkor kockáztatni kell, ki van téve a veszélynek, hogy bepecsételnek az útlevelebe, olyan is előfordult, hogy a rendőrnek fizetni kellett, hogy elengedjék, ha elkapták.” (46 éves kőműves).

Véleményünket, miszerint sok településen alábbhagyott a kezdeti évek munkavállalási lendülete, a két Homoród menti, Székelyudvarhely, Székelykeresztúr, Köhalom környéki falvak viszonyainak részleges ismeretére alapozzuk. Más falvakban, mint ahogy Lövete példája is igazolja, az utóbbi években növekedett a munkavállalók aránya. Azt pedig, hogy e változási folyamatok végső összegződése milyen részvételt jelent az anyaországi munkaerőpiacon, a jelenleginél jóval nagyobb léptékű kutatás tisztázhatná.

A két falu ellentétes munkavállalási tendenciái és gyakorlata mindenképpen indokoltá teszik - településszinten is - a háttértényezők vizsgálatát. A külső munkavállalás mértékének jövőbeni alakulása, a következő évek várható székelyföldi migrációs potenciálja nem jósolható meg a helyi gazdasági, társadalmi viszonyokban gyökerező taszító illetve visszatartó tényezők hatásainak ismerete nélkül.

Akárcsak az országban, a szóban forgó vidéken is romlottak a gazdasági körülmények az 1990-es évek közepe óta. Sokaknak az is itthon marasztaló tényező, hogy az anyaországi munkahelyeken kialakítható munkabérek pl. építőiparban nem emelkedtek a kiutazás és kint tartózkodás költségeivel arányos mértékben. Sokan azért is választották a vendégmunka helyett az itthoni szerény jövedelmet nyújtó bérmunkát, mert mellette a családi gazdaságban saját szükségletre termelnek.

A munkavállalási hajlandóság csökkenésének megértéséhez megvizsgáltuk, hogy a már évek óta vendégmunkát nem vállaló almásiak hol helyezkedtek el a hazai munkaerőpiacon.

Az 1990-es évek első felében rendszeresen vendégmunkát vállalók közül 82 személy hagyott fel a magyarországi munkavállalással. Közülük 63-nak sikerült azonosítani a mai munkaerő-piaci helyzetét:

- állami munkahelyen alkalmazott: 9 fő, többségüknek a vendégmunka idején is volt munkaviszonya

- saját vállalkozást indított: 9 fő, többségük kiskereskedelmi tevékenységet folytat;

- magánvállalkozásnál alkalmazott, bér munkás a faluban, vagy szomszédos településeken: 10 fő;
- az 1990-es évek közepétől 15 fő telepedett ki a faluból, közülük 11 fő volt vendégmunkás az első vizsgálatunk idején.
- saját családi gazdaságban gazdálkodik 7 fő.
- már nem munkaerő-piaci szereplők 17 fő (kiöregedettek, betegek, elhunytak, családot alapított nők a háztartásban).

A MUNKA VÁLLALÁS OKAI

A vendégmunka célja a jövedelemszerzés. A két faluban tapasztalható eltérő munkavállalói beállítódás megértéséhez a befolyásoló tényezők egy csoportját a települési háttér erőforrás-különbségeiben véltük megtalálni: a kibocsátó környezet elrendezettségei, eltérő társadalmi gazdasági feltételrendszere ugyanis mást életvitelt tesz lehetővé a két faluban élőknek. De hangsúlyozzuk, hogy nem kizárólagosan az anyagi feltételrendszernek van szerepe. A helyi társadalmi viszonyokban - a belső hierarchizáltságban, presztízsharcokban, versengésekben - gyökerező motivációk is fontos tényezői a munkaerő-vándorlásnak.

Tehát azt állítjuk, hogy a külföldi munkavállalás nem egyszerűen a lakókörnyezetben elérhető jövedelemszerzési lehetőségek szűkösségéből értelemszerűen következő magatartásmód. Vannak szegény, vagy éppen elszegényedő falvak, ahonnan alig egy-két vendégmunkás jár Magyarországra.

A székelyföldi munkavállalásról eddigi kutatásainkban megfogalmazott sajátosság, hogy e szociokulturális környezetben az egyéni döntésekre rendkívül erőteljesen hat a környezet: a döntések a családi, rokoni, baráti kapcsolatok közegében születnek.

A saját életvilágból való időszakos kilépés elhatározása valójában közösségi szintű jelenség.

A szóban forgó két falu vendégmunkás-potenciáljának változásait összevetve elsősorban azokat a tényezőket kell röviden áttekintnünk, amelyek a családok otthoni jövedelemszerzésében töltenek be szerepet: a helyi erőforrásokat, az ezekhez való hozzájutás esélyeit, az elosztásukból való családi, egyéni részesedés mértékét jelzik. Feltételezzük, hogy a létfenntartáshoz, a családi életvitel szinten tartásához használható helyi erőforrások mennyiségi különbségei fontos tényezői az eltérő migrációs viselkedésnek. A két település társadalmi, gazdasági feltételrendszerének összehasonlításában csak azokat a sajátosságokat említjük, amelyeknek hipotézisünk szerint a településről való munkavándorlásban szerepük van.

DEMOGRÁFIAI TÉNYEZŐK

Homoródalmás a XVII század első felétől unitárius felekezetű falu, Lövete népessége viszont katolikus. Feltehetően a felekezeti különbség volt az egyik jelentős tényező a két falu eltérő gyermekvállalási hajlandóságának

alakulásában: Almáson már a XX. század húszas-harmincas éveitől a családonkénti két-három gyermek volt az elfogadott modell, míg Lövétén a nagycsaládos modell, a négy-hat gyermekes családok a közelmúltig általánosak voltak. (A beköltözések következményeként ma az almási lakosság kb.10 százaléka katolikus vallású.)

A két község lélekszáma a XX. században⁵

	1900	1910	1920	1930	1941	1956	1966	1977	1992
Almás	2217	2381	2436	2149	2672	2490	2202	1781	1535
Lövéte	3146	3434	3520	3581	3801	3961	4267	4283	3841

(Az 1930. és 1941. évi népszámlálás közötti nagy szaporulat mindkét faluban az akkori munkaerő-vándorlást is jelzi: a bécsi döntés után a dél-erdélyi és regáti városokban dolgozók hazakényszerültek, majd a helyi munkaerő-főlétszám a trianoni terület - elsősorban Budapest - felé vette útját).

Homoródalmáson 1941-1956 között kezdett csökkenni a lakosság lélekszáma, Lövétén ez a folyamat valamikor 1977-1992 között következett be. (Kutatásunkban nem térhettünk ki természetes szaporulat csökkenésének, illetve a vándorlási veszteség mértékének településenkénti vizsgálatára.)

TÁRSADALMI KÜLÖNBSÉGEK

Lövéte - a gyerekvállalási hajlandóság csökkenése ellenére - déli szomszédjával ellentétben, még mindig kiegyensúlyozott korszerkezetű település. Az idősebb nemzedék társadalmi viselkedést szabályozó kontrollja a közelmúltig jóval szigorúbb volt, mint Almáson. Ez a kontroll azonban az 1990-es években - éppen a vendégmunka egyik következményeként - látványosan meggyengült. Felnőtt a jórészt családon kívül nevelődött nemzedék, amelynek jelentős csoportjai ma már csak fogyasztani járnak haza a faluba - magukkal hozva az idegen világ fogyasztási, szórakozási, kapcsolattartási formáit. A hagyományos értékrend bomlása, nemzedékek közötti konfliktusokban, feszültségekben mutatkozik. Az idősebb nemzedék a társadalmi viselkedés új normáit (a fogyasztásban a meg növekedett igényeket, kétgyerekes családmodellt, a fiatalok függetlenedési törekvéseit, a párválasztást övező tabuk megsértését) nehezen fogadja el.

Lövétén sűrűbb a település társadalmát behálózó kapcsolatok, kötelékek, kölcsönösségek szövete, a lokális társadalmi kohézió, mint a szomszédos Almáson (vizsgálatunk idején gyűjtöttek a faluban egy tűzkárt szenvedett de

5 Varga E. Árpád: Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. Teleki László Alapítvány, Pro-Print Könyvkiadó, Budapest, Csíkszereda. 1998. 196 és 207 p.

a faluból évtizedekkel korábban városra költözött családnak). A társadalmi kötelek e sajátossága a vendégmunkán tartózkodóknak egyik haza vonzó tényező: biztonságos otthoni bázis.

A GAZDASÁGI ERŐFORRÁSOK KÜLÖNBSÉGEI

A sűrű népességű Lövétén a természeti erőforrásokból egy lakosra természetesen kevesebb jut, mint Almáson, így a lövéteieket már egy jó évszázada nagyobb térbeli mobilitásra kényszerültek mint az almásiak.

A közelmúlt társadalmi, gazdasági viszonyainak fontos különbsége, hogy míg Almás egészében kollektivizált falu volt, Lövétén csak a családi gazdaságok 3-4 százalékát tudták bekényszeríteni a közös termelőszervezetbe. Almásról nagyobb arányú volt a helyi lakosság végleges elvándorlása, míg a lövéteiek a magánbirtokokon folytatott mezőgazdasági termeléssel kiegészíthették a napi ingázással elérhető ipari munkahelyeken szerzett jövedelmüket.

Az alábbi táblázat a községi és családi vagyon jövedelemtermelésre hasznosítható javait, illetve néhány termelési mutatót tartalmaz.

3. táblázat

A fontosabb gazdasági mutatók és az egy főre jutó javak aránya a két faluban

Gazdasági javak	Almás / egy fő		Lövete / egy fő	
Mezőgazdasági terület	6475 ha	4,40 ha	6784 ha	1,79 ha
Szántóterület	909 ha	0,61 ha	688 ha	0,18 ha
Kaszáló	2385 ha	1,62 ha	9861 ha	1,28 ha
Erdő	3976 ha	2,70 ha	2500 ha	0,66 ha
Szarvasmarha	870	0,59	752	0,19
Fejőstehén	240	0,16	350	0,09
Sertés	500	0,34	650	0,17
Juh	2500	1,70	1240	0,32
Baromfi	4000	2,72	5500	1,45
Termelt tej	4910 hl	3,34 hl	1660 hl	0,44 hl
Tojás	550.000 db	137 db	60.000 db	15,8 db
Hústermelés piacra	107 t	72,8 kg	68 t	17,9 kg
Hústermelés saját fogyasztásra	68 t	46,2 kg	67 t	17,7 kg

Forrás: A községek gazdasági regisztereinek 2000. évi adatai

Látható, hogy az almási családoknak az agrártermelés kedvezőbb feltételei adóttak, mivel a falu lélekszáma alig 39 százaléka a lövéteinek és a mezőgazdasági területe majdnem ugyanakkora kiterjedésű. Ez azt jelenti, hogy egy főre több mezőgazdasági terület, erdővagyon, takarmányozható haszonállat és mezőgazdasági termék juthat. Látszólag nem kevés a mezőgazdasági terület, ha arra gondolunk, hogy a negyvenes évek elején Vencel József számításai szerint a székelyföldi viszonyok között egy termelőnek legkevesebb két katasztrális hold szükséges a megélhetéshez⁶. De e területből csak kevés a szántó és az is gyenge termőképességű, szétdarabolt kisbirtok. Más kérdés, hogy a földhöz és más természeti javakhoz való hozzájutásban a falvak családjainak nem egyenlők az esélyei, nem egyenlő részesedés illeti őket.

A létfenntartásra, jövedelemszerzésre használható javak mennyiségéből megállapítható, hogy a két falu között a gazdasági feltételrendszer, erőforrások, tekintetében jelentős különbségek vannak. Emiatt az 1990-es években az állami munkaerőpiacról kiszoruló munkaerőnek Lövétén súlyosabb taszító tényezőkkel kellett szembesülnie, mint Almáson.

A megkérdezettek válaszaiból, illetve a jövedelem-felhasználásból, pénzköltési formákból kiderül, hogy lakóhelyen kívüli jövedelemszerzés kiemelkedő motivációs tényezője, a tartós fogyasztási javak megszerzésének vágya. A fontosabb megszerzendő javak: a ház és az autó. Lövétén nem jut minden családnak saját ház. A családok 11 százalékában több generáció, két, három nemzedék él együtt egy telken, egy házban. Az utóbbi évtizedben lakást csaknem kizárólag a magyarországi vendégmunkán szerzett pénzből építettek. Az egy főre jutó lakófelület szintén a lövéteiek esetében alacsonyabb.

4. táblázat: Tartós fogyasztási javakkal való ellátottság a két faluban

	Almás	Lövéte
Lakóház/család	1,0	0,89
Lakófelület/fő	28,78 m ²	11,19 m ²
Személygépkocsi/család	0,08	0,12
Telefon/család	0,15	0,01
Kábel TV/család	0,33	0,53

Forrás: A polgármesteri hivatalok 2000. évi adatai.

6 Venczel József: A székely kérdés lényege. In: Ellenzék, 1942. október 24.

A lövétei családok személygépkocsi és kábel tv ellátottsága viszont jobb, mint az almásiaké. Ezek kiemelten fontos vagyontárgyak, használati értékük mellett presztízserértéküknek is szerepe van a birtoklásukra törekvésben. A javak jelentős részét szintén az elmúlt évek vendégmunkával szerzett jövedelméből vásárolták a lövétei családok, sokan nem is itthon, hanem Magyarországon szerezték meg (pl. autót a használtautó-kereskedésben). A vágyott javak megszerzésének igénye vendégmunka vállalására sarkalló, a lakóhelyről hosszabb, rövidebb időszakra kimozdító tényező.

FOGLALKOZTATOTTSÁG

Az aktív lakosság helyi és regionális munkaerő-piaci részvételéről a hivatalos statisztikák egyformán alacsony foglalkoztatottságot jeleznek mindkét faluban. A kedvezőbb közlekedési helyzetű Lövétén - innen napi ingázással székelyudvarhelyi, csíkszeredai munkahelyekre lehet bejárni - az aktív lakosság alig 15 százalékának van állami vagy magánvállalatokkal munkaviszonya. Almáson a rosszabb közlekedési körülmények, a helyi munkalehetőségeket nyújtó intézmények kisebb száma, szűkösebb keretei következtében 10 százalék alatti az aktív lakosságon belül a foglalkoztatottak aránya.

5. táblázat

Foglalkoztatottság, szociális juttatások aktív lakosságon belüli arányai

	Almás	százalék	Lövéte	százalék
Aktív lakosság	650	44,21	1963	49,2*
Összes foglalkoztatott	60	9,23	278	14,82
A településen foglalkoztatott	25	3,84	118	6,33
Ingázó	35	5,38	160	8,58
Nyugdíjas	550	37,4	826	21,85*
Munkanélküli segélyen	35	2,38	112	6,01

*Az aktív lakosság és a nyugdíjasok arányát az összlakosságon belül számoltuk.

Forrás: A polgármesteri hivatalok 2001. évi nyilvántartói

TÁRSADALMI KÖTELEKÉK ÉS KAPCSOLATI HÁLÓZATOK A MUNKAVÁLLALÁSBAN

A lakóhely elhagyásáról meghozott egyéni döntésben kétségtelenül szerepe van a kortársi, baráti, falutársi kapcsolatoknak. Nyilvánvaló, hogy ha a közvetlen kapcsolatkörnyezetben általános egy társadalmi viselkedési minta, szokás, magatartásmód, - esetünkben a magyarországi munkavállalás

- ennek hatása beépül az egyéni döntésekbe is. Ma már Lövétén az általános iskola felső tagozatain tanulóknak is követendő orientációs minta a „kimenni magyarba” olyannyira, hogy a jövőtervezésben emellett eljelentéktelenedik sokak szemében a továbbtanulás, esetleg főiskolára, egyetemre készülési célja.

A kezdeti időkhöz képest a munkavállalás szervezésének, az idegen környezetben létezés feltételei megteremtésének ma megvannak a kialakult, jól bejáratott formái. Az utazástól kezdve a szállás- és munkalehetőségek megtalálásáig, kapcsolatláncolatok segítik a vendégmunkára kiutazókat. Azt mondhatjuk, hogy az 1990-es évek elejének munkakereső gyakorlatához képest ma egyáltalán nem fordul elő cél nélküli kilépés (a lövétei és almási munkakeresők nincsenek a Moszkva téren jó szerencsájüket várók között). Az először kiutazók is ismerőssel, vagy az anyaországban általuk korábban megszerzett kapcsolatok támogatásával jutnak munkához és szálláshoz. Az is előfordul, hogy a magyarországi vállalkozók érkeznek Erdélybe és szervezik, utaztatják a szükséges munkaerőt, vagy munkacsoportokat toboroztatnak itthoni megbízottaikkal.

A munkahely keresésében a kapcsolathálózati aktorok a mintában szereplők esetében az alábbiak voltak:

6. táblázat

Informálók a munkalehetőségekről	Almás <i>n:37</i>	Lövéte <i>n: 97</i>
Falubeli ismerős	17	49
Kitelepedett itthoni ismerős	4	12
Kinti ismerős	10	36

A táblázatból látható, hogy a munkalehetőségek keresésében legfontosabb szerepe az itthoni kapcsolatoknak, ismeretségi körnek van. A munkavállalók több mint fele itthoni ismerőstől szerzett információkat a kinti munkalehetőségről. De nagy szerepe van a korábbi években kint szerzett ismeretségi körnek is. Különösen a lakáskarbantartás, kertművelés, felügyeleti munkakörökbe adják „kézről-kézre” a már ismerős munkavállalókat.

Az információszerzés mellett a munkakeresés és -vállalás többnyire falubeli társsal, vagy csoportosan valósul meg, nem egyéni „akciózgatás” folyik, hanem valójában csoportos együttvándorlás. Az egyszerű lakóhelyi kapcsolat lehet információforrás, támogató segélyforrás az idegen környezetben. Nem elhanyagolható az anyaországi ismeretségi kör közvetítő szerepe a munkalehetőségek közvetítésében. Akik falutársak nélkül dolgoznak, azok rendszerint olyan állandó felügyeleti munkakörük van (házvezetők, felügyelnek családi házra, kertre, állatokra), ahova évek óta visszajárnak, és e munkahelyeken korlátozott a foglalkoztatás.

Nem csak a munka megszerzésében, a munkavégzés időszaka alatt, a szabad idő eltöltésében is fontos szerepe van az itthoni személyközi kapcsolatoknak. A helyi kapcsolatszerkezet, az itthonról vitt társadalmi kötelek támogató erőt jelentenek az idegen környezetben.

7. táblázat
A munkavégzés ideje alatti kapcsolatok

Van-e falubeli munkatársa?	Almás n: 46	Lövéte n: 94
Mindig	31	79
Néha	8	11
Soha	7	4

Almás esetében a vendégmunkán lévők magas együttes kapcsolattartási arányát némiképp torzítja, hogy a falu összlakosságán belül kb. 10-11 százalékos cigány lakosság a vendégmunkára járók arányában jóval felülreprezentált: közel 50 százalékos. Ez a magas arány elfedi az almási individualizáltabb lokális csoportviszonyokat, lazább társadalmi kapcsolatokat.

KAPCSOLATOK A KIBOCSÁTÓ KÖRNYEZETTEL

Az egyéni kilépés-visszatérés szüntelen, folyamatos, időbeni pulzáló mozgás, az egyénre egyszerre hatnak a szülőhelyről taszító és bizonyos idő elteltével haza vonzó tényezők. A munkavállalás időtartamát tekintve háromféle kilépési modell különíthető el: vannak akik havonta, mások két-három havonta egy alkalommal utaznak haza. Ennél hosszabb időszakok a fél éves, vagy ennél is hosszabb kint tartózkodások. Több tényező szabályozza a távollét és hazatérés váltakozását, így pl. a kinti munkavállalási körülmények: van-e a munkavállalónak tartózkodási engedélye, a végzett munka jellege (pl. évszakokhoz kötött mezőgazdasági munkák esetében), ágazati, települési jellemzői. A vidéki mezőgazdasági munkán dolgozók nagyobb eséllyel kockáztathatják az engedély nélküli tartózkodást mint például azok akik fővárosi építkezésen dolgoznak. A családi állapot fontos szabályozó tényező: a kint dolgozó családfenntartók két-három hónapnál hosszabb időt ritka esetben maradnak távol folyamatosan a családtól.

A hazatérések időzítésében fontos szerepe van a helyi társadalmi élet eseményeinek vagy a hagyományos ünnepeknek: karácsony, húsvét, halottak napja előtt a kint dolgozók nagy többsége hazatér a faluba. Családi, rokonsági események (lakodalmak, keresztelők, katonabúcsúztatók) szintén meghatározzák a hazatérések időzítését.

A lövétei mintában vannak legtöbben (83 százalék) a három hónapnál rövidebb időszakokra kilépők. A helyi kapcsolatrendszer, a családi kötelek, a már említett társadalmi kohézió rövidebb távú kinttartózkodási időszakok-

kat szab meg, mint az almási kint tartózkodók esetében. A ma már viszonylag kényelmes utazási körülmények, a járatok sűrűsége - hetente háromszor menetérti járat indul a faluból Budapestre - megkönnyíti a falu és a magyarországi munkahelyek közötti ingázást. Az almási vendégmunkások között nagy esetben fordulnak elő a 4-12 hónapot kint töltő munkavállalók (53 százalék), ez szintén a roma lakosság magas munkavállalási arányát tükrözi. E csoport többségét a három népes, egymás közt rokonságban lévő család alkotja, akik évek óta dolgoznak mezőgazdasági munkán Kecskemét környékén.

A VENDÉGMUNKÁSOK KÉPZETTSÉG SZERINTI MEGOSZLÁSA

A lövétei mintában szereplők többsége a kilencvenes évek közepének viszonyaihoz hasonlóan továbbra is szakmunkás (54 százalék), de a líceumot végzett, szakma nélküli fiatalok aránya is hasonlóan magas (31 százalék). Ezek többsége a közeli Szentegyházán érettségizett, felsőfokú tanintézetekben nem jelentkező, az itthoni munkaerőpiacon elhelyezkedni nem tudó fiatal. A szakiskolát végzettek többsége korábban már állami vállalatoknál munkaviszonyban lévő, az itthoni munkaerőpiacról kiszoruló csoport tagja.

Egyáltalán nincsenek értelmiségi vendégmunkások - a kilencvenes évek elején néhány középfokú képzettségű egyén, pl. egészségügyben alkalmazott (technikusok is) szabadságidő alatt dolgozott Magyarországon. Ezek a kategóriák ma már nem járnak vendégmunkára.

8. táblázat

Képzettség	Almás n: 44	Lövéte n: 97
8 osztály	14	3
10 osztály	7	12
szakiskola	18	52
érettségi	5	30
technikum	–	–
egyetem	–	–

A kilencvenes évek első felének munkavállalási gyakorlatához képest fontos változás, hogy az utóbbi években már nem, vagy nagyon ritkán vállalnak magyarországi vendégmunkát az itthon munkaadói viszonyban lévő személyek. Míg korábban általános volt a pihenőszabadság alatti munkavállalás - sőt ezt még lehetőség szerint megtoldták fizetetlen szabadsággal - a vendégmunkának ezzel a formájával felhagytak.

Ennek oka részben az, hogy akiknek az itthoni munkahelyeken sikerült munkaviszonyban maradni a faluból elérhető munkahelyeken, azok igyekeznek ezt a pozíciót megőrizni. A vállalatok munkaerő-politikája is szigorodott.

HOL DOLGOZNAK A VENDÉGMUNKÁSOK?

A munkavállalási esetek összességét tekintve ennek ágazati megoszlásában az építőipar áll első helyen, de a mezőgazdasági munkavállalás is jelentős arányú. Az építőiparban munkát vállalók közül sokan tartózkodási engedéllyel dolgoznak, de ebben az ágazatban is vannak - különösen vidéken - olyanok, akik engedély nélkül kockáztatnak. A mezőgazdasági munkavállalók egy része rövidebb időszakokra utazik ki, közöttük még gyakoribbak a tartózkodási engedély nélkül kockázatot vállalók. Az utóbbi években a lövéteiek közül egyre többen, főleg az érettségizett fiatalok találnak munkalehetőséget a szolgáltatásokban: kereskedelemben, vendéglátásban.

9. táblázat
A munkavállalók ágazati elhelyezkedése

Ágazatok	Almás n: 43	Lövéte n: 97
Ipar	4	5
Építőipar	24	42
Mezőgazdaság	13	30
Szolgáltatás	2	20

A vendégmunkások itthoni szakképzettsége ritkán hasznosítható a magyarországi munkahelyeken. Ez a helyzet a szocialista korszakban kialakult foglalkoztatási szerkezet öröksége, az állami vállalatoknál alkalmazottak körében a fémipari, bányai szakmák voltak túlsúlyban. A képzési szerkezet késve alakult a megváltozott piaci viszonyokhoz.

Az építőipari szakmákban képesítettek mesterségükben dolgoznak (más kérdés, hogy új ismereteket, kell elsajátítaniuk, hiszen az itthoni gyakorlatban ismeretlen munkaeszközökkel, építőanyagokkal dolgoznak).

JÖVEDELEM-FELHASZNÁLÁS

Nyilvánvaló, hogy a magyarországi munkavállalás célja a pénzkeresés. A jövedelem-felhasználás formáit tekintve, a vendégmunkások differenciált társadalmi csoportjáról beszélhetünk. Legalább három kereset-felhasználási stratégia különíthető el a napi gyakorlatban. Vannak, akik kizárólag egyéni, családi fogyasztásra fordítják keresetük egészét: a család élelmiszer-szükségletére, ruházkodásra, a következő kiutazás költségeire. Ez a stratégia egészében a jelenre orientált, a jövedelem-felhasználásban nincsenek a jövő betámasztására utaló elemek. E családoknak nincs, vagy nagyon szerény a háztartás-gazdasága, csaknem kizárólag a migráns munkaerő az egyetlen létező jövedelemforrás. A pénzhasználat, pazarló-hivalkodó jellege is megfigyelhető (például a községek italboltjaiban). Különböző személyi, családi, vagy

kulturális okok, motivációk érvényesülhetnek ebben a jövedelem-felhasználási formában, például az eltartottak száma, más jövedelmek lehetősége, pénzkezelési szokások. Speciális eset a roma lakosság eltérő kulturális gyakorlata a pénzkezelésben, fogyasztásban.

Egy másik jövedelem-felhasználási mód a kereset beosztó felélése és a tartalékolás. Ennek mértékéről csak sejthető, hogy szerényebb összegek megtakarításáról, családi biztonsági tartalékokról van szó, amelyek átmeneti jövedelem-kiesés idejére biztosíthatják a család életvitelének szinten tartását, hogy megkíméeljék a családot a váratlan nehézségektől.

Végül vannak akik a Magyarországon szerzett pénzt a létfenntartás mellett befektetésekre is használják. A befektetések azonban legtöbb esetben nem a termelésbe, hanem holt tőkébe áramlanak. Ebből a kategóriából legtöbben házat építettek (vagy bővítettek) és autót vásároltak. Néhányan az 1990-es évek első felének vendégmunkásaiból vállalkozásokba fektették magyarországi keresetüket: van aki szállítási vállalkozást indított, mások kiskereskedelmi cégeket, fafeldolgozó egységet működtetnek, húsboltot, kocsmát autóalkatrész-üzletet nyitottak. Az utóbbi években egy lövétei fiatalember, aki Magyarországon kertészetben dolgozott, hozzáfogott a palántatermesztéshez, árúját azonban nem a piacon forgalmazza, „hanem kiírja a kapujára mikor mi kapható és onnan háztól elviszik.” (Az eladásnak ez a módja összefügg azzal a helyi beállítódással, hogy a szombati hetipiacon lövétei ember soha semmit nem árusít, ez szégyen lenne).

10. táblázat

A vendégmunka jövedelmét a két községből a mintában szereplők az alábbiakra használják:

Jövedelem-felhasználás	Almás n: 31	Lövéte n: 96
Létfenntartás	23	28
Létfenntartás és tartalékolás	3	34
Létfenntartás és befektetése	5	34

Befektetésen autóvásárlást, házépítést értünk. Lövétén magas a jövedelmüket házépítésre, vagy felújításra, bővítésre fordítók aránya, ezt a beállítódást a két falu között az egy főre jutó lakófelület közötti különbség is magyarázza.

A VENDÉGMUNKA LOKÁLIS HATÁSAI

Természetesen Lövétén tapasztalhatók a magyarországi munkavállalás markánsabb hatásai, Almáson a kisebb mértékű kijárásnak nincs a lövéteihez mérhető társadalmi súlya. A sokrétű hatásokra a mikroviszonyok szintjén (például családi szerepek, pozíciók változásai, a nemzedékek viszo-

nyának alakulása, stb.) nem fordíthatunk figyelmet. András Gabriella 1997-ben 38 lővétei családban vizsgálta a vendégmunka hatásait a családi életre. Következései árnyalt képet mutatnak: nincsenek egyértelműen negatív és pozitív hatások. A szülők véleménye szerint a jobb anyagi helyzet mellett a gyerekeknevelésben hátrányos az egyik szülő távolléte. A gyerekek viselkedését követő pedagógusok viszont a vendégmunka pozitív hatásait emelik ki, mint például a magabiztosság, önállóság, az idegen világban szerzett jártasságok.⁷

A vendégmunka hatásait a fiatalok és idősek viszonyában már említettük. Az új viselkedési minták, szórakozási formák, öltözködési szokások az idősebb nemzedék társadalmi ellenőrző szerepének térvesztésére utalnak.

A vendégmunka egyik következménye, hogy a helyi munkaerőpiacon éppen az a szakmunka drágult, amire a vendégmunkáspiacon a legnagyobb a kereslet.

Lövétén az 1989 előtti években több helyi szakmunkásból verbuválódott építőcsoport is dolgozott. Ma hivatalos engedéllyel működő kőműves nincs a faluban. Az építőmesterek az itthoni kereseti viszonyokhoz képest jobban fizető anyaországi piacon dolgoznak: „...ahol megszokták a sok pénzt, s ha itthon munkával kínálják, olyan árakat kérnek, amihez az idevaló emberek hozzá se tudnak szólni. Ma már nem úgy építenek, hogy egy vállalkozó kivállalja a munkát alaptól tetőig - ezt nem lehetne megfizetni. Most megfogadnak egy szakembert aki az egészet levezeti, azt pénzzel megfizetik. A többi kalákamunka. Segítenek a rokonok, szomszédok, barátok.” (44 éves hivatalnok).

ELŐREJELZÉS

A két székely falu vendégmunkás-potenciáljának a közeljövőben várható alakulása több változótól függő társadalmi jelenség. Az aktív lakosság választásainak alakulásában szerepe lehet a vidék gazdasági szerkezetében bekövetkező változásoknak, az állami és magánszféra gazdasági szervezeteiben a munkaerőigény esetleges növekedésének. Nincs kizárva, hogy erre valamiféle esély is adódhat a szentegyházai vasüzem várható privatizációja után. De ma nem láthatók jelei annak, hogy a napjainkban ingázókat (a két faluból több mint ötszáz fő) itthon tarthatnák a kedvezően alakuló munkaerő-piaci viszonyok.

A vágyott gazdasági fellendülés egyelőre nem körvonalazódik, a helyi környezetben a taszító tényezők hatása továbbra is változatlanul érvényesül. Bár sokakban az „elég volt” hangulata érzékelhető, vélhetően nem változtatnak a közeljövőben életformájukon. A jelen nem kínál vonzóbb perspektívát, a jövő bizonytalanságokkal teli. „Itthon volna jó” - mondta egy hazaérkezett vendégmunkás - „most úgy lehet az életet egyensúlyban tartani,

⁷ András Gabriella i.m. 45 p.

ha kint keresünk és itthon költünk. Itt alacsonyok a fizetések. A spórolt pénzzel sincs nagyon mit kezdeni, mibe lehetne fektetni. Nincs jövő. Magyarországon a megbecsülés munka szerint van, nem tapasztalok megkülönböztetést.” (29 éves férfi).

Az nagy valószínűséggel mondható, hogy a két falu jelenlegi vendégmunkás-potenciáljának alakulásában az elmúlt néhány évben elkezdődött folyamatok trendjei még nem állapodtak meg. Homoródalmás esetében további csökkenés várható, igaz jóval kisebb ütemű, mint az elmúlt öt évben.

Lövétén a következő években sem csökken a magyarországi vendégmunka jelentősége, elképzelhető, hogy a kint dolgozók létszáma még növekedni fog. Újabb korosztályok lépnek az aktív munkavállalási korba, akik továbbra se találnak otthoni környezetben foglalkoztatást. Pontosabban: a munkaerő-piaci elhelyezkedésben az erős mintakövető viselkedés jellemző és ez a kortárs csoportokban érvényesülő norma szabályozza a vendégmunka melletti döntést.

A vendégmunka folytatására vonatkozó kérdéseinkre az alábbi válaszokat kaptuk:

11. táblázat

Folytatja?	Almás n: 31	Lövete n: 95
Igen	30	90
Nem	1	3
Nem tudja	–	2

Egy másik lehetséges jövőbeni alternatíva a vendégmunkások végleges kitelepedése. Nehéz pontosan meghatározni, hogy egyéni szinten milyen feltételek, motivációk vezetnek a végleges kitelepedés eldöntéséhez. Úgy véljük legfontosabb visszafogó tényezőként a szülőhely szociális kötelekeit kell említenünk.

A ma vendégmunkát vállalók jövőbeni munkaerő-piaci stratégiáiról és a végleges kitelepedés esélyéről a mintában szereplők, vagy a róluk beszélők a következő válaszokat adták, vagy valószínűsítették:

12. táblázat

Kitelepedne?	Almás n: 31	Lövete n: 92
Igen	–	4
Nem	26	61
Mérlegeli	5	27

ÖSSZEFOGLALÁS

Az utóbbi fél évtizedben a két falu eltérő munkavállalási stratégiája tapasztalható. A két lokális változatot a családi/egyéni életvezetés stabilizálására törekvő kétféle stratégia eredményezi. Igyekeztünk megvilágítani az eltérő stratégiák környezeti, gazdasági-társadalmi sajátosságokban gyökerező motivációit. A taszító tényezők közül kiemeltük a gazdasági erőforrások közötti különbségeket, a demográfiai tényezők sajátosságait.

A vendégmunkások többsége az itthoni munkaerőpiacokról kiszorulók közül kerül ki, de Lövete esetében jelentős - és növekvő - azok aránya is akiknek nem volt itthoni munkaviszonya. A munkaerőpiacra most kilépő nemzedékeknek erőteljes vonzerő, orientációs minta a magyarországi munkavállalás.

A vendégmunka jövedelem-felhasználási formáiból megállapítható, hogy a döntő többség létfenntartásra fordítja. Jelentős azok száma akik a romló gazdasági körülmények között a korábbi évtizedekben - a szocialista termelési viszonyok idején megszerzett - a helyi vonatkoztatási környezetben értékelt családi egyéni pozíciók megőrzéséért, a szinten maradásért vállalnak vendégmunkát. A családok többsége mindkét faluban rendelkezik valamekkora földterülettel, élelmiszer szükségletének egy részét ezen megtermeli, azonban a természetes önellátás szintje átlagosan alacsony. A „mindent termelés, mindent tartás” még az átlag fölötti földbirtokkal, állatlétszámmal rendelkező családi gazdaságoknak is csak szűkös pénzügyi lehetőségeket biztosít, az igényeket, szükségleteket nem elégíti ki.

Homoródalmáson a vendégmunkát az utóbbi években abbahagyók a otthonról elérhető bérmunkából és a családi gazdálkodásból megszerezhető jövedelmek kombinációjával próbálják kivédeni a nehéz gazdasági helyzet következményeit. A stabilitást a szerényebb életvitellel, a visszafogott fogyasztásban vélik megtalálni. Ugyanakkor nincs belső demográfiai taszító tényező: az évente csökkenő lakosságú településen a fiatal nemzedéknek nagyobb esélye van a helyben maradásra.

A Székelyföld változó természeti, társadalmi, gazdasági, közlekedési viszonyaiból következően, kistájanként, mikrorégióként változnak a munkaerő-piaci feltételek, jövedelmi viszonyok.

Úgy gondoljuk, hogy munkavállalási gyakorlat e tanulmányban bemutatott változatainak székelyföldi léptékű társadalmi súlya van. A munkavállalói beállítódások érvényességi hatókörét, földrajzi társadalmi, gazdasági, települési tényezők szerepét, a következő években várhatóan vendégmunkát vállalók létszámát további kutatások alapján lehetne felbecsülni.

2001, április- május.

VENDÉGMUNKÁSOK UTAZÁSI FORMÁI HARGITA MEGYÉBŐL
MAGYARORSZÁGRA (Gagyí Józseffel)

A vendégmunkások életének három helyszíne van: a családi-otthoni kibocsátóhely; a munkahely; valamint a kettő közötti kapcsolatot megteremtő utazás helyszíne, alkalmi. A vendégmunkás a másik kettőhöz viszonyítva természetesen igen kevés időt tölt életének ezen harmadik „helyszínén”. Fel kell figyelni azonban arra, hogy a helyváltoztatás minden egyes esetben intenzív rákésztetéssel, emocionális feszültséggel jár, különösen akkor, ha 1. periodikusan ismétlődik, 2. csoportos. Ilyenkor az egyéni szférára korlátozódó, alkalmi, csupán „technikai részletkérdésnek” tűnő esemény kiemelkedő jelentőséget kap, intézményesül.

A Romániából, ezen belül a Székelyföldről, még pontosabban: a Hargita megyéből Magyarországra munkavállalási szándékkal indulók esetében mindkét fenti feltétel teljesül. Közismert, hogy a munkavállalók legnagyobb részének nincs munkavállalói engedélye, ezért a Magyarországon való egyszeri tartózkodásuk ideje a turistáknak engedélyezett harminc nap; minden hónapban egyszer tehát át kell lépniük a határt. Ez az adminisztratív szabályozás a mi esetünkben összhangban van a kibocsátó társadalomra jellemző belső korlátozással, vagyis azzal, hogy a vendégmunkás családtag mennyi ideig tartó távollétét képes különösebb megrázkódtatások nélkül elviselni a családnak, a közösségnek. A kettős, belső és külső restriktív elv az, amely szabályozza a kilépési gyakorlat általános ritmusát.¹ Akik egy nap indultak el, azoknak harminc nap múlva „kitelik az ideje”, és a visszaúton ismét együtt vannak – az autóbuszban. Az egyfalusiak, az azonos munkahelyen dolgozók kiscsoportja szerveződik egybe időszakonként az egyazon autóbuszban utazók nagycsoportjává. Úgy tűnik ugyanis – és ez az, amit tanulmányunkban részletesen vizsgálunk –, hogy

1. a vendégmunkások periodikus, csoportos, ily módon szervezett mozgásának legfontosabb eszköze az autóbusz;

2. az autóbuszos személyszállítást végző cégek megalakulásával, a járat-szerkezet kialakulásával stabilizálódott a székelyföldi vendégmunkások Magyarországra irányuló mozgásának legfontosabb formája;

---

¹ Lásd ezzel kapcsolatban a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központjában végzett kutatás záró tanulmányának idevonatkozó megállapításait. „A kibocsátó közegre gyakorolt hatást befolyásoló tényezők” című fejezet c) pontjában.

Bővebben pedig: Biró A. Zoltán, Bodó Julianna, Gagyí József, Oláh Sándor, Túros Endre: Vándormunka otthonról nézve. A Székelyföldről Magyarországra irányuló vendégmunka hatásai a kibocsátó közegre. In: Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1996.

3. elvben tehát felbecsülhető akár az időegységek (hónap, év) alatt vendégmunkát vállalók száma is.

Úgy gondoljuk, hogy mielőtt a vendégmunkásoknak 1996. tavaszi, pontosabban a vizsgált 1996. áprilisi utazásáról beszélünk, át kell tekintelnünk azokat a jelenségeket, amelyek általában a Romániából Magyarországra utazás, speciálisan a vendégmunkások utazásával kapcsolatban 1989 végétől máig végbementek; ezen belül bővebben térünk ki az autóbuszos személyszállítási szerkezet kialakulására. Ezután a mai helyzetet ismertetjük részletesen; szólunk arról is, hogy milyen országos keretekbe ágyazódik a megyei, Magyarországra irányuló személyszállítás. Végül röviden megemlítünk egy általunk fontosnak tartott, az értelmezést segítő, a kulturális viselkedésmódot meghatározó viselkedésmintát.

A MAI UTAZÁSI FELTÉTELEK KIALAKULÁSÁRÓL

1989 december 22-én este Románia új vezetése, más egyebek mellett, eltörölte a román állampolgárok utazását szabályozó, addig érvényben lévő rendeleteket. Megszűnt a korlátozás, miszerint román állampolgár turisztikai utazás céljából csak minden két évben egy alkalommal, harminc napos kinttartózkodásra kaphat útlevelet és vízumot; hogy az útlevel kiadásához hármassal, munkahelyi, párt- és szekuritátés jóváhagyás szükséges. 1989 december 23-án az azonnal utazni vágyók megrohanták a rendőrségek útlevel-osztályait; sokáig eltartott, amíg rendeződtek a viszonyok: az épületből az utcára kiszórt útleveleket visszavitték, osztályozták; az elégetett, ellopott okmányok helyett újakat nyomtattak; az „elmenekült” hivatalnokokat előbb alkalmi bedolgozókkal, nyugdíjasokkal, majd újakkal helyettesítették. A kezdeti kaotikus állapot szabályozása több hónapot vett igénybe. Ami a fontos: viszonylag rövid idő alatt bárki hozzájuthatott az útleveléhez, és a továbbiakban azt magánál tartva, korlátlan számú külföldi utazásra indulhatott.

A Ceausescu-diktatúra idején mindazokra, akik megkapták az útlevelet, egy újabb erőpróba vált: a határon való átkelés, az útlevel- és vámvizsgálat. Az „állambiztonság védelméért” szolgáló szerkezet része volt a határőrség, a vámhatóságok - bár ezt nyíltan csak a legutolsó pillanatban vállalta a diktatúra, amikor 1989 őszén a hadsereg kötelékéből a belügy kötelékébe rendelték át a határőrséget. 1989 december 22-e után egészen a választások után beiktatott új kormány vámrendelkezéseiig, melyek 1990 augusztus 1-én léptek életbe, a „kísérletezések ideje” következett: utasként, autósként milyen árut, milyen mennyiségekben, mennyi haszonnal lehet kivinni az országból, vagy behozni az országba. Természetesen, efféle üzleteléssel nem lehetett nagy haszonra szert tenni², de a nyereség megközelítőleg ugyanaz,

² Ezeknek az üzleteléseknek olyan áruk képezték az alapját, melyek minimális áron való értékesítése is nyereséget hozott. Például: ha az illető árut Romániában a

vagy nagyobb volt, mint amennyit a Magyarországon vállalt szakképzetlen feketemunkákkal lehetett keresni.

1990 augusztus 1-e után igen megszigorodtak a román kiviteli, behozatali előírások - és ami legalább ilyen fontos, újra „nyeregbe kerültek” a hatóság emberei, akik az utasítások alkalmazásának ürügyén kényük-kedvükre „garázdálkodtak”. Mint egykor, a régi szép időkben, leszállították, visszaküldték azokat, akiket „gyanúsaknak” tartottak (és aki nem tudta vagy nem akarta megvesztegetni őket). Ugyanakkor a magyar oldalon is fokozatosan korlátozásokat vezettek be (például a tartózkodáshoz szükséges napi valutamennyiség felmutatásának megkövetelésével); hogy az áruval üzletelőket kiszűrjék a hatóságok. Azokat, akik 1990 elejétől csak munkavállalóként indultak Magyarországra, mindezek az intézkedések kevésbé érintették; azoknak azonban, akik kereskedni utaztak, fel kellett ismerniük, hogy túl nagy már a kockázat, túl kevés a nyereség; így hát nagyobb részük felhagyott a kísérletezéssel, és terepismeretét, kapcsolatait kihasználva feketemunkát keresett.

Véleményünk szerint 1992 nyarától a következő helyzet alakult ki: 1990 óta a Romániából Magyarországra utazók döntő többségét az üzletelni és (fekete)munkát vállalni szándékozók alkották (és alkotják változatlanul ma is), és ezek egyaránt indulhattak a határhoz közeli vagy távoli, székelyföldi helységekből - ekkorra már bekövetkezett egyfajta „specializálódás”. Egyrészt a Székelyföldről már igen kevés és jól meghatározható szociális helyzetű személy vállalkozott üzletelésre. Ők olyan magyar asszonyok voltak, akik azelőtt is „piacoztak” (falusi településenként 2-3-nál nem akadt több belőlük); valamint magyar anyanyelvű cigány férfiak, nők nagyobb számban. Ugyanakkor a határ menti településeken az üzletelők románok, magyarok, cigányok (inkább nők) egyaránt voltak.

Másrészt erre az időre a Székelyföldről vendégmunkára utazók, Magyarországon lakó rokonok, barátok, ismerősök, magyarországi munkaadók között kialakultak azok a hálózatok, amelyeknek leírására, tudtunkkal, mindaddig nem vállalkoztak társadalomkutatók. A hálózatok legfontosabb sajátossága: információk keringnek bennük; annak aki belép ezekbe a hálózatokba, nem kell többet kísérleteznie, hiszen otthon már kiszámíthatja, hogy mi az, amit nyerhet, és mit kell nyújtania, hogy az elvárásoknak megfeleljen, a nyereség biztos legyen. Miután racionális döntések, praktikus cselekedetek sorozata, az ilyenfajta munkavállalás igen gazdaságos³. 1992 nyarától már

---

gyárból lopták ki, ha igen olcsón adták, akkor is nyertek rajta; ha Magyarországon rokonoktól, ismerősöktől, jóakaróktól ingyen vagy szimbolikus árért kapták a használt tárgyakat - például autót, tv, hűtő, mosógép - valamint használt ruhákat, akkor szintén sokat nyerhettek rajta.

3 Természetesen, ezen nem azt értjük, hogy mindig jövedelmező is. A szó, amit a vendégmunkások ebben az esetben használnak: (akkor mennek csak el dolgozni,

a Romániából Magyarországra utazók között három jól megkülönböztethető réteget különíthetünk el: a hatalmas batyukkal utazó üzletelő nőket, a családos turistákat, valamint az utazótáskás, farmerkosztüms-adidasos, kérges tenyerű⁴ fiatal-középkorú férfi időszakos munkavállalókat.

Személyautó, vonat

Már 1992-ben tapasztalható az utazási eszköz szerinti elkülönülés, amely ma már annyira jellemző a kiutazásra. A jugoszláv-román határon nagyságrendekkel nagyobb mértékű volt a benzincsempészet, mint a román-magyar határon; mégis, a román hatóságok a csomagtartóban levő egy teli benzineskanna miatt is felelősségre vonták (ha akarták) a („magyar megye” rendszámáról „felismert”) autóst. 1994-ben született az a román kormányrendelet, miszerint - mivel Romániában olcsóbb az üzemanyag, mint nyugati szomszédainál - a határon átkelő autósoknak minden alkalommal még egy tele tanknyi üzemanyag árát ki kellett fizetni, ha abban az évben egyszer már átlépték a határt; ennek hatására igen lecsökkent azoknak a száma, akik üzletelni, munkát vállalni személykocsival mennek. Azt mondhatjuk, hogy jelenleg az üzletemberek és turisták azok, akik - nemzetközi biztosítás megkötése, benzin-adó megfizetése után - személykocsival kelnek át a határon. Kivételek persze vannak - például azok a gyergyóremetei munkavállalók, akik azért mennek Magyarországra személygépkocsival, hogy ott ezzel is pénzt keressenek: ugyanis a munkaadójuk fizeti őket, mert reggel gépkocsival szállítják munkába kollégáikat.

1991-ben indították azt a nemzetközi vonatjáratot, amely a székelyföldi helységeket (Gyergyószentmiklós, Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy, Brassó) közvetlenül összekötötte Budapesttel; eddig mindazoknak, akik Hargita megyéből vonattal akartak Magyarországra utazni, át kellett szállniuk Brassóban az ott áthaladó nemzetközi vonatokra. Ez a vonat az első időszaktól kezdve zsúfolt volt⁵. Az indítás évében a nemzetközi vonatjegy ára még összemérhető volt a nemzetközi autóbuszjegy árával; igaz, az érvénybe lévő

---

ha) „kijövedelmezi” - azt jelenti, hogy a helyi közösségben eredményesként elkönnyvelhető, a megvalósított gyarapodás szemmel látható. Hogy milyen önkiszákmányolással, embertelen helyzetek vállalásával történik mindez - az nem számít.

4 Szentanúi voltunk: a magyar hatósági emberek az utasok tenyerét is megvizsgálták, és annak alapján szállítottak le vonatról és küldtek vissza Romániába „vendégmunkás-gyanús” magyar férfiakat, hogy milyen kérges volt a tenyerük.

5 A helyiek igen hamar behelyezték saját világukba az új közlekedési eszközt: bár a hivatalos neve Corona expressz, mert Budapest és Brassó között közlekedik, és Brassó középkori latin neve a Corona - a népnyelv „Hargita-expressznek” nevezi, ugyanis 1942-1944 között, a „kicsi magyar világ” idején volt még egy ilyen vonat, amely a Székelyföldet a fővárossal, Budapesttel összekötötte.

szabályozók szerint román állampolgár egy évben csak egyszer vásárolhatott olcsó nemzetközi vonat-menetjegyet⁶. 1992-től már mindenki annyiszor utazhatott, ahányszor akart; ugyanakkor emelkedni kezdett a nemzetközi jegy ára, és ma már kb. kétszer többbe kerül egy másodosztályú Csíkszereda-Budapest-Csíkszereda vonatjegy, mint az autóbuszjegy⁷. A vendégmunkával pénzt keresők, a vonatjegyet ki tudták és ki tudják fizetni. Véleményünk szerint nem csak pénzügyi okok miatt pártoltak el a vendégmunkások a vonatozástól. Annak, hogy 1994 végétől-1995 elejétől kezdve már a Corona expresszen kevesen utaztak olyanok, akiket a vendégmunkások közé sorolhatnánk, más szociológiai okai vannak, amiről a továbbiakban bőven lesz szó.

A mai, autóbuszos szállítási hálózat kialakulása

1993 végéig tartotta magát az autóbusszal történő személyszállításban az állami monopólium. Már 1990 áprilisában volt egy egyeztetés a két ország szállítástyű minisztériumainak államtitkárai között; majd megszületett az egyezés a Volánbusz és kilenc romániai, állami tőkájű autószállítási társaság (az egykori országos vállalat helyi utódai) között az utas szállítás feltételeiről. Az is benne volt az egyezményben, hogy új partnereket csak konszenzussal fogadnak be.

1993 októberében Kolozsváron tanácskoztak újból „a tízek”, és ekkor jelentette ki a román szállítási államtitkárság képviselője, a magáncégek nyomására, hogy ők a magáncégeket is támogatják, nekik is adnak nemzetközi menetlevelet, hadd legyen verseny - csak a járat-sűrűségről, indulás-érkezés egymáshoz igazításáról, az autóbusz-pályaudvarok használatáról kell a „tízeknek” és a magáncégeknél megegyezniük. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy addigra már majdnem kezelhetetlenné vált a „kalózkodás”: a magáncégek autóbuszai, turista-buszoknak, különjáratoknak álcázva, rendszeresen járták az útvonalakat, olcsóbb jegyárakkal, javuló szolgáltatásokkal próbálták elhódítani az utasokat. Elvileg az a busz, amelyik különjáratként indul, nem vehet fel utasokat, hanem „zárt csoporttal” közlekedik a célállomásig, és csak a határon áll meg. Az ellenőrzés módjait, a büntetési

---

6 Ami természetesen nem azt jelenti, hogy csak egyszer vásároltak: például lefizették a menetjegyiroda jegyárúsító nőjét, hogy „ne pecsételjen” az útlevélbe; külföldiek útlevelével vásárolták meg a jegyet; csak a román határállomásig vettek jegyet, és a magyar határállomástól új - belföldi - jegyet vettek; vagy egyszerűen nem is vettek jegyet, hanem lefizették a kalauzt; stb.

7 Éppen ezért továbbra is használatos módszer, hogy csak a határig vesznek jegyet, Nagyváradon leszállnak, és onnan autóbusszal mennek tovább; ez azonban csak azokra jellemző, akik nagyon akarnak spórolni; akiknek például biztos munkahelyük, éves tartózkodási engedélyük van Magyarországon, azok megváltják a jegyüket a teljes útvonalra; ez így is csak mintegy fele annyiba kerül, mintha forintért vásárolnák.

esélyeket és összegeket, valamint a lehetséges jövedelmet ismerve sokan vállalták a kockázatot remélve, hogy rövidesen hivatalosan menetrend szerinti járatként közlekedhetnek. A gyakorlat azt bizonyítja, hogy megérte nekik.

Az első Hargita megyei személyszállítási magán vállalatok, érdekes módon, Székelyudvarhely környéki falvakban alakultak: Korondon és Farkaslakán. A környéket ismerők számára egyszerű a magyarázat. Mindkét falu gazdasága hagyományosan valamilyen kisiparra épül: a korondié a fazekasságra, a farkaslakié a szénégetésre. Az elmúlt évtizedekben az itteniek nemcsak megvagyonosodtak (helyi léptékkal mérve), hanem életformájukká vált a jövés-menés-üzletelés. Természetes tehát, hogy 1989 után kihasználták a már említett lehetőséget; sokan nagyobb jövedelemre tehettek szert; többet utazhattak, a helyi közösség önmaga képes volt egy személyszállító magánvállalatot eltartani. És ebben nem voltak egyedül: a megyében még három olyan, nagy népességszámú, mobilis lakosságú falu van, amelyben napjainkban helyi személyszállító vállalkozás működik: Lövéte, Gyergyóditró, Gyergyóremete.

1993 végén megtört a jég: a Hargita megyei, korondi Korond Trans első magáncégként bekerült a tízek közé; majd őt követték a többiek; 1994 végére már nagyjából kialakult a ma is tapasztalható állapot: hús, autóbusszal személyszállítást végző magánvállalat volt Hargita megyében; 1995-ben még egy újabb is megszerezte a szükséges engedélyeket; tehát 1996 áprilisában a Volánbusz mellett a megyében a három állami (csíkszeredai, székelyudvarhelyi, gyergyószentmiklósi) autósállítási vállalat mellett huszonegy magánvállalat - jó néhányuk több járatral - működött hivatalosan, szállította az utasokat Budapestre és vissza.

Magyarországról a Székelyföldre - Csíkszereda, Gyergyószentmiklós, Kézdivásárhely célállomásokra - már 1990-től indított járatokat a Volánbusz; arról, hogy magyarországi magáncég menetrendszerű járatot tartott volna vagy tartana fenn, nincs tudomásunk. Ezekre a járatokra elvben csak forinttal lehetett jegyet venni; a gyakorlatban a kezdetekkor a helyi jegyirodák lejért is adtak, korlátozott számban, menetjegyeket; a Volánbusz sofőrjeivel azonban nem lehetett „üzletelni”. Ezenkívül a szállítási díj a helyből induló járatok díjainál jóval nagyobb (több, mint másfélszerese). 1991-1993-ban még ezeket a járatokat is tömegesen vették igénybe vendégmunkások; de miután a helyi személyszállító szerkezet kialakult, már ennek az autóbusszait részesítik előnyben. 1995-1996 telén, utas hiány miatt, a Volánbusznak több járatát fel kellett függesztenie.

Szó esett már arról, hogy a magánvállalkozók kezdetben „kalóz-járatokat” működtettek. Ezek a járatok különjáratokként indultak; nem használhatták az útvonal nagyobb városainak autóbusz-pályaudvarait; Budapesten oda érkeztek és onnan indultak, ahonnan a kiránduló-buszok: a Keleti- és a

Nyugati-pályaudvaroktól. Véleményünk szerint csakis azért maradhattak fenn, válhattak nyereséggé, mert a székelyföldi helyi társadalom működési módja ezt lehetővé tette. Indulásuk idejét, helyét, menetrendjüket, a jegy árát sehol nyilvánosan meg nem hirdették - de nem is volt erre szükség: mindazok, akik utazni akartak, megérdeklődtek a tudnivalókat azoktól, akik már utaztak, vagy akiknek valakije már utazott, és természetesnek tartották, hogy így jussanak hozzá az információkhoz, sőt, csakis az ilyen, rokon, barát, ismerős, falubeli szállította információkat kezelték valóságként. Azt mondhatjuk, hogy a szóbeliség hitelére építettek ezek a vállalkozók⁸. No meg arra, hogy tudták: nem egyének, hanem olyan közösségek utaznak az autóbuszokon, akiknek természetesen az a praktikus szempont is számít, hogy „kaputól kapuig” (azaz például a faluból, a háza elől a magyarországi, budapesti munkásszállásig) szállítják őket. Legalább ugyanilyen fontos, hogy „ismerős, megbízható” a sofőr, aki elnézi, ha isznak és énekelnek útközben; hogy (majdnem) mindenki (majdnem) mindenkit ismer; hogy bajban (a határnál) számíthatnak egymás segítségére. Kétségtelen: az ilyen „közösségekben utazás” miatt mondhatjuk, hogy a kezdetekkor, de még ma is van ezeknek a járatoknak „munkásjárat-jellegük”, noha hivatalosan soha sehol nem beszéltek munkásjáratokról. Nyilvánvaló azonban, hogy ezeken a buszokon legnagyobb számban otthonról elinduló vagy hazatérő vendégmunkások utaznak. Vannak továbbá olyan alkalmi járatok, amelyeket egy-egy Magyarországon - hivatalosan - dolgozó csoport rendel meg, például amikor húsvétra hazajön; ezeken kizárólag csak munkások utaznak.

A MAI HELYZET

A következőkben a Hargita megyéből Magyarországra járó munkavállalók utazási formáiról lesz szó, a technikai részletek leírása után becsléseket teszünk a magyarországi vendégmunkán tartózkodók létszámát illetően.

Néhány módszertani szempont

Hargita megye 1968-ban létrehozott közigazgatási egység, lélekszáma az 1992-es népszámlálás szerint 348 335 fő. A megye nagy vonalakban

---

8 Ha már szóbeli, akkor mitikus is: ezek a vállalkozók nem menetrend szerint induló, szolgáltatást végző autóbuszokat működtettek - hanem a helyi közösségben szimbolikusan felértékelt, a helyi magyar közösséget a nagyobb „magyar világgal” összekötő „csodálatos masinákat”. „Magyarba (azaz: Magyarországra) utazni” - ez azokban a falvakban, ahol 1989-ben már a diktátori rögeszme, a falubontás veszélyét közvetlenül érzékelték, az itteni családokban még évek múlva is különleges, a közérdeklődésre számot tartó esemény volt, -ünnep - és időnek kellett eltelnie, amíg megkopott a varázs, mindennapivá vált az utazás.

három kistrégió egybecsatolásából jött létre: a Csíki és Gyergyói medence, valamint az Udvarhelyi medence településeinek közös adminisztráció alá helyezésével. A három kistrégió nemcsak földrajzilag, hanem társadalmilag is elkülönül egymástól.

A tanulmányban felhasznált információk több forrásból származnak. Elsősorban az utaztatással foglalkozó cégek alkalmazottaival (cégvezetők, autóbusz-tulajdonosok, gépkocsivezetők) készített mélyinterjú-típusú beszélgetéseket használtuk fel. Mivel a jelenségre irányuló kutatásaink óta folyamatos kapcsolatban vagyunk az ismeretségi körünkhöz tartozó, vendégmunkára kijáró emberekkel, a velük folytatott időszakos beszélgetések, a „sorsukról” való folyamatos tájékozódás is igen hasznosnak bizonyult a vendégmunkára kiutazásra való kép alkotásunkban. Figyelembe véve, hogy a megyében egy állami szakhivatal foglalkozik a közúti forgalom felügyeletével, nyilvántartásával (a szakminisztériumnak alárendelt Oficiul Rutier al judetului Harghita, azaz Hargita megyei Útügyi Hivatal), a hivatal vezetőjét is megkerestük. Segítségével bepillantást nyerhettünk az országos és megyei személyszállítási feltételekbe, viszonyokba, és többek között a vendégmunkásság (Magyarországra való periodikus kijárás) és a szállító magánvállalkozások olyan érdekösszefüggéseire is felhívta a figyelmünket, amelyek addig rejtve maradtak előttünk.

A KÜLÖNBÖZŐ KÖZLEKEDÉSI ESZKÖZÖK IGÉNYBEVÉTELÉNEK SZEMPONTJAI

Hargita megyéből 1996 áprilisában hetente 45 autóbuszjárat indult menetrend szerint Magyarországra. A járatok mikrorégiók szerinti megoszlása a táblázatban látható.

Hargita megyei menetrend szerinti autóbuszjáratok Magyarországra

Mikrorégió	Utaztató cégek	Járatok hetente
Csíki medence	ITAS	4
	Autotransport	3
	Polgár Tours	2
	Tusnád	1
Összesen		10
Gyergyói medence	Cambus	2
	Turul	1
	Pálcomix	1
	Panorama Tours	1
	Remetei cég	1
	Ditrói cég	1
Összesen		7

<u>Mikrorégió</u>	<u>Utaztató cégek</u>	<u>Járatok hetente</u>
Udvarhelyi medence és környéke (Szentegyháza, Keresztúr, Farkaslaka)	Farkaslaki cég	4
	Corond Tours	4
	Szentegyháza ITAS	1
	Sz. Keresztúr	1
	Lövéte	1
	Autotrans	3
	Csáky Trans	2
	Egy járatot működtetők	8
	Transcompany	
	Albert	
	Scorpion electronics	
	BT Trans	
	stb. (még 4 db.)	
	Volánbusz	4
<u>Összesen</u>		<u>28</u>
<u>Összesen a megyéből</u>		<u>45 járat</u>

Ez a járatszám a Románia területéről Magyarországra induló országos járatok számának közel fele. A Hargita megyei járatok - egy kivételével, amelynek célállomása Győr - Budapestre érkeznek.

Ez nem azt jelenti, hogy hetente 45 autóbusz érkezik Magyarországra és indul vissza a megyébe. Az autóbuszok száma lehet ennek többszöröse is, mivel egy járat útvonalán érvényes útedéllyel ugyanaz a cég annyi autóbust indíthat, ahányat gazdaságosnak gondol. Így előfordul, hogy csúcsidényben, ünnepek előtt vagy után három-négy buszt is indítanak a nagyobb cégek ugyanazon a járaton, igény szerint megnövelve az utaztató kapacitást. Mindezek a közlekedési eszközök - ezt hangsúlyozzuk - menetrend szerint közlekedő utasszállító járművek: „tudomásunk szerint nincsen a megyében külön ”munkásjárat”, csak menetrend szerint közlekedő utasszállító autóbuszok vannak”. (25 éves mérnök, egy utaztató cég alkalmazottja).

A buszjáratok mellett a megyén áthalad a már említett Corona expressz, három megállója van a megye területén. A vendégmunkára indulók a fenti két közlekedési eszköz mellett még utazhatnak személygépkocsival is.

Mivel a Corona expressz átszeli a Gyergyói és a Csíki medencét, miközben az Udvarhelyi medencéből nincs közvetlen vasútvonal Magyarországra, valamint figyelembe véve, hogy az utóbbi kistérségben inkább tapasztalható a többféle úti céllal utazók jelenléte, a szállítóeszközök igénybevételeinek leírásánál együtt nézzük a két előbbi régió utasainak gyakorlatát és külön az utóbbiét.

GYERGYÓ ÉS CSÍK

Az összes megkérdezettek becsléseit egybevetve a két medencéből vendégmunkára kiutazók kb. 90%-a autóbusszal utazik, 10%-ra tehető a vonattal és személygépkocsival munkavállalási célból útnak indulók aránya.

Több tényező magyarázza a busszal utazás elterjedtségét, térhódítását a vonattal utazás rovására. Elsőként említhető az utazás költségeinek jelentős különbsége. Az érvényben lévő vasúti személyszállítás díjszabása a nemzeti járatokon ma, mint már említettük, kb. duplája a busszal utazás költségeinek, miközben az utazás időtartama között nincs jelentős különbség. De nemcsak ez a két tényező dönti el, hogy a kiutazók többsége az autóbuszokat választja. Amíg a vonatok az állomásról indulnak és oda is érkeznek, az autóbuszok esetében ez távolról sincs így. Különösen nincs így az utaztató cégek többségét jelentő magánvállalkozók esetében (a két medence 17, hetente Magyarországra induló járata közül 5 állami és 12 magánjárat).

Minden magánjárat hasonló gyakorlatot követ, az utasok „megnyerése” céljából. Az utasok a menetjegyet megválthatják már harminc nappal az indulás tervezett időpontja előtt. A jegyeladáskor kialakuló listáról kiderül, hogy melyek azok a városon kívüli települések, ahonnan felszálló utasok lesznek, a jegyeladók már előzetesen „szólnak az utasoknak, hogy a csomagokkal álljanak csak ki a kapu elé, mert elmegyünk utánuk.” (egy jegyiroda alkalmazottja). A városoktól (Gyergyószentmiklós és Csíkszereda) 6-8 km-es körzetben lévő falvak érintése kívül esik a jóváhagyott menetrendben rögzített útvonalon, ezt a szolgáltatást - a Közúti Hivatal elnéző tekintete mellett - a magáncégek önkéntesen, saját jól felfogott érdekükben végzik. Az említett felügyelő hivatal főosztályvezetője szerint „ez a kedvezés az utasoknak törvénytelen, az hogy kaputól-kapuig megy a busz az emberek után és érkezéskor is hazaviszi, nincs benne a menetlevélben, törvénytelen, de az embereket megnyerik így, mert a csomafalviaknak nem kell például felmenniük az állomásra, tudják, hogy utánuk fognak menni. És ez a kiszolgálása az utasoknak nem is gond, nem kötünk mi bele ebbe, mert végül is nem zavar senkit, az indulási idő úgy van beosztva, hogy a járatok nem keresztezhetik egymás útvonalát, nincs efféle reklamáció”.

A magáncégek autóbuszvezetői hazaérkezéskor is igyekeznek kiszolgálni az utasokat: „körbeviszük minden faluban, ki ahol kéri ott rakjuk le”, mondta az egyik megkérdezett autóbuszvezető. Arra is volt már példa, hogy a budapesti szálláshelyről nagyobb csoportban hazaindulókért a gyergyóremetei járat autóbusza a külvárosi munkásszállásról indult. Egy másik buszvezető elmondta, hogy kérésre Magyarország területén is megtesznek néhány kilométeres kitérőket, ha pl. vonatra való átszállásra, vagy valamilyen csatlakozás elérésére igyekeznek az utasok.

A szolgáltatók előzékenységét jelzik a televízióval, videóval ellátott buszok is („három filmet mire megnéz az utas, már ott is vagyunk a határnál”). Székelyföldi viszonylatban, más hasonló jellegű szolgáltatások

minőségét is figyelembe véve, még ma is meglehetősen szokatlan jelenség az átlagfogyasztó kedvének keresése, ebben a környezetben az utaztató cégek gesztusainak társadalmi hatása éppen ezért fokozottan felértékelődik.

A vonattal utazókról általában elmondják, hogy ők inkább fiatalok, a drága menetjegy miatt csak Nagyváradig utaznak, itt átszállnak a Magyarországra induló autóbuszok valamelyikére, így lényegesen csökkenthetik a kiutazás költségeit.

Személyautóval az összeszokott négy-öt fős munkacsoportok utaznak abban az esetben, ha a gépkocsi tulajdonos a kinttartózkodás idején is tudja használni a járművét. Vannak helyzetek ugyanis, mint már említettük, amikor a munkaadó cég megfizeti, ha embereit naponta a munkahelyre szállítja a gépkocsival is rendelkező munkavállaló. Az ilyen lehetőségek azonban meglehetősen ritkák, a személyautóval kiutazók létszáma ezért nem jelentékeny.

SZÉKELYUDVARHELY ÉS KÖRNYÉKE

A megye külföldi autóbuszjáratainak többsége - összesen 28 járat - Székelyudvarhelyről és a vonzáskörébe eső nagyobb településekről (Lövete, Szentegyháza, Székelykeresztúr, egy-egy járat), indul Magyarországra. Az Udvarhelyi medencén nem halad át nemzetközi vonatjárat, és a személyautóval vendégmunkára kiutazók létszáma - ha előfordulhatnak is szörványos esetek - jelentéktelen, legalábbis a megkérdezettek egyetlen esetről sem tudtak beszámolni. Személyautóval utaznak a román-magyar vegyes vállalatok, vállalkozások képviselői, üzletkötői - de nem a vendégmunkások

A járatszerkezet szempontjai a Székelyudvarhely környéki vendégmunkás utazóközönségnek az állami utaztató vállalat és a magáncégek járatainak választásakor merülnek fel. Az állami vállalat 1996-ban mindössze három külföldi járatot indít. A nagyszámú magánjáratot fenntartó cégek létrejöttét és fennmaradását a régió demográfiai és munkaerő-piaci helyzete tette lehetővé. Ma az Udvarhelyi medencéből Magyarországra utazókat, ezen belül a magyarországi munkavállalókat legnagyobb létszámban a város - Székelyudvarhely - bocsátja ki. Ezt a helyzetet a közelmúlt társadalomtörténeti folyamatainak (iparosítás, mobilitás) az aprófalvas mikrorégiókra gyakorolt hatása magyarázza.

A járatok városon belüli útvonalai az utazók választásaiban lényeges szempontként merülnek fel. Az állami járat az állomásról indul és oda is érkezik, nem tesz kitérőket, soron kívüli megállókat az utasok igényei szerint. Ezzel szemben az székelyudvarhelyi magánjáratok a város külső negyedeiből indulnak, és ide is érkeznek, útközben a megállóhelyek közötti távolságokat az utasok kívánságainak megfelelően alakítva. A csomagokkal utazóknak „ez lényeges szempont, szívesebben megfizetik azt a négy-ötezer lejes árkülönbözetet, ami az állami és a magánbuszok között van, azt úgyis a taxira kellene fizessék, ha a buszállomásról, ahova az állami járat érkezik csomaggal haza akarnak jutni például a Bethlen negyedbe” (42 éves autó-

buszvezető). Ezen kívül más apró előnyök is járhatnak azzal, ha magánbuszon utazik a vendégmunkás. Ha pl. néhány nappal többet tartózkodik vendégmunkán, és lejár a jegy érvényességének határideje, a magánjáraton a buszvezetők ezt elnézik, az utast hazahozzák. A határnál a buszvezető és a vámhivatalnokok kapcsolata a gyakrabban, esetenként egy héten kétszer is utazó magánfuvarozók esetében bejáratottabb, lényegesen nagyobb ismeretségi, kölcsönöségi, „korrumpálási” múlttal; ez azt jelenti, hogy a vámkezelők „megpuhításának” jóval nagyobb az esélye a magánjáratokon. A szigorú vámkezelés elkerülése még akkor is az utas érdeke, ha nem hoz be az országba tiltott árut: nincs idővesztés a határnál.

A fentiek mellett fontos választási szempont a járművek kényelmi foka, komfortossága közötti különbség. Mindezek oda vezettek, „hogy a nép megismerte a járatokat, mindenki velünk akar utazni. Például, most a legutolsó alkalomkor is a Budapest-Székelyudvarhely útvonalon az állami járat hazajött hét utassal, ugyanakkor a magánjárat két busszal ötvenkét utassal. Ilyen különbségek vannak. Aki már tudja s járt mindkét járaton, az ha olyan időpontban érkezik a Népstadion melletti buszállomásra, hogy csak az állami járat indul, inkább vár néhány órát, nem indul el azzal. Az állami járatok autóbuszain még mindig azok a merev székek vannak, az utas nem tud azokon kényelmesen elhelyezkedni, amíg hazaérkezik úgy elfárad, mintha gyalog jött volna. A mi buszainkon kényelmesen hátradőlhet, alhatik is, olyan hőmérséklet van télen is, hogy ingre vetkőzve utazhatnak” (egy magáncég autóbuszvezetője).

AZ ÚTI CÉLOK, ÚTVONALAK

A magyarországi egyéni munkalehetőségeket és esélyeket tekintve a korábbi évekhez képest annyiban változott a helyzet, hogy a mai munkavállalók már biztos (vagy legalábbis annak tartott) munkahelyek fele igyekeznek: „senkit se hallottam mostanában, aki csak úgy vaktában, ismeretlenül nekivágna az útnak, a legtöbbnek megvan a munkahelye, ahova megy, vagy valaki olyan ismerőssel megy, aki viszi magával” (autóbuszvezető). Az erős egyéni kapcsolatháló működése a székelyföldi munkavállalók esetében azt jelenti, hogy ők ma nem résztvevői a Moszkva téri „emberpiacnak”, vagy legalábbis a „székely munkavállalói volumenhez” képest elenyésző arányban.

A megye három régiója között a kiutazók úti céljait tekintve is különbségeket találtunk. A Gyergyói és a Csíki medencéből kilépőkről elmondható, hogy kizárólag munkavállalási céllal indulnak útnak. Ezzel szemben a Székelyudvarhely környéki kiutazók kb. 10 százaléka nem munkát vállalni, hanem „adni-venni” megy Magyarországra. A degeszre tömött batyukkal ki és visszautazók kelet-magyarországi piacokon árulják portékáikat, és ha sikeresen túlradnak rajta vásárolják fel az otthon kelendő árut. Köztük sok a városi munkanélküli, vagy falusi háztartásbeli nő; általában kéthetente utaznak ki, fordulási idejük 3-4 nap.

A Hargita megyei járatok többsége a borsi határátlépőnél hagyja el az ország területét. Két csíkszeredai és három udvarhelyi járat az Arad-nagylaki átkelőhelynél lépi át a határt. Ezek közül négy járat útvonala a Gyula-Budapest, (egyik közülük Győrig közlekedik), az ötödik Kecskemét érintésével érkezik Budapestre.

A munkavállalási célú határátlépők közül csak a vonattal utazók váltanak közlekedési eszközt Románia területén: Nagyváradon ülnek át a Volánbusz vagy a helyi utasszállító cégek járataira. A busszal utazók közül a bors-ártándi határátkelőnél átlépők közül általában néhányan Püspökladányban szállnak át vonatra, mások Törökszentmiklósig, Szolnokig utaznak, vagy a ceglédi eltérőig, Monorig. A hazafele tartó buszokra is nagyjából ezekben a helységekből szállnak fel utasok. A többség, egy-egy járat utasainak kb. 80 százaléka azonban az autóbuszsofőrök véleménye szerint Budapestig utazik, és visszafele is kb. ilyen arányban innen telnek fel a buszok.

Azok a munkavállalók, akiknek nincs tartózkodási engedélyük és szakképzettségük valamelyik keresett szakmában, inkább a vidéki mezőgazdasági övezetek felé tájékozódnak, itt a hatósági zaklatások elől nagyobb eséllyel lehet meghúzódní. Az „állandósok”, a munkavállalói engedéllyel rendelkezők, túlnyomó többsége Budapesten, vagy a főváros környékén dolgozik.

A gyergyói járatok folyamatosan töltődnek fel a medence településein, a csíki járatokra azonban csaknem teljes létszámban Csíkszeredában ülnek fel az utasok, mivel a medence más településeit nem érinti ezek útvonala. Általában elmondható, hogy a Székelyföldet elhagyó buszokra már jelentősebb utas tömeg nem száll fel Erdély más településein. De pl. a Maros megyei (Szováta, Erdőszentgyörgy, Kelementelke, Balavásár) és a kalotaszegi (Körösfő, Bánffihunyad) érintett településeken sokan élnek azzal a lehetőséggel, hogy a székelyudvarhelyi magáncégek jegyirodánál telefonon is megrendelhetők a jegyek. („Mi már tudjuk, hol lesz felszálló utas, visszük a jegyeket és hazaérkezéskor elszámoljuk”- mondja egy autóbuszvezető).

A járatok kapacitáskihasználtsága

Az autóbuszok kapacitáskihasználtságáról gyűjtött információink alapján a tényezők két csoportját különíthettünk el, amelyek az utaslétszám időbeni (pulzáló) változásait meghatározzák (egy ciklusnak egy naptári évet tekintve): társadalmi és természeti tényezőket.

A társadalmi tényezők közül elsőként az adminisztratív szabályozások említhetők. A vendégmunkán illegálisan tartózkodóknak a havonta meg kell újítaniuk a magyar határ átlépését engedélyező útlevelel-láttamozást. A román határ átlépők közel fele (autóbuszvezetők becslései) fordulna is vissza, újra dolgozni egy hónapot, ha sikerül „pecsételtetni”. Ez azonban gyakran sikertelen vállalkozás, a határon eltöltött néha reménytelen várakozást sokan feladják és hazautaznak

A munkavállalói engedéllyel kinttartózkodók más ritmus szerint szabályozzák a hazatéréseket: az itthoni családi, szociális kötelek a döntőek a hazatérés időpontjának elhatározásában. Elsősorban az egyházi ünnepekre térnek haza (Karácsony, Húsvét, Pünkösöd, Halottak napja), de a családi események, valamint a családi gazdaságok munkaerő-szükséglete is meghatározó tényező („Ha jön a tavaszi mezei munkák ideje, azt gondolja az illető, hogy hazajön, mert neki itthon dolga van, két hét alatt elrendezi s akkor visszamegy, megint marad két-három hónapot” - mondja egy cégvezető).

A buszjáratok utaslétszáma az évszakok váltakozásával is összefügg: „az egyes járatok kapacitáskihasználtsága a téli időszak idején kb. 50 százalékos, a nyári időszak idején pedig kb. 90 százalékos”, mondja egy négy járatot működtető cég vezetője. Ezt a becslést több más utaztató cégnél dolgozó kikérdezettek véleményével egybevetve, hogy általánosítható legyen a járatok összességére, némileg lefele korigáltuk. A téli létszámcsökkenést a külső építkezési munkálatok szünetelése magyarázza, de feltehető, hogy szerepe van ebben a vendégmunkások tradicionális időhasználatának is.

A Hargita megyei külföldi járatok többsége - kivétel néhány állami járat - 46-48 személyes Ikarus autóbuszokkal szállít. Zsúfoltság ezeken a buszokon nincs, egyfelől mert tiltott a járművek férőhelyeinél több utas szállítása, másfelől mert a kialakult szállítási szerkezet válogatási lehetőségeket kínál (például: ugyanaznap, más időpontban is indul, vagy áthalad egy máshonnan induló autóbusz). Csúcsidőszakokban mind a romániai cégek mind a magyarországiak egy-egy járaton több autóbust indítanak. („Karácsony előtt olyan helyzet is volt a tavaly, hogy a Volánbusz 12 buszt tett be azonos órába, mert annyi utas volt. S ez nem kicsi! Most Húsvét előtt meg más nagy ünnepekkor olyan is volt, hogy négy buszt indított hazafelé a Korond Trans, a farkaslaki cég is hármával ment...” (a Közúti Hivatal vezetője).

Az autóbuszok menetrendszerinti fordulási ideje az érkezéstől számított 36-48 óra.

Az utas-szállításban különbözően érintett személyek becsléseit egybevetve elmondható, hogy a kialakult utasszállító szerkezet évente néhány hónapot kihasználatlanul működik, (50 százalékos vagy ennél kisebb kihasználtság mellett). Teljes kapacitáskihasználtságról csak a nagy ünnepek előtti és utáni csúcsidőszakokban beszélhetünk, az év többi időszakában 70-80 százalékos a járműkihasználtság⁹.

---

9 Nem volt feladatunk az utaztatás gazdaságosságára vonatkozó információk gyűjtése, erre kifejezetten nem is kérdeztünk rá, nehezítette volna a más természetű adatokhoz való hozzájutást. Néhány „kérdzetlen” véleményből az a megállapítás tehető, hogy a jelenlegi kapacitáskihasználtság mellett is gazdaságos vállalkozás az utaztatás, jóllehet azok az utak- módok ahogy gazdaságossá tehető, rejtve maradtak előttünk.

ROMÁNIÁBÓL MAGYARORSZÁGRA UTAZÁS AUTÓBUSSZAL
– ÁTFOGÓ KÉP

Szó esett már róla: a hivatalos szerv statisztikája szerint Hargita megyéből indul Magyarországra a Romániából arrafele közlekedő járatok közel fele. Természetesen a bejegyzett, közlekedési engedéllyel rendelkező járatokról van szó; azt, hogy hány „kalózárat” működik ma is, véleményünk szerint lehetetlen megállapítani. Ami valószínű: ahogy közeledünk a magyar határhoz, úgy csökken a román hatóságok ellenőrzési lehetősége, és ezzel egyenes arányban nő a helyi szállítási vállalkozók „bátorsága”.¹⁰ Ebből a szempontból, véleményünk szerint igen hasznos lenne alaposabban személyre venni a nagyváradi viszonyokat. Tudomásunk szerint ott manapság sem szűnt meg az évekkel ezelőtt még gyakori „taxizás”¹¹: mikrobuszsal, autóbusszal a vonatállomástól a határon túlra, Berettyóújfaluiig, esetleg Budapestig való alkalmi, tehát nem menetrendszerű személyszállítás.

A rendelkezésünkre bocsátott adatok szerint 1996 tavaszán Romániából hetente 94 hivatalos személyszállító autóbuszjárat indult Magyarországra. A részadatok összegzése azonban mást mond; vegyük sorra! Hargita megyéből hetente 45 járatról van szó. A szomszédos Kovászna megyéből hetente 13 járat indul: Sepsiszentgyörgyről hét (ebből kettő állami), Kézdivásárhelyről öt (kettő állami), Kovásznáról egy járat. A Maros megyei személyszállítás a megyeközpontra, Marosvásárhelyre koncentrálódik: az itteni cégeknek vannak olyan járataik, amelyek más városokból (Régen, Szováta) Marosvásárhelyt érintve indulnak Magyarországra. A nyilvános (a helyi sajtóban időnként, esetünkben 1996 áprilisában közölt) menetrend szerint nyolc cég 46 (ebből kettő állami!) járata indul hetente; van olyan nap, hogy 8 járat indul; ezek néhány kivétellel délután-este induló éjszakai járatok. Leginkább Budapest a cél, de van két Tatabányára, egy Miskolcra, két Kecskemétre, két Szegedre induló járat is. Az Útügyi Hivatal munkatársa szerint a mai napig „zavaros” a helyzet Marosvásárhelyen: a hivatalos járatok között is vannak olyanok, amelyek nem tartják magukat a megegyezett árakhoz, hanem olcsóbban szállítanak – így veszik fel a versenyt a Hargita megyei cégek Maros megyén is áthaladó járataival. Különösebb

10 A megkérdezett magánvállalkozók közül néhányan nyíltan kimondták: az, hogy a megye az ország belsejében, a határ olyan messze (több, mint négyszáz kilométerre) van, igen nagy hátrány; sok az ellenőrzési lehetőség, nagy a tettenérés kockázata. A jobbik stratégia, ha minden hivatalosan, törvényesen történik, de nyilvánvalóan nem az a kifizetődóbb. Aki az itteniek közül kockáztat, nagyobb veszít.

11 Így nevezték 1989 előtt Romániában azt a jelenséget, amikor magánszemélyek, kihasználva a taxis szolgáltatás lehetetlen állapotát, minden törvénynek, veszélynek fittyet hányva, az állomásoknál várakozva utas szállítással foglalkoztak.

vizsgálódás nélkül is megállapítható annyi, hogy ezek a járatok legalább annyira a mintegy kilencven ezres marosvásárhelyi magyarságból a rokonlátogatás, tanulás, kereskedés vagy turistaút céljából utazókat szolgálják ki, mint a városból és környékéről (Felső-Marosmente, Nyárádmente, Kököllömente – mintegy kilencvenezer, kisvárosban és falvakban élő magyar) Magyarországra induló vendégmunkásokat.

Összesítve: a három megyéből – vagyis a történelmi Székelyföldről – hetente száz járat indul Magyarországra; már ez több, mint amit a hivatalos statisztika állít. Ehhez hozzá kellene adni azoknak a járatoknak a számát, amelyeket más erdélyi, magyarok lakta megyékből, városokból, valamint azokét, amelyeket a Kárpátokon kívüli területekről (beszélgetőtársunk tirgovist-i példát említett) indítanak; de amelyekről csak a helyszíni vizsgálat után lehetne beszélni.

AZ AUTÓBUSSZAL UTAZÁS MINT KULTURÁLIS HELYZET

Említettük már, hogy a megyei Útügyi Hivatal vezetője többek között a vendégmunkásság (Magyarországra való periodikus kijárás) és az ezekre épülő szállító magánvállalkozások olyan érdek-összefonódásaira is felhívta a figyelmünket, amelyekre külön is ki kell térnünk. Az Útügyi Hivatal vezetőjének felismerése meglepő: milyen fontos a vállalkozók (és alkalmazottak: a sofőrök) és klienseik kapcsolatának szimbolikus oldala; mennyire igyekszik mindkét fél azt játszani, hogy számára a szolgáltatás végzése és a szolgáltatás elfogadása nem csupán üzleti viszonyt jelent; mennyire társadalom- és kultúrafüggően, a szocializmus hatvanas-hetvenes évekbeli modernizációs nekifutása során a régió mikroközösségeiben kialakult gazdasági és kulturális viselkedésmódra épülve működik az „autóbuszsal Magyarországra utazás” néhány év alatt körvonalazódott, megerősödött székelyföldi intézménye.

Az 1968. évben a megye létrehozása a helyi, regionális közszállítás átszervezését is hozta. Falusi települések számára tulajdonképpen ekkor váltak jelentős mértékben elérhetővé az ipari alkalmazás, a képzés, a napi bevásárlás, a fogyasztás városi lehetőségei. Ebben a régióban mindenütt (és különösen Székelyudvarhely környékén, ahol a vasúti szállításnak kisebb volt a jelentősége) az autóbuszsal való napi ingázás fiatal kortól kezdve a modernizálódó életforma részévé vált. A személyautók száma csak lassan gyarapodott; azt lehet mondani, hogy ezt a vidéket még ma, a változás utáni hetedik évben sem érintette igazában a motorizáció; ugyanígy a telefon-hálózat ma is az ötvenes évek színvonalán van; a helyi üzletek ma sem látják el megfelelően a lakosságot - 1989 előtt pedig nemhogy falun, de városon is az akadozott a napi alap-élelmiszerellátás.

A városok és a falvak között közlekedő autóbusz járatok első pillanattól a helyi társadalmak számára a legfontosabb, ha nem éppen az egyetlen, a helyit a regionálissal összekötő láncszemmé váltak. Munkaerő, mezőgazdasági termékek - üzletekben vásárolt élelem, anyagi javak, fogyasztási cikkek,

és nem utolsó sorban a helyi közösségek számára fontos információk áramlottak ezen a „csatornán”. Falusi fiúk számára az egyik legjobbnak számító karrier: ha gépkocsivezetők, majd idővel autóbuszvezetők lesznek; az helybeli buszsofőrök feleségei külön társaságot alkottak, csak egymáshoz jártak. A szocializmus időszakában helyi járaton sofőrnek lenni anyagilag is igen kifizetődő volt: rokonok, ismerősök, egy falusiak általában nem vettek jegyet, hanem „letették” a pénzt a jegytömb mellé. Viszonzásul a sofőr nagyobb csomagjaikat akár a házukig szállította; helyet tartott fenn nekik a zsúfolt buszon; a városban bevásárolt nekik, vagy akár naponta hazahozta, amit a városra elszármazott rokonok küldtek az itthoniaknak. A sofőrrel kellett és lehetett alkudni: mi az, amit a „csatornán” átenged, előírásokat megszegve szállít. A sofőr volt az, aki az állami szállítóeszközt saját anyagi, szimbolikus és kapcsolati tőkájének felhalmozására használta fel; a mindenkori utasok pedig megtanulták, hogy milyen fizetséggel érhetik el céljukat, alakíthatnak ki, működtethetnek tartósan jó kapcsolatokat. Azt mondhatjuk, hogy a „helyi ingázó járat” intézménye ezekben a mikrotársadalmakban a napi szükségletek kielégítésének jól használható eszköze volt; a sofőr pedig a társadalmi élet egyik kulcsszereplője. Az intézmény működésének íratlan, kulturálisnak nevezhető szabályozására hívnánk fel a figyelmet: a segítség és visszasegítés mindennapi, kölcsönös előnyöket biztosító alkui kötettség meg, majd váltak ismertté, elfogadottá - legitimé - a mikroközösségek szóbeli nyilvánosságában.

Hipotézisünk szerint a megyéből Magyarországra induló járatoknak gazdasági érvekkel kielégítően nem magyarázható nagy számára, a „falusi” környezetből induló járatok életképességére vonatkozó kérdésre a kulturális viselkedésmód ismeretében nyújthatunk érvényes magyarázatot. Ezek az autóbuszok - ismerősek. Nem arra gondolunk elsősorban, hogy ugyanazok a valóban ismert, vagy ha ismeretlen, de ugyanolyan habitusú emberek a buszvezetők, a vállalkozók; hanem a strukturális azonosságra. Ezek az autóbuszok adott mikroközösségeket ugyanúgy egyetlen - vagy legalábbis: a „csatornát” uraló - láncszemként kötnek össze azzal a világgal, ahova pénzért-javakért-információkért mennek, ahol már ismerősök, segítők, jó-akarók vannak, mint egykor a városba szállító buszok.

Az autóbuszokon ugyanúgy kell és lehet alkudni, hogy a sofőrtől „extrákat” kapjanak, mint az általános üzleti életben. Van egy olyan speciális esemény, olyan „közös ellenség”, amely igen szoros kooperációt diktál: a határon való átkelés. Az a nyereség, ami az eredményes alkuból mindkét fél számára származhat, igen jelentős is lehet.

A más szélhámos utasokkal, bűnözőkkel, a magyar hatóságokkal szemben is védettebb, aki jó alkut köt. Ugyanakkor: az utazás során igen sok információ kerül „középre”; a sofőrök sokat láttak, hallottak; amelyik „alkalmasabb”, az már címetek, helyeket is tud, közvetítésre is vállalkozik. Ez mintegy a helyzetből következik: a szállítási vállalkozóknak érdekük, hogy

újabb munkavállaláshoz segítsék azokat az embereket, akiket utóbb munka-vállalókként ők fognak szállítani.

Az ismerősséget igen gyakran szó szerint kell érteni: a sofőr ismeri azt a személyt vagy annak a családját, aki vele utazik; tudja, hogy szükség esetén itthon kiket, hol keressen meg az utas megbízásából – vagy, adódó alkalommal, saját érdektől hajtva. Az itthoniak, tudva, hogy hozzátartozójuk a sofőr, vagy éppen az autóbuszon tartózkodó vállalkozó segítségére szorulhat – szívesen „adnak”, egyféleképpen előre le is kenyerezik őket. Az utasszállító vállalkozók és sofőrjeik, helyzetükből adódóan, olyan társadalmi, hálózati tőkével rendelkeznek, amelyet ha felbecsülünk, és gazdaságilag mérhető jövedelem mellé állítunk, kiderül: az előzőek megközelítően ugyanolyan értéket képviselnek, mint az utóbbiak. Azt lehet mondani, hogy ezekben a kvázi-archaikus közösségekben ez a normális: tisztán gazdasági tranzakciók itt még nem működhetnek.

Végül van egy gazdaságpolitikai, régiófejlesztési szempontból – úgy hisszük – figyelemre méltó jelenséggel kapcsolatos észrevételünk. Az autóbuszos személyszállítást végzők (ha eltekintünk a még létező, de igen kis százalékot képező állami szállítóktól): a székelyföldi magánvállalkozók, a magánszférában dolgozók egy igen vékony rétege; a tulajdonosok, sofőrök (egy autóbuszon ketten vannak) száma becslésünk szerint alig haladhatja meg a kétszázat. Vannak kísérletezők meg olyanok is, akik más üzletágak mellett, kiegészítésként foglalkoznak személyszállítással. Mindenképpen figyelemre méltó azonban az effajta vállalkozások dinamizmusa. A vállalkozók tisztában vannak vele, hogy az, amire az „üzletük” induláskor és jelenleg is épített és épül: a tömeges, periodikus vendégmunka (feketemunka) konjunkturális dolog; mint ilyen, politikai döntésekkel, adminisztratív korlátozások bevezetésével egyik napról a másikra megszüntethető. Éppen ezért terjeszkedni próbálnak: konkurálnak a városi, helységi közti személyszállításban az önkormányzati és a még létező állami vállalatokkal; ennek köszönhetően az elmúlt évben jelentős mértékben javult Hargita megye közszállítása; olyan, a városoktól távolabb eső helységeken indult újra a rendszeres autóbuszjárat, amelyek az 1980-as években bevezetett korlátozások vagy az 1989 után kialakult átmeneti helyzet nyomán „elszakadtak” a külvilágtól. A cégek saját javítóműhelyeket, esetenként benzinkutat hoznak létre. Van olyan tulajdonos, aki motel (motelhálózat) létrehozására gondol. Számítanak a volt Jugoszlávia országaiban beinduló konjunktúrára: ha lehetőség, igény mutatkozna, járatokat indítanának Boszniába, Horvátországba. Amennyiben beindul a sokat emlegetett székelyföldi falusi turizmus, vagy újra fellendül az üdülés, a kezdeményezők és haszonélvezők között ott lesznek ezek a cégek is.

Nem túlzás azt állítani, hogy ezek a „vendégmunkás-forgalmat” meglovagoló vállalkozások – nem utolsósorban az utazások során szerzett társadalmi, hálózati tőkére építve – már most egy székelyföldi „iparág” megalapozói, idővel pedig kifejlesztői lehetnek.

EGY SZÉKELY FALU NÉPMOZGALMA
A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A Karl Ulrich Mayer - Walter Müller szerzőpáros a társadalmi mobilitás kutatásának kritikai elemzésében elmarasztalja a pusztán mobilitási rátákkal, foglalkozás és lakóhelyváltások változó adatainak bemutatásával leírt társadalmi folyamatábrázolást. Szemléletükben a mobilitás nem a statikus osztályozási sémák (pl. az apa és fiú foglalkozása, a falusi és városi lakóhely) közötti átmenet, hanem szubjektíven megélt társadalmi helyváltoztatás, amelynek vizsgálata során nagyobb figyelmet kell fordítani az egyéni életpályák folyamán jelentkező hatásokra. A társadalmi mobilitás vagy imobilitás mértékének jelzőszámai a fenti szerzők szerint „nem nyújtanak betekintést ugyanis a társadalmi kiválasztás folyamatainak minőségébe és morális legitimitációjába, minthogy semmiféle információt nem tartalmaznak sem a társadalmi igazságosság kollektív normáiról, sem pedig a számba vett egyéni elmozdulások kiváltásában szerepet játszó kényszerek mértékéről” (Mayer -Müller 1997:157).

A nemzedékek közötti vagy nemzedéken belüli foglalkozásbeli és iskolázottságbeli átrendeződéssel mért mozgás (ami önmagában még nem feltétlenül jelent társadalmi felemelkedést, vagy lesüllyedést) nem teszi lehetővé a társadalmi távolságok, presztízshatárok jelzését, az egyéni mobilitási lehetőségek megismerését, a változó foglalkozási pályáívek során érvényesülő hatáselemek elkülönítését. „Míg makroszociológiai szinten a mobilitás a társadalmi kényszerekre adott funkcionális válasznak és a változásokhoz való alkalmazkodásnak tűnik, addig ugyanaz a folyamat az érintett egyének oldaláról szemlélve társadalmilag meghatározott egyéni tapasztalat- és élmény-együttest jelent, amely korábbi mozgásokból, a jelen helyzet értékeléséből, és a jövővel kapcsolatos törekvésekből fakad” (i.m.161.).

A fenti szemléleti alapállással egyetértve, ebben az írásban egy székely falu (Homoródalmás, Hargita megye, Románia) migráns lakosságának az elmúlt ötven évben lezajlott társadalmi mobilitását vizsgáljuk. Az egyéni életutakról a kutatók megállapítják, hogy rendszerint túlságosan sokfélék ahhoz, hogy kevés számú típushoz lehetne hozzárendelni őket. A vizsgálat színhelyén több lokális és külső, elsősorban makrogazdasági tényező együttes hatásaként létrejött mobilitás típusokat, hasonló foglalkozási pályarajzokat, életútszakaszokat különíthettünk el.

AZ ADATGYŰJTÉS MÓDSZEREI ÉS CÉLJA

A falu lakosságának a vizsgált időhatárok közötti területi mozgásáról és a társadalmi státuszváltozásokról a legtöbb információt a helyi polgármesteri hivatal és az általános iskola irattárának nyilvántartóiból gyűjthettük. Ezekből a bejegyzésekből kideríthetők voltak az egyéni és családi mozgások

irányai, (el- és visszavándorlás), a mobil személyek neme, kora, a kilépők céltelepülései, a foglalkozásbeli, iskolázottságbeli változások az egyéni pályáiveken. Megjegyezzük, hogy ezeket az adatokat sok esetben hiányosan rögzítették a hivatalnokok, arra is van példa, hogy az ötvenes - hatvanas években egész családok nyomtalanul tűntek el a faluból: kideríthetetlen volt, hová és mikor költöztek el, nem is szólva az új környezetben gyakorolt foglalkozásukról. A hivatalos dokumentumokban fellelhető adatok felhasználása mellett a faluból elköltözők területi - társadalmi mobilitásáról információinkat az egyéni életutak fontosabb fordulataira vonatkozó személyes kikérdezésekkel egészítettük ki. A mobil személyek faluban maradt rokonaitól, szomszédaitól kapott információk az egyéni mobilitás-történetek, vázlatos életút-elbeszélések hozzásegítettek a társadalmi helyváltoztatásokban működő aspirációk, orientációs minták a mobilitással bekövetkezett társadalmi differenciálódás, a személyes és családi stratégiák megismeréséhez. Ezekkel az eszközökkel az 1945-1995 közötti időszakból 1139 mobil almási személyről gyűjtöttünk adatokat. Vizsgálatunk végső kérdése az volt, hogy hol, a státusok, rétegződések milyen fokozatain, a társadalmi gazdasági intézményrendszerbe mennyire integrálódva létezik a falut elhagyó, (esetleg évtizedek múltán oda újra visszatérő) népesség és vannak-e, s ha igen milyen tartalmú kapcsolatai a származási hellyel.

A TEREPEK

Ahogy a mobil személyek számából is sejthető a vizsgált falu a szóban forgó ötven évben az itt születettek egy részének kibocsátó hely volt. Alább a falu természeti-társadalmi adottságainak azokat a sajátosságait említjük röviden, amelyek a népesség elvándorlásában közvetlen, vagy közvetett hatótényezőként értelmezhetők.

A Székelyföld egyik várostalan, rossz közlekedéshálózatú, periférikus kistáján, a domb- és hegyvidék határvonalán (550 - 1000 m magasságok között) elterülő faluhatár 11 225 ha kiterjedésű, ebből művelhető szántóhatár kb. 900 ha. Az összes családi gazdaságokra számított átlagos birtoknagyság a kollektívizálás előtt (1962) hozzávetőlegesen 1,3 ha, sok volt a kisbirtokos szegény család (a gazdaságok 37,6%-ának 1 ha alatt volt a szántóbirtoka, 50,6%-ának 2 ha alatt a kaszálóbirtoka). Az elaprózódott birtokszerkezet a század első negyedéig gyakori sokgyermekes családok és az osztott örökösödési rendszer következménye volt. A termelési technológiáról elég ha e helyen csak annyit említünk meg, hogy a háromfordulós határhasználat századunk közepéig fennmaradt. A sovány, kötött talajú szántóhatár a kiterjedt legelők, kaszálóterületek sose tartották el az ötvenes évekig folyamatosan gyarapodó lakosságot. A földművelésből és állattenyésztésből szerzhető jövedelmek legalább másfél évszázadra visszamenően szűköseknek bizonyultak, következésképp a más jövedelemszerző foglalkozások is mindig nagyarányúak voltak a lakosság tevékenységszerkezetében: századok

óta a mésszégetés, mésszel való kereskedés Erdély-szerte, valamint a múlt század második felétől a rendszeres, a helyi kontextusban tömegesnek mondható időszakos városi munkavállalás és az amerikai kivándorlás kötötték le a helyi munkaerő-főlösleget. E társadalomtörténeti tényezőknek vizsgálatunk korszakára is vonatkozó mentális következménye, hogy idegen környezetben az egyéni, vagy családi munkavállalás, az időszakos, vagy végleges kilépés a faluból elfogadott, sőt pozitívan értékelt magatartásmód, magatartásirányító kulturális örökség volt. Századunkban a helyiek - a ma élők emlékezete szerint - nagy jelentőséget tulajdonítottak az iskola útján való felemelkedésnek is. A két világháború közötti és az azt követő időszakban is viszonylag nagy számban kerültek ki a faluból értelmiségiek, hivatalnokok, szakemberek.

DEMOGRÁFIAI ADATOK

A hivatalos népszámlálások bevezetése óta a falu lakosság létszáma a következőképpen alakult:

1784-1787	1155
1850	1714
1857	1891
1869	1976
1880	1921
1890	2041
1900	2217
1910	2381
1930	2149
1941	2672
1956	2490
1966	2202
1977	1781
1992	1534

Az 1910 - 1930 közötti létszámcsökkenés a falu háborús vérvesztésége (77 személy) és a végleges kivándorlás mellett a nagyarányú időszakos városi munkavállalást jelzi. Ugyanez a jelenség magyarázza az 1941 évi „csúcsot” is: 1940 őszén az ismert történelmi fordulópont hazakényszerítette az óromániai és dél-erdélyi városokban dolgozó homoródalmásiakat. A hazakényszerült népesség hamarosan nyugat felé, az új országhatárok közötti nagyvárosokba indult munkát keresni.

A lakosság korcsoportok szerinti megoszlása az 1992 évi népszámlálási adatok alapján a következő volt:

életkor:	0-9	10-19	20-39	40-59	60-69	70-79	80 fölött
létszám:	183	180	168	139	269	179	82

A családi háztartások száma 1992-ben 605 volt. A családtagok száma szerint a következő csoportokba sorolhatók:

a családtagok létszáma:	1	2	3	4	5 vagy több fő
háztartások száma:	155	208	102	82	57

Látható, hogy a háztartások több mint felében (60%) egy vagy két fő él, ezek többségükben magukra maradt idősök, sok az egyedül maradt özvegy.

A korábbi történeti időszakokhoz viszonyított mai alacsony lélekszám, valamint a fenti adatokból látható előregedés és az elmúlt évtizedekben lezajlott gazdasági, társadalmi változások következményei. A természetes szaporulat alakulása az utóbbi ötven évben szintén ezeknek a társadalmi folyamatoknak a hatásait tükrözi.

Időszakok	Születések	Elhalálozások	Szaporulat
1945 - 1965	861	582	279
1966 - 1984	448	464	-16
1985 - 1995	166	224	-58

Összesítve, a vizsgált időhatárok között a természetes szaporodás 205 személy volt.

A lakosság vándorlási mérlegét (V_m) a két szélső időpont (ezekből az évekből nem volt adat így a legközelebbi, az 1941. és 1992 évi népszámlálási adatokkal dolgoztunk) és a természetes szaporodás értékének figyelembevételével határoztuk meg (a számítás módszeréről lásd. Dr. Hoóz 1988:242).

$$V_m = P_1 - P_0 - E,$$

vagyis a későbbi időpont (P_1) népességszámából kivonva a korábbi (P_0) és a természetes szaporodást (E), a falu lakosságának hiánya az ötven év előtti lélekszámhoz viszonyítva 1343 személy.

Az alábbiakban részletezzük, hogy a változó történeti viszonyrendszerhez hogyan, milyen kollektív viszonyulásmódokkal alkalmazkodott a falu lakossága.

MIGRÁCIÓ ÉS MOBILITÁS SZÁMOKBAN

Az 1945-1995 között általunk azonosított teljes mobil népesség 1139 személy, 562 férfi és 577 nő. Ez a (bruttó) vándormozgalom 120 esetben teljes családi és 574 egyéni kilépésből áll össze: a fenti időhatárok között elköltöző és beköltöző személyek összessége. A területi-társadalmi mozgás a település 467 családját érintette közvetlenül (családtagok, vagy teljes családok vándoroltak el). A mobil családok közül igen változó időtartamú távollét után (évek, évtizedek) különböző időpontokban vissza is költözött a faluba 39 család. Ugyanebben az időszakban más településről 7 idegen család is beköltözött. Bár a nyilvántartók bejegyzései nem minden esetben rögzítik az elköltözés időpontját, a földrajzi mobilitás időbeni fluxusáról a létező adatok megközelítően pontos képet nyújtanak.

	A faluból elköltözöttek	
	teljes családok	egyének
1945 - 1950	-	14
1951 - 1955	6	59
1956 - 1960	37	163
1961 - 1965	29	65
1966 - 1970	18	106
1971 - 1975	3	68
1976 - 1980	14	49
1981 - 1985	3	28
1986 - 1990	4	17
1991 - 1995	1	5

A lakosság a legmozgékonyabb az ismert társadalomtörténeti változások idején az ötvenes-hatvanas években volt (súlyos beszolgáltatási kötelezettségek, erőszakos kollektivizálás, erőltetett iparosítás).

Az elvándorlás, elsősorban a kedvezőtlen makrogazdasági változások hatására a nyolcvanas évektől fékeződött le. A folyamatosan romló gazdasági körülmények, a munkahely-létesítések ütemének csökkenése, a városra költözéseket nehezítő adminisztratív intézkedések a helyi munkaerőmozgást is korlátozták. A kilencvenes évek területi-társadalmi folyamatai a helyi nyilvántartókból azonban nem dokumentálhatók.

A CSALÁDI - TÁRSADALMI HÁTTÉR ÉS A MOBILITÁS

A falu a benne élőknek egy hierarchizált, finoman differenciált társadalmi alakzat, státusharcok, rivalizációs feszültségek színtere. Ha a mobilitási perspektívák szempontjából, mint az egyéni mobilitási lehetőségeket meghatározó származási háttérrel vizsgáljuk a makrotársadalmi viszonyrendszerben durván homogén származási háttérnek is nevezhető: strukturális szempontból egyenlő pozíciókból indulhattak a falut elhagyók. Mindez nem igaz egyéni síkon, ahol a képzettség, tehetség, a mozgósítható kapcsolatrendszerek különböző esélyeket jelenthettek a kilépőknek. A társadalmi szerkezetben felfelé indító normatív orientációk, beállítódások, értékek minden mobil egyénnek befolyásoló tényezők. A szóban forgó származási háttérben jelentős mobilitásra szocializáló tényezők hatottak. A kulturálisan közvetített felfogások és gyakorlatok a városi munkát, az ottani „pénzkereset”-et az örökölt esélyegyenlőtlenségek kiegyenlítésének egyik legfontosabb módjaként, eszközként értelmezték nemzedékek emlékezete óta. Mint fennebb utaltunk rá, a rövidebb-hosszabb ideig tartó munkavállalói célú kilépés a falusi életkeretekből általános gyakorlat volt a XIX. század második felétől: elterjedt volt a cselédeskedés városi, polgári háztartásokban, de nem volt ritka az alkalmazotti munkakör szolgáltatásokban, műhelyekben, gyárakban. A származási hely állandó taszítóerejének fő összetevői az örökölt

mikrotársadalmi egyenlőtlenségekben keresendők, de természetesen hatott a vonatkoztatási csoport, a „más is ezt teszi” beállítódás, mint cselekvésvezérlő indíték is.

TERÜLETI MOZGÁS ÉS SZOCIÁLIS HÁLÓZATOK

Szociális hálózaton az egyének közötti szociális kapcsolatok sorozatait értjük. A népesség területi mozgását vizsgáló társadalomkutatók felismerték a szociális hálózatok cselekvés és magatartásirányító szerepét a származási és a letelepedési hely közötti mozgásokban. A rokonság- barátság- közösség alapú kapcsolathálózatok biztonságot jelentenek a származási helyükről elvándorlóknak, megkönnyítik a beilleszkedést az idegen környezetben, információs csatornákként, támogató segélyforrásokként működnek.

A történeti - néprajzi irodalom feltárta, hogy a székely falu életvilágára (is, mint általában az archaikus falura) jellemző az igen sűrű szociális kapcsolatháló. A falun szocializálódott egyén rokonsági, szomszédági, kortársi, baráti kapcsolatokban él, teljesít kötelezettségeket, és viszont, kap szolgáltatásokat. Az idegen környezetbe beilleszkedő személynek az egyszerű lakóhelyi kapcsolat, a közös származási hely kölcsönös elkötelezettségeket, illetve szilárd támogatottságot jelent. A szociális kapcsolatháló szerepére figyelve földrajzi mobilitásban, vizsgálatunk terepén feltártuk, hogy a faluból elvándorló családok és egyének milyen arányban választották ugyanazt a letelepedési helyet.

A falusi családon belüli aszimmetrikus viszonyokból következik, hogy lakóhely és foglalkozásváltásnál a döntés a családfő vagy a szülők joga, az eltartott gyermeknek, fiatalnak kötelessége követni a szülőket.

Mobil kétgenerációs család a vizsgált időszakban 120 volt. Az együtt vándorlás gyakorlata alól alig találtunk kivételt: általában a kétgenerációs családok együtt vándoroltak városra. Azonban szokás volt, hogy a román környezetbe csak rövid időszakra (néhány évre) tervezett kivándorlásra a családok iskoláskorú gyermekeiket a faluban maradt nagyszülőkre bízta, hogy megkíméljék az idegen nyelvi környezetben élés nehézségeitől.

Aprólékos, nagyobb volumenű vizsgálattal (életútfelvételek sokaságával) lehetne feltárni a különböző kapcsolattípusok jelentőségét a mobil egyének döntéseiben. A tanácsi nyilvántartókban fellelhető bejegyzések elemzéséből következtethetünk a testvéri kapcsolatok szerepére a letelepedési hely megválasztásában. Ezekből az adalékokból kiderül, hogy a jelzett időhatárok között a 347, csak egyéni migránsokat kibocsátó családból 115 esetben a testvérek (kettő, vagy több, például van eset rá, hogy hat testvér költözik sorra, ahogy felnőnek és munkaképesé lesznek Brassóba) ugyanabban a városban telepedtek le.

Néhány oral history módszerrel készített életútfelvétel tartalmi elemzése bizonyítja, hogy az egyéni kilépések időpontjának, irányának eldöntésében a rokoni, szomszédai, kortársi kapcsolatoknak is fontos szerepe volt. Ezek mennyiségi jelzésére azonban nincsenek adataink.

VÁNDORLÁSI FŐIRÁNYOK

A falut elhagyó mobil személyek letelepedési helyeiről, vándorlási útvonalairól is gyűjtöttünk adatokat. Az 1139 elvándorlóból a vizsgált időhatárok között 926 esetben sikerült megállapítanunk a kilépés utáni első letelepedés helyét. Az említett esetszámból 852 személy telepedett le városban, 74-en szomszédos vagy távoli faluban (ezek többsége házassági mobilitás). A vándorlási célpontokat számba véve, az összesen 55 város- és ipari telephely nevet tartalmazó településlistán a mobil személyek első lakóhelyeit a következő táblázat tartalmazza:

Település	letelepedett egyének száma	távolság a falutól km
Brassó	303	100
Székelyudvarhely	133	28
Csikszereda	86	44
Szentegyháza	42	15
Hargitafürdő	38	35
Sepsiszentgyörgy	32	112
Kolozsvár	16	222
Szatmár	13	400
Marosvásárhely	12	125
Bukarest	11	270
Olthévíz	10	39
Botfalva	10	88

A további 33 letelepedési hely, ahová 10 egykori almási lakosnál kevesebben költöztek az ország legkülönbözőbb pontjain található, Konstancától-Nagybányáig, Galactól- Temesvárig.

Az elvándorlók térbeli szétszóródásáról azonban megállapítható hogy, többségük (kb. 700 személy) a származási hely közelében a Csikszereda, Sepsiszentgyörgy, Brassó, Székelyudvarhely, Szentegyháza által bezárt körben telepedett le.

A kilépési főirányok időbeni változásokat mutatnak. A városok változó intenzitású vonzereje, térerőssége, a gazdasági szerkezetváltás, az iparosítás időbeni sorrendje, a származási hely taszító tényezőinek erősödése és más konjunkturális tényezők függvénye volt. A negyvenes évek második felétől a hatvanas évek első feléig egyértelműen a legfontosabb letelepedési hely volt az iparosodó Brassó. E város erős vonzerejét a közeli székelyföldi kistájakra nemcsak a kedvező gazdasági, munkavállalási feltételek magyarázzák, hanem a fennebb említett kulturális örökség, nemzedékek óta élő hagyomány hatása is, amit csak a zürzavaros történeti idők bizonytalanságai zavartak meg időnként.

A hatvanas évek második felétől az ismert gazdaságpolitikai változások (a Székelyföld előbb késleltetett, majd gyorsított iparosítása) következményeként születő közelebbi városi munkahelyek és lakónegyedek lettek az új vándorlási célpontok. E városok elszívó hatása továbbra is érvényesülhetett, a származási környezetben a taszító tényezők folyamatosan fennmaradtak (alacsony infrastrukturális ellátottság, rosszul fizető termelőszövetkezet, mezőgazdasági munkaerő-fölösleg). Kikérdezésekkel kiegészítve a hivatalos nyilvántartók adatait megállapíthattuk, hogy több esetben a végleges letelepedés az egyéni mobilitás-pályán többlépcsős folyamat volt. Az első letelepedési helyről sokan tovább vándoroltak: a belső vándorlási irányok a településhierarchiában alacsonyabb rangú lakóhelyekről a magasabb kategóriák felé tartanak. Azok az értelmiségiek akiknek kötelezően a Kárpánton-túli területeken kellett elfoglalniuk első munkahelyeiket, igyekeztek visszavándorolni a Székelyföldre.

Az első lakóhelyükről tovább vándorlók közül 53 személy külföldre telepedett, legtöbbször Magyarországra (25 személy), majd Svédország, Ausztria, Németország a letelepedések fontossági sorrendje, hét almási család átkelt az amerikai kontinensre is.

AZ ELVÁNDORLÓK TÁRSADALMI DIFFERENCIÁLÓDÁSA

Nyilvánvaló, hogy a faluból döntő többségében városokba települő mobil népesség a társadalmi rétegváltás folyamatába került: a lakóhely és foglalkozásváltás társadalmi helyváltoztatást is jelentett. Az elvándoroltak életpályáinak, az egyéni életutak fontos határpontjainak, az elért státuszpozícióknak, a szignifikáns státuszváltozásoknak összehasonlítása, differenciált mobilitás-mintákat mutat. Az egyéni mobilitási lehetőségek a vizsgált fél-évszázad különböző időszakában külső, konjunkturális, strukturális tényezők, és személyes, családi kontextus (kulturális kapcsolatrendszerek, anyagi örökség, stb.) függvényeiként változtak.

A különböző mobilitás-mintákkal a mobil egyén életében bekövetkezett strukturális pozícióváltást jelezzük. A vizsgálatnak ezen a szintjén nem állt módunkban az egyéni társadalmi helyzetváltoztatás vertikumára vonatkozó megállapításokat tenni. Pl. csak individuális életútelelemzéssel volna kideríthető, hogy a lakóhely-változtatás előtt a faluban önállóan gazdálkodó mobil személy a gyári segéd- vagy betanított munkás státust lesüllyedésként, vagy felemelkedésként értékeli-e? Empirikus anyagunkból az elvándorlók mobilitás-pályáinak számbavételénél a kilépési státust és az aktív egyéni életút legmagasabb foglalkozási presztízsű státusát vettük figyelembe. A mobil személy pályakezdési pozíciójában a kilépési státus legfontosabb indikátorának az első kereső foglalkozás idején birtokolt iskolázottságot tekintettük. Az egyéni kiindulási helyzetben az általános iskolai végzettséggel rendelkezőket az elkövetkező munkahelyi, foglalkozási besorolás szempontjából szakképzetleneknek tekintettük. Nem vehettük figyelembe a rövid, átmeneti,

a származási helyen kívüli képzési időszakokat. Bár úgy tűnik a szóbeli közlésekből, hogy ezek a helyzetek gyakoriak voltak, adatok hiányában csak az első kereső pozíciókat rögzíthettük. A képzési időszakok alatti mobil személyek lakóhelyi, társadalmi státusának meghatározásánál szintén az első keresői státust vettük figyelembe.

Az elvándorlók társadalmi rétegződése	személyek száma
szakképzetlen	776
szakmunkás	131
középfokú képzettség (érettségizettek, tanfolyamokat, technikumokat végeztek)	65
felsőfokú képzettség (értelmiségiek, vezető beosztásúak)	48

Az 1139 elvándorolt személyből a fentiekén kívül a családok területi mobilitása időpontjában 119 eltartott kiskorú volt.

A szakképzetleneként kilépők zöme az ötvenes években hagyta el a falut, a hatvanas évek elejétől egyre többen voltak az ipari iskolák, inasiskolák végzettjei, majd a hatvanas évek közepétől a közép-káderek, felsőfokú képzettségű szellemi foglalkozásúak száma is növekedni kezdett.

KAPCSOLATOK A FALUVAL

Az elvándorlók kapcsolattartását a faluban maradókkal az egyéni, családi életvezetésbe ágyazódó stratégiának, az életgyakorlatba gyökereződő, anyagi és szimbolikus érdekekből következő viszonyulásmódnak értelmezzük. A kikérdezések és megfigyeléseink alapján a faluból elvándorlókat a kapcsolattartási formák alapján (az időbeni gyakoriságot és a kapcsolatok felfedhető tartalmát figyelembe véve) az alábbi három típusba soroltuk.

Intenzív kapcsolattartók

Fő sajátosságuk, hogy folyamatos gazdasági tartalmuk van.

Intenzív kapcsolatot tartanak az otthoni családdal, a faluban élő szülőikkel, testvérekkel, azok a közeli városokban (Szentegyháza, Csíkszereda, Székelyudvarhely) megtelepedett elvándorlók, akik egy- kéthetente hazajárnak, és rendszeresen részt vesznek a család gazdasági tevékenységeiben. Csak elmélyült esettanulmányok tárhatnák fel, hogy milyen indítékok, érdekek, objektív és szubjektív feltételek összhatása, eredménye az intenzív kapcsolattartás. Megfigyelhető empirikus tény, hogy a közeli kisvárosokban élő elvándoroltak között is nagy arányban vannak azok, akik a térségi közelség ellenére felszámolták gazdasági kapcsolataikat a faluval, az otthon maradókkal. Jelenlétük a faluban csak ritka, alkalmoszerű. Az intenzív kapcsolatokban a kölcsönösségek egyensúlyának megteremtésében, a társadalmi jó viszony fenntartásának módozataiban jelentős különbségek lehet-

nek. Legtöbb esetben intergenerációs kapcsolattartásról is szó van: a szülők és családi gyermekeik között a közös akciókat össze kell hangolni, nézeteket, hatásköröket egyeztetni kell. A két generáció között az eltérő élethelyzetek, igények nézőpontok különbözősége gyakran vezet feszültségekhez.

Társadalmi helyzetüket, státusukat illetően az intenzív kapcsolattartók néhány kivétellel az elsőgenerációs tömbházlakó városi munkás-alkalmazotti réteghez tartoznak, esetükben a stabilabbnak tűnő városi életkeretek (a 89 előtti biztos munkahelyek, kiutalt lakások) korszakában is a hétféle hazajárás az életforma része volt, a létfenntartásukban akkor is (ma is) rendszeres jövedelmet jelentett.

Vannak példák arra is, hogy 1990 után helyi születésű városiak vállalkozásokat indítottak a faluban, ezek közül kettőt ma bérletként működtetnek a tulajdonosok (a bérlők helyben élők). E típusból leggyakrabban hazajáró az a Csíkszeredában élő vállalkozó, aki naponta kijár üzleti ügyeit intézni a faluba: itt nyitott kiskereskedelmi- és termelő egységeket (3 kisüzlet, egy tégláégető telephely és egy kb. száz fős disznófarm). Megfigyeléseinkből arra következtetünk, hogy az intenzív kapcsolattartók élettervében a jövőben is fontos a falusi életkeretek fenntartása, használata: a lakásvásárlás, az öröklés, vagy örökölhető lakások felújítása esetükben a városi kereső tevékenység befejezése utáni végleges visszatérés időszakát vetíti előre.

Rendszeres hazajárók: évente négy-hat alkalommal látogatnak a faluba. Az alkalom lehet a pihenőszabadság, vagy hétféle szabadnap éppúgy mint családi, vallási ünnep, vagy a falu ünnepe (a falu napja, búcsú). E kapcsolattartási forma fő tartalma a családi, személyközi viszonyok ápolása, fenntartása, de gazdasági dimenziója is lehet, pl. az évi pihenőszabadságra, vagy hétféle hazalátogató városi lakos részt vesz a családi termelőmunkában, viszonzásként kaphat a terményekből, alapélelmiszerekből. Ezekben a tranzakciókban nincsenek pontosan nyilvántartott elszámolások. A szoros személyközi kapcsolattartásból, a falun maradt idős nemzedék jövőt bebiztosító stratégiájából következhet, hogy ha városi családtag nem vesz részt a gazdálkodásban, akkor is részesül a termelvényekből.

A rendszeres és intenzív kapcsolattartók időnként szimbolikus gesztusokkal is kifejezik a származási helyhez fűződő érdekeltségeiket: anyagiakkal támogatják a helyi rendezvényeket, tevékenységeket, közintézményeket. Ezekben az akciókban mindig gondoskodás történik, hogy a támogatók neve, a támogatás mértéke is bekerüljön a helyi nyilvánosságba. Az elszármazottak adományozó gesztusai az egyéni identitás erősítés, a saját pozitív kép építésének stratégiájaként is értelmezhetők.

Az anyagi támogatás, mint kapcsolattartási forma néha nagy téri távolságokon keresztül is érvényesül. A külföldre települtek közül több család szimbolikus megnyilvánulásokkal is megerősíti kapcsolatát a származási hellyel. Az elmúlt években hazalátogatók (pl. kortársi találkozókra, gyermekeik konfirmáltatására) a helyi szokásrendet megsértve, mértéken felül

adományoztak pénzt pl. az egyháznak. A helyben élők részéről nem mindig találunk osztatlan elismerésre a hasonló „lehengerlő” gesztusok.

Ritkán hazajárók: anyagi és szimbolikus érdekek már nagyon vékony száalakkal fűzik a születési helyhez, csak a családi kötelezettségek vezérik haza ritkán és alkalomszerűen a faluba. Ilyen fontos családi események a lakodalmak, temetések. E kapcsolattartási formának a családi kötelezettségek lerovásán túl gyakorlatilag nincs más (például gazdasági) tartalma.

Véglegesen elszakadtak

Olyan családok, egyének, akik teljesen felszámolták a faluval és a még itt élő rokonokkal egzisztenciális és személyközi kapcsolataikat. Ezek a faluban egykor élt marginális (általában földnélküli, vagy kevés birtokú) családok ma nem tartanak semmiféle kapcsolatot régi lakóhelyükkel.

Végül meg kell említeni a városokból a faluba részben visszavándorolt családokat, számuk a következő években még gyarapodhat. Részben visszavándorolt családok többsége a keresőtevékenységgel felhagyó, a faluba visszatérő nyugdíjas család, akiknek a már városban családot alapított gyermekeik városi lakosok maradnak. A különböző időpontokban visszatelepült családok idős tagjai, ha munkaképesek életformájukban is visszailleszkednek a faluba, gazdálkodással foglalkoznak. A helyben maradtak és elszármazottak, majd később visszatérők között - a verbális megnyilatkozásokban megfigyelhető - rejtett feszültségekre is van példa.

A visszatelepült idős családokon kívül néhány fiatal, a munkanélküliség elől hazamenekült család is visszaköltözött a faluba.

ÚJ TÁRSADALMI MOZGÁSOK

Az 1990 után beindult társadalmi rétegváltás, a megváltozott munkaerőpiaci helyzet, új mobilitási lépéseket, státusváltást jelentett több, a faluból elszármazott egyén életútján. Vannak a munkaerőpiacról kiszorulók, pályaelhagyók, pályamódosítók. Ez utóbbiak közül jelentős társadalmi figyelem övezi az új vállalkozókat.

Kik a mai almási származású vállalkozók, a korábbi munkaerőpiacon milyen állásokat töltöttek be, milyen gazdasági intézményekből jöttek a vállalkozói szférába? Társadalmi súlyukat tekintve, az elvándorlók összességén belül egy nagyon kis létszámú csoportról van szó: 11 személyről tudjuk, hogy 1990 után vállalkozásba fogott.

A faluból korábban elvándorolt vállalkozók társadalmi származás szempontjából a szakmunkás - középkáder rétegből verbuválódtak. Csak egyéni esetelemzésekkel lehetne kideríteni, hogy a pályamódosítás indítékai között milyen súlyuk volt az előző munkahelyek kényszerítő tényezőinek (fenyegető munkanélküliség, alacsony bérek), vagy az individuális vállalkozókésztségnek.

Az egyetemet, főiskolát végzettek közül nem került ki egyetlen vállalkozó (a helyi vállalkozók szintén nagyon vékony rétegében egyetlen ilyen eset van, de ez is beköltöző). A szellemi pályán lévők továbbra is oktatási, egészségügyi, adminisztratív intézményekben, vállalatoknál dolgoznak.

A vállalkozások tevékenységi területeinek gazdasági szektoronkénti megoszlása: kereskedelem, élelmiszeripar, fakitermelés, fafeldolgozás, szállítás, állattenyésztés, szórakoztatóipari egység üzemeltetése, könyvkiadás. E vállalkozások nagy része a család önfoglalkoztató munkájára vagy kevés külső alkalmazottra alapul.

ÖSSZEFOGLALÁS

A falu a vizsgált történeti korszakban népességleadó település volt. A nagyarányú elvándorlást a külső, kedvezőnek ítélt konjunkturális változások szívóhatása mellett elősegítették a természeti, gazdasági, demográfiai feltételrendszerben gyökerező taszító tényezők és a helyi kulturális hagyomány is. A végbement területi mozgások következményeként a falut ma előregedett korstruktúra jellemzi. A természetes szaporodás mértéke csökkenő tendenciát mutat, a legutóbbi évek adatai azonban stabilitást jeleznek, ennek magyarázata elsősorban az elvándorlás lefékeződése, a mobilitás, a társadalmi rétegváltás lehetőségeinek beszűkülése. Ezek a tényezők a faluban tartják a biológiaiilag produktív réteget. A gyakori időszakos vendégmunka a helyben maradó családok stabilitását, társadalmi pozíciójának erősítését szolgálja.

IRODALOM

Dr. Hoóz István:

Demográfia. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.

Karl Ulrich Mayer - Walter Müller:

Előrelépés a társadalmi mobilitás kutatásában? In: A társadalmi mobilitás: hagyományos és új megközelítések. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1997.